

Gay in Rotterdam: Down & out of Out & proud?

*Een onderzoek naar het leven van homoseksuele mannen,
lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders in Rotterdam;
over maatschappelijke acceptatie en hun behoeften aan interventies
ter bevordering van acceptatie en emancipatie.*

*februari 2010
Ilse Mink en Rita Schriemer*

Colofon

Tekst:

Ilse Mink en Rita Schriemer

Opmaak en druk

Drukkerij Romer

Uitgave

RADAR: voor gelijke behandeling, tegen discriminatie

Locatie: Rotterdam-Rijnmond

Grotekerkplein 5

3011 GC Rotterdam

T: 010-4113911

E: info@radar.nl

W: www.radar.nl

Dit onderzoek werd gefinancierd door de Gemeente Rotterdam: afdeling Jeugd, Onderwijs en Samenleving.

Inhoud

Voorwoord	6
1 Inleiding	11
1.1 Aanleiding	11
1.2 Het onderzoek	13
1.3 Opbouw van dit rapport	14
1.4 Leeswijzer	15
1.4.1 Citaten en voorbeelden	15
1.4.2 Inclusief denken en 'de' hlb't'er	16
2 Beschrijving van het onderzoek	19
2.1 Onderzoeksvraag	19
2.2 Onderzoeksopzet	20
2.3 De interviews	23
2.4 Representativiteit	24
2.5 De analyse	27
2.6 Kenmerken van de respondenten en aanvullende informatiebronnen	29
2.6.1 Sleutelrespondenten en aanvullende informatiebronnen	29
2.6.2 De Rotterdamse hlb't'ers (respondenten)	30
3 Achtergrondinformatie	35
3.1 Begrippen	35
3.1.1 Homoseksualiteit	35
3.1.2 Biseksualiteit	36
3.1.3 Transgender	38
3.2 Seksuele diversiteit, leefstijlen	41
3.3 Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland: wat is al bekend? ..	44

3.3.1	Acceptatie van homoseksualiteit onder hetero's	44
3.3.2	Acceptatie van homoseksualiteit volgens de hltb'ers	46
3.3.3	Verwachtingen voor de toekomst	49
3.3.4	Dubbelbinders: hltb'ers met multiculturele en religieuze achtergrond.	51
3.4	Samenvatting	53
Intermezzo: over keuzes en processen rondom coming out		57
	Inleiding	57
	Identiteitontwikkeling, zelfacceptatie en coming out;	58
	Persoonlijke geschiedenis van de respondenten	67
4	Maatschappelijke acceptatie in Rotterdam	77
4.1	Inleiding	77
4.2	De ervaren acceptatie	78
4.2.1	Gelijkwaardig burgerschap en algemene acceptatie	78
4.2.2	Veranderingen in de maatschappelijke acceptatie	82
4.3	Factoren die van invloed zijn op de maatschappelijke acceptatie	84
4.3.1	Onbekendheid, onzichtbaarheid en beeldvorming	84
4.3.2	Culturele en/of religieuze overwegingen	89
4.3.3	Het maatschappelijk klimaat	96
4.4	Gevolgen van geringe maatschappelijke acceptatie	97
4.4.1	Onzichtbaarheid en dubbellevens	97
4.4.2	Subcultuur: ontmoeting en emancipatie	105
4.5	Samenvatting	110
5	Wonen, werken, vrije tijd	115
5.1	Wonen	115
5.1.1	Woonsituatie	115
5.1.2	De woonomgeving: wat gaat er goed en wat kan er beter?	115

5.1.3	Verschillen tussen groepen; ouderen en transgenders het meest kwetsbaar	117
5.1.4	Homovriendelijke wijken, roze verzorgingshuizen en noodopvang	118
5.2	Werken	120
5.2.1	Aan het werk	120
5.2.2	Werk aan de winkel?	121
5.2.3	Verschillen tussen groepen; transgenders en vrouwen meest kwetsbaar	125
5.2.4	Voorlichting voor een tolerante werkplek	129
5.2.5	De creatieve sector	129
5.3	Sociale omgeving	132
5.3.1	Familie	133
5.3.2	Vrienden	139
5.3.3	Een vangnet	143
5.4	Uitgaansleven	144
5.4.1	Uitgaan in Rotterdam	144
5.4.2	Naar een (hetero)feestje?	145
5.4.3	De Rotterdamse gayscene: wat gaat er goed en wat kan er beter?	148
5.4.4	Verschillen tussen groepen; voor vrouwen en allochtone gays is er weinig te beleven	151
5.4.5	Meer homobars, meer diversiteit, stabiel, aanwezig en een goede sfeer	154
5.5	De hltb-organisaties	156
5.5.1	Van lesbisch platform tot lotgenotengroep	156
5.5.2	Het belang van hltb-organisaties	157
5.5.3	Richtingenstrijd en een stoffig imago. En over hoge bomen die veel wind vangen	161
5.5.4	Verschillen tussen groepen: vrouwen en allochtone hltb'ers missen aansluiting	165
5.5.5	Samenwerking, meer diversiteit en een stadsmarinier	168
5.6	Overige maatschappelijke terreinen	169

5.6.1	In het onderwijs	169
5.6.2	Op de sportvereniging	173
5.6.3	Culturele evenementen en activiteiten	177
5.6.4	De gezondheidszorg	181
5.6.5	Surfen op het net	185
5.6.6	Melden van discriminatie	188
5.7	Samenvatting	192

6 Samenvatting, conclusies en aanbevelingen voor een hlbv-vriendelijk Rotterdam **199**

6.1	Waarom dit onderzoek?	199
6.2	Percepties en ervaringen van de respondenten	201
6.2.1	Hlbv: wie tellen er (niet) mee?	201
6.2.2	Hlbv: Leuk of leed?	203
6.2.3	De enige gay in Rotterdam?	206
6.2.4	Hoe hlbv-vriendelijk is Rotterdam?	208
6.2.5	Coming out or going out? So, where is the party?	211
6.3	Kansen voor een homovriendelijk Rotterdam	212
6.3.2	Vergroot de zichtbaarheid van homoseksualiteit in Rotterdam	214
6.3.3	Acceptatie en zichtbaarheid; maatschappelijk belang versus individuele keuze	217
6.3.4	Ondersteun en bevorder de emancipatie van de hlbv'ers	218
6.3.6	Interventies waar en hoe?	221

Bronvermelding **225**

Bijlage De informatie over het onderzoek op de website van RADAR **233**

Dankwoord **236**

Voorwoord

Rotterdam is een stad van vele gezichten, van historie en moderne architectuur, van drukke winkelstraten, bruisende uitgaansgelegenheden en rustige parken. Die diversiteit zie je ook terug in de Rotterdammers. We zien er niet alleen allemaal anders uit, we komen ook ergens anders vandaan, hebben een andere leeftijd, een ander geloof, een andere smaak, we zijn man, vrouw of transgender en we zijn hetero, homo, lesbi of bi. Het één is minder zichtbaar dan het ander, maar alles bij elkaar maakt het ons tot wie we zijn.

Behoor je vanwege je afkomst, huidkleur, leeftijd, beperking, sekse of seksuele geaardheid tot een minderheid, dan loop je vaker de kans onbegrepen, nagestaard, uitgesloten of uitgesloten te worden. Om meer inzicht te krijgen in de ervaringen daarmee van homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders (hlbt'ers), heeft de gemeente Rotterdam dit onderzoek laten doen.

Hun ervaringen met non-acceptatie komen treffend naar voren. Iedereen kent de excessen uit de media, maar dit onderzoek toont ook hoe onbegrip, ongepaste vragen, grappen of afwijzing deel uit maken van hun dagelijks leven. Niet alleen veroorzaakt door onbekende passanten op straat, maar vaak juist door directe collega's, vrienden en familie. Veel hlbt'ers staan daarom steeds weer voor een gewetenskeuze: verbergen ze hun hlbt-identiteit of niet? Van dat verbergen gaat aan de ene kant een beschermende werking uit, aan de andere kant kan het ook een zware belasting zijn. Belangrijk is de vrije keuze. Voor een vrije keuze is een veilig klimaat essentieel. En dat begint bij onszelf.

Onze stad is in vele opzichten een wereldstad, maar niet wat betreft de gay-scene, volgens veel Rotterdamse hlbt'ers in dit rapport. Velen pleiten voor een zichtbare, uitnodigende gayscene. Niet alleen voor de doelgroep zelf om gebruik van te maken, maar ook ter bevestiging: het mag! De Eurogames die in 2011 naar Rotterdam komen, dragen bij aan die zichtbaarheid.

Daarnaast verwachten hlbt'ers veel van voorlichting om intolerantie te bestrijden en vooroordelen weg te nemen. Vijf homoambassadeurs maken zich hier

de komende tijd sterk voor en ook Rotterdam Verkeert en het COC doen dat. Verder besteedt RADAR in trainingen en voorlichtingen over discriminatie en vooroordelen ook vanzelfsprekend aandacht aan 'homotolerantie'.

Tot slot wil ik de kracht van hbt'ers benadrukken. Het gaat om een diverse groep Rotterdammers, die met hun talenten bijdragen aan de stad. Zichtbare ruimte voor afwijken van de meerderheidsnorm, maakt dat die norm voor iederéén minder strak wordt. De gayscene kan daaraan bijdragen en zorgen voor een energieke wereldstad waar je jezelf mag en kunt zijn.

Drs. Korrie Louwes

Wethouder Arbeidsmarkt, Hoger onderwijs, Innovatie en Participatie
Rotterdam, juni 2010

Hoofdstuk

1

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

In 2007 wint de gemeente Rotterdam de Roze Lantaarn, de prijs voor het beste homo-emancipatiebeleid van Nederland. Datzelfde jaar voelt één op de vijf ondervraagde homo's zich onveilig in de stad en doen zich verschillende incidenten voor waarbij homo's in Rotterdam worden gediscrimineerd, gepest en getreiterd. Het is kennelijk een kwestie van perspectief hoe je de verhouding tussen homoseksualiteit en de havenstad waardeert.

Eind 2008 benaderde de dienst Jeugd Onderwijs en Samenleving (JOS) van de gemeente Rotterdam RADAR met de opdracht voor het onderzoek dat voor u ligt. JOS en RADAR stelden vast dat er een heldere onderzoeksvraag moest komen met aandacht voor meerdere perspectieven. Want na het optimisme van 2007 kelderde de stemming. Zorgwekkende berichten over afnemende tolerantie en verhalen van allochtone homo's die hun geaardheid angstvallig verborgen houden uit angst voor verstoting of erger, waren voor de gemeente de voornaamste redenen om een onderzoek te willen doen onder Rotterdamse homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders (in het vervolg van dit rapport ook wel aangeduid met de afkorting 'hltb').

De scope van het onderzoek werd breder. Problemen waren wellicht de aanleiding van het onderzoek. Het onderzoek richtte zich ook op kansen en mogelijkheden. De uitkomsten zouden een nieuwe impuls aan het homo-emancipatiebeleid van de stad Rotterdam moeten geven. Vandaar dat twee uitgangspunten werden toegevoegd. In de eerste plaats dat het onderzoek naast knelpunten ook ruimte moest geven aan de 'lichtpunten' in de levens van de hltb'ers in Rotterdam. Het is immers niet louter leed. Wat gaat er goed in Rotterdam en wat kan of moet vooral blijven voor de hltb'ers? In de tweede plaats moest voor een beleid met een bereik onder alle groepen, de diversiteit van de doelgroep recht worden gedaan. Verschillende (sub)groepen hebben namelijk verschillende

behoeften en belangen. Het homo-emancipatiebeleid is er voor alle hltb'ers. In navolging van het nationale beleid met de titel 'Gewoon homo zijn' moeten ook Rotterdamse hltb'ers (kunnen) zijn zoals zij dat gewoon zijn.

Uiteindelijk richt de publicatie zich op de beantwoording van de vraag tegen welke knelpunten de Rotterdamse hltb'ers in het dagelijks leven aanlopen en aan welke maatschappelijke interventies zij in het verlengde daarvan behoefte hebben.

Om deze vraag te kunnen beantwoorden beschrijven we de ervaringen in de stad door de ogen van Rotterdamse hltb'ers. Hoe beleven homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders de stad Rotterdam? Vinden zij de Rotterdamse bevolking homo- en transgender-vriendelijk? Durven Rotterdamse hltb'ers voor hun seksuele geaardheid en/of gender-identiteit uit te komen? Maar ook: wat biedt Rotterdam de hltb-inwoners en -bezoekers? Kun je er als hltb'er (met plezier) wonen en werken? Kun je terecht bij maatschappelijke organisaties en hltb-organisaties? Heeft Rotterdam een (bruisende) gayscene? Zijn er roze evenementen? Aan welke maatschappelijke interventies hebben de hltb'ers behoefte? En welke ondersteuning is wenselijk of nodig voor de bevordering van de acceptatie en de emancipatie van homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders?

De situatie zoals die wordt beschreven is Rotterdams, de respondenten van het onderzoek zijn vrijwel allemaal Rotterdams of komen er in elk geval vaak. Het is dus een publicatie met een Rotterdamse 'couleur locale'. Maar de auteurs maken hierbij ook de kanttekening dat veel van de bevindingen zich evengoed voordoen onder hltb'ers buiten Rotterdam. De ervaringen van de Rotterdamse hltb'ers vertonen waarschijnlijk meer overeenkomsten dan verschillen met ervaringen van hltb'ers elders in het land. De meeste thema's waar hltb'ers mee te maken krijgen, zijn universele onderwerpen die de lokale situatie overstijgen. De coming out, de mate van zichtbaarheid en beeldvor-

ming over homoseksualiteit, opvattingen over gender-rollen en reacties van de eigen familie en vriendenkring op homoseksualiteit zijn daar voorbeelden van. Bovendien hebben de meeste Rotterdamse hlb't'ers hun oorsprong elders liggen. Zij nemen hun persoonlijke geschiedenis mee; vanuit de orthodox-christelijke dorpen uit de Veluwe tot aan gehuchten in de tropen. Al deze geschiedenissen, met hun unieke invulling en 'boodschappen' over homoseksualiteit en de reacties vanuit hun netwerk aldaar op hun eventuele homoseksualiteit, nemen ze mee in hun beleving in de stad Rotterdam. Tot slot heeft de maatschappelijke discussie, zoals die in Nederland de afgelopen jaren is gevoerd, haar weerslag op de situatie in Rotterdam. De Rotterdamse situatie speelt zich niet af in een vacuüm, en dat is te merken.

1.2 Het onderzoek

Voor u ligt het verslag van een kwalitatief onderzoek onder 36 hlb't'ers (en een focusgroep met 20 deelnemers) die in Rotterdam wonen of er veel komen en 15 sleutelrespondenten. Het onderzoek beantwoordt de volgende centrale vraag:

Welke percepties en ervaringen hebben homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders van en met de maatschappelijke acceptatie van homoseksualiteit en gender-identiteit in de stad Rotterdam? En welke behoeften hebben zij, ten aanzien van maatschappelijke interventies, teneinde de maatschappelijke participatie en emancipatie van homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders in Rotterdam te bevorderen?

De diversiteit van de doelgroep stond centraal; vrouwen, mannen, jongeren, ouderen, autochtonen, allochtonen, transgenders, biseksuelen, lesbiennes en homo's deden aan het onderzoek mee. De deelnemers zijn afzonderlijk geïnterviewd; open en ongestructureerde interviews met een topiclijst als geheugensteuntje. De interviews zijn digitaal opgenomen en daarna letterlijk uitgewerkt. Na goedkeuring door de respondent is het verslag opgenomen in een 'database' en geanalyseerd. Na de analyse zijn de auteurs gaan schrijven.

1.3 Opbouw van dit rapport

De publicatie bestaat uit zes hoofdstukken. In dit eerste inleidende hoofdstuk leest u kort de aanleiding van het onderzoek en wat u kunt verwachten van de komende hoofdstukken. Het tweede hoofdstuk staat uitgebreid stil bij de opzet, aanpak en uitvoer van het onderzoek. Belangrijke vragen die daar worden beantwoord zijn onder meer: op welke manier is het onderzoek uitgevoerd? Welke mensen zijn bevraagd en hoeveel? Op welke manier zijn de gegevens geanalyseerd?

Alvorens over te gaan naar de uitkomsten van dit onderzoek, is in het derde hoofdstuk op een bondige en toegankelijke manier informatie uit voorgaande onderzoeken op een rij gezet. Ook staat daar uitleg over belangrijke begrippen die gebruikt worden in het onderzoek, zoals seksuele diversiteit en leefstijlen, homoseksualiteit, biseksualiteit en transgender. Dit hoofdstuk beschrijft ook wat er zoal bekend is over de maatschappelijke acceptatie van homoseksualiteit in Nederland, onder hetero's en volgens homo's, wat de toekomstverwachtingen zijn en hoe hlb't'ers met religieuze en culturele achtergronden hun (homo)seksualiteit ervaren. Deze uiteenzetting maakt helder over wie we het hebben en in welk breder perspectief de resultaten gezien kunnen worden.

Het vierde hoofdstuk beschrijft de maatschappelijke acceptatie vanuit het perspectief van de Rotterdamse hlb't'ers. Zij berichten over de ervaren acceptatie en de factoren die dat volgens hen (negatief) beïnvloeden, zoals onbekendheid, onzichtbaarheid en negatieve beeldvorming over homoseksualiteit. Maar ook de invloed van culturele en/of religieuze overwegingen om homoseksualiteit af te wijzen en de impact van het maatschappelijke debat waarin belangen van minderheidsgroepen soms kunstmatig tegenover elkaar worden geplaatst.

Hoofdstuk 5 gaat over het reilen en zeilen van het dagelijks leven van de Rotterdamse hlb't'ers. Hoe participeren zij? Waar wonen en werken zij? Wat doen zij in hun vrije tijd? Op welke manier neemt hun homoseksuele of gen-

der-identiteit daar een plaats in? En hoe is dat op school, in de sociale omgeving? Maken zij gebruik van het reguliere culturele en maatschappelijk aanbod van de stad en/of van het aanbod van hlbv-organisaties? De vraag die daar vaak terugkeert is: kan, mag of wil je voor je homoseksuele geaardheid en/of gender-identiteit uitkomen op die verschillende plekken?

De hoofdstukken 3, 4 en 5 sluiten af met een korte samenvatting. In hoofdstuk 6 worden de samenvatting, conclusies en aanbevelingen in een 'helikopterview' gepresenteerd en zijn de beleidsaanbevelingen die respondenten hebben gedaan, op een rij gezet.

1.4 Leeswijzer

1.4.1 Citaten en voorbeelden

Het perspectief van de Rotterdamse hlbv'ers is de rode draad in het onderzoek geweest en staat centraal in deze publicatie. Het is dan ook een nadrukkelijke keuze om de respondenten regelmatig zelf aan het woord te laten in dit verslag. De citaten zijn ondersteunend aan de tekst en analyses en zijn soms geestig, soms ontroerend, soms provocerend. Ze beschrijven altijd een persoonlijke beleving, maar lang niet altijd een unieke ervaring. Vaak gaat het om ervaringen of meningen die ze delen met andere hlbv'ers. Om die reden zijn ze geselecteerd.

De citaten zijn voorzien van een naam. Dit is niet de ware naam van de respondent, maar een pseudoniem in de sfeer van de oorspronkelijke naam. Dit garandeert de anonimiteit, maar geeft de citaten toch een persoonlijke kleur. Uiteraard berusten alle beschreven voorvallen op waargebeurde verhalen en zijn de citaten letterlijk opgetekend uit de mond van de respondenten. Mogelijke andere overeenkomsten met de werkelijkheid berusten op toeval. Met andere woorden: Mocht u een Rolf, Farouk, Margot of een andere persoon (her)kennen, de kans dat deze persoon aan het onderzoek meedeed is

miniem. Bij de selectie van fragmenten en citaten zijn beschrijvingen vermeden die eenvoudig tot personen te herleiden zijn. Mocht u desondanks menen iets in de verhalen te herkennen van een persoon die u kent, dan is het raadzaam - of in elk geval aardig - daar discreet mee om te gaan.

1.4.2 Inclusief denken en ‘de’ hltb’er

Het landelijk homo-emancipatiebeleid legt de nadruk op ‘gewoon’ homo zijn. Tegelijkertijd blijkt er ‘aparte’ aandacht nodig om dit kunnen realiseren. Ook in dit onderzoek wordt impliciet het ‘anders zijn’ van de hltb-inwoners van Rotterdam benadrukt. Dat doen we om te kijken of het veronderstelde ‘gewone’ van homoseksualiteit ook door de groep zelf zo wordt ervaren. En om na te gaan of de omgeving er wel zo ‘gewoon’ mee omgaat. Het onderzoek wil er niet onbedoeld aan bijdragen hltb’ers weg te zetten als ‘een slag apart’. Maar deze publicatie beoogt wel om zichtbaar te maken waar de seksuele geaardheid of gender-identiteit een relevant verschil maakt voor de acceptatie, participatie en emancipatie van hltb’ers en waar niet. De hltb-identiteit is voor de meesten immers slechts een deelidentiteit en misschien relevant als het gaat om veiligheid, maar niet als het gaat om het kopen van een halve brood.

In de lijn van ‘inclusief denken’ betreft dit onderzoek ook transgenders, een groep die nogal eens over het hoofd wordt gezien, maar die wel onder het homo-emancipatiebeleid valt. Terecht merkte een lid van de leescommissie op dat die groep een deelrapport verdient. Helaas was dat niet mogelijk; het onderzoek had daarvoor anders moeten worden opgezet. Maar een aanvullend onderzoek, met de exclusieve focus op de kansen en belemmeringen voor transgenders is zeker gerechtvaardigd. Vooralsnog hebben de auteurs zich maximaal ingespannen om in dit rapport de ervaringen van transgenders weer te geven en daarbij voldoende aandacht te besteden aan de aparte positie die zij innemen in de groep hltb’ers.

Tot besluit van deze inleiding twee laatste opmerkingen: in het vervolg van het rapport zullen we het, wanneer we het over onze respondenten hebben of een uitspraak doen op basis van de interviews met hen, het afwisselend hebben over ‘respondenten’ en ‘(Rotterdamse) hltb’ers’. Als we verwijzen naar uitspraken van de respondenten met ‘Rotterdamse hltb’ers’, dan bedoelen we alle hltb’ers die aan het onderzoek hebben meegewerkt. Het gaat dan om de hltb’ers die in Rotterdam wonen en de hltb’ers die Rotterdam (regelmatig) bezoeken. Met (Rotterdamse) hltb’ers bedoelen we niet álle (Rotterdamse) hltb’ers. In dit rapport worden geen algemeen geldende uitspraken gedaan, tenzij nadrukkelijk aangegeven.

Eerder is al vermeld dat de afkorting ‘hltb’ zal worden gebruikt om homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders mee aan te duiden. Soms zal in het rapport worden gesproken over ‘homoseksualiteit’, ‘homoseksueel’ of gay, daarmee wordt dan ook ‘lesbisch’ en ‘biseksueel’ bedoeld.

Hoofdstuk 2

2 Beschrijving van het onderzoek

2.1 Onderzoeksvraag

Ter ondersteuning van haar emancipatiebeleid voor homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders, heeft de Rotterdamse dienst Jeugd, Onderwijs en Samenleving RADAR gevraagd onderzoek te doen naar de maatschappelijke behoeften van haar hltb-inwoners. Naar aanleiding van deze opdracht is de volgende centrale vraag geformuleerd:

Welke percepties en ervaringen hebben homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders van en met de maatschappelijke acceptatie van homoseksualiteit en gender-identiteit in de stad Rotterdam? En welke behoeften hebben zij ten aanzien van maatschappelijke interventies, teneinde de maatschappelijke participatie en emancipatie van homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders in Rotterdam te bevorderen?

Om respondenten niet op vooraf bepaalde knelpunten of wensen vast te leggen en vooral de spontane behoeften te meten, is de centrale vraag zo open mogelijk geformuleerd. De volgende deelvragen gaven richting aan het onderzoek:

- Hoe ervaren de hltb'ers de maatschappelijke acceptatie van homoseksualiteit en gender-identiteit in Rotterdam?
- Welke persoonlijke ervaringen hebben zij met (in)tolerantie?
- Indien zij worden gehinderd door beperkte acceptatie of intolerantie, op welke van de maatschappelijke terreinen doet dit zich dan voor? En op welke wijze?
- Op welke wijze, of met welke interventies, kan de overheid de hltb'ers daar in ondersteunen?
- Hoe ervaren hltb'ers de Rotterdamse gayscene? Wat missen zij daar mogelijk in?
- Welke ervaringen hebben hltb'ers met Rotterdamse hltb-(belangen) organisaties? Wat missen zij daar mogelijk in?

- Welke ervaringen hebben hlb't'ers met de (toegankelijkheid van) maatschappelijke instituties? Waaraan hebben zij eventueel behoefte?

2.2 Onderzoeksopzet

Voor beantwoording van de onderzoeksvraag is gekozen voor een kwalitatief onderzoek. Op grond van eerder onderzoek is één en ander bekend over de doelgroep en de problemen waar de doelgroep mee te maken krijgt. Een grootschalig kwalitatief behoeftenonderzoek zoals dit is echter nog niet gedaan. Daarbij wordt in dit onderzoek met nadruk geprobeerd de doelgroep in al haar diversiteit aan bod te laten komen. Dat betekent dat ook subgroepen worden onderzocht waar nog relatief weinig of minder over bekend is, zoals vrouwen, alloctonen, jongeren en ouderen. Vanwege de onbekendheid met het onderwerp (en de doelgroep) is dit onderzoek verkennend van aard en daar leent kwalitatief onderzoek zich uitstekend voor. Gekozen is voor een werkwijze waarbij hypothesen en theorieën vooraf ontbreken en het juist de bedoeling is een nieuw veld te 'verkennen' en van binnenuit te begrijpen wat daar gebeurt. Het perspectief van de respondenten staat dus centraal.

De gegevens voor het onderzoek zijn verzameld door middel van kwalitatieve diepte-interviews met 36 respondenten en 15 sleutelrespondenten, een groepsgesprek en door gedurende de looptijd van het onderzoek tal van 'roze' bijeenkomsten en de Rotterdamse gayscene te bezoeken en daar informele gesprekken te voeren met professionals en/of hlb't'ers. Aanvullend zijn literatuur en andere onderzoeken bestudeerd.

De definitie van 'hlb't' is zo breed mogelijk gehouden om op voorhand geen mensen uit te sluiten. In de onderzoeksvraag is dan ook niet voor niets opgenomen dat het ook gaat om 'Rotterdamers met hlb't-gevoelens'. Behalve zij die uit de kast zijn, behoren dus ook mannen die weleens seks hebben met mannen en vrouwen die wel eens seks hebben met vrouwen, maar die zich niet homoseksueel noemen, tot de doelgroep. Mannen en vrouwen die homo-

seksuele gevoelens hebben maar daar niet (meer) naar handelen en mannen en vrouwen die tijdelijk en/of heimelijk homoseksueel zijn, behoren evengoed tot de doelgroep. Hetzelfde geldt voor biseksuele mannen en vrouwen en transgenders.

De diepte-interviews zijn gehouden met sleutelrespondenten en met leden van de doelgroep zelf. De interviews met sleutelrespondenten zijn aan het begin van het onderzoek gebruikt om inzicht te krijgen in de doelgroep en de beste manier om hen te bereiken en te bevragen. Vervolgens is gekozen om ook een deel van de informatie te 'ontsluiten' door de ervaringen van professionals in het onderzoek te betrekken. Dit vanwege (verwachte) problemen om Rotterdammers met hltb-gevoelens in al hun verscheidenheid te bereiken en te spreken. Gaandeweg het onderzoek zijn professionals, die ons informatie konden geven over groepen of onderwerpen waarvan wij niet genoeg afwisten, gevraagd aan het onderzoek mee te werken.

Voor de werving van respondenten is veel tijd uitgetrokken. Het delicate karakter van het onderwerp kon de werving bemoeilijken, vooral bij bepaalde groepen allochtone hltb'ers. Dat bleek niet alleen uit dit onderzoek, maar ook uit de ervaring die in verschillende steden door andere onderzoekers is opgedaan (van den Berg, 2004; Steenbakker, Hilhorst & Bakker, 2008).

De respondenten uit de doelgroep zelf zijn op verschillende manieren bereikt. In de eerste plaats door oproepen op diverse websites te plaatsen. Zoals op de RADAR-website, websites van hltb-verenigingen (o.a. Rotterdam Verkeert, COC Rotterdam, Apollo, Landelijk Netwerk Biseksualiteit) en andere 'gay-websites' (o.a. Zij aan Zij, Gayblog), zowel Rotterdams als landelijk. Soms in de vorm van een nieuwsbericht, een andere keer als oproep op een forum. Speciaal voor het onderzoek is een flyer ontworpen (zie figuur 2.1). De flyer is onder andere verspreid op een aantal multiculturele en roze evenementen (Dunya festival, Gay Mix et cetera), in de Rotterdamse gayscene, via een gay-sauna en via de hltb-verenigingen. Daarnaast zijn persoonlijke netwerken en

werkcontacten ingeschakeld om de oproep of de flyer te verspreiden. De tekst voor de oproep is waar mogelijk aangepast aan specifieke doelgroepen. Er is bijvoorbeeld een aparte tekst geschreven voor vrouwen om uit te delen tijdens een 'lesbisch debat' georganiseerd door Femfusion en er is een aparte tekst geschreven voor ouderen. Tot slot probeerden wij respondenten te werven door gebruik te maken van de 'sneeuwbalmethode', waarbij we een actief beroep deden op de sociale netwerken van de respondenten van het onderzoek.

Om potentiële kandidaten van zoveel mogelijk informatie te voorzien, heeft gedurende het onderzoek informatie op de website van RADAR gestaan. Hierin stond het doel van het onderzoek beschreven, als ook informatie over het verloop van een interview en het vertrouwelijke karakter van het onderzoek. In bijlage 1 is deze informatie na te lezen.

Figuur 2.1 De flyer; Wat wil jij?

RADAR vóór gelijke behandeling tegen discriminatie

wat wil jij?

Woon je in Rotterdam of kom je er vaak? Ben je gay of hbt? Of heb je hbt-gevoelens? Dan willen wij graag met je praten. We willen mensen spreken van allerlei leeftijden en met verschillende leefstijlen, religies, etnische achtergronden, et cetera uit Rotterdam en omgeving.

RADAR doet dit onderzoek in opdracht van de gemeente Rotterdam. De gemeente wil graag weten hoe het met de groep homoseksuelen, lesbiennes, biseksuelen en transgenders in de stad is en wat er voor hen beter kan.

Wil je misschien meedoen?
Interesse? Stuur dan vrijblijvend een mail naar mevr. i.mink@radar.nl of mevr. r.schriemer@radar.nl. Of bel een van ons op 010-4113911. Stel gerust eerst je vragen aan ons. Als je mailt vermeld dan je leeftijd, waar je woont en hoe wij contact met je kunnen opnemen. Het gesprek duurt ongeveer anderhalf uur, op een plek waar we ongestoord kunnen praten. Je privacy is gegarandeerd.

Ik ken iemand anders die misschien mee wil doen
Vertel hem of haar dan over het onderzoek en vraag om contact met ons op te nemen. We doen dat liever niet zelf in verband met de privacy.

Meer informatie www.radar-rotterdam.nl

2.3 De interviews

De interviews zijn afgenomen door een van de twee (vrouwelijke) onderzoekers en zijn gehouden op een plek die de respondent het beste uitkwam. De ene keer was dit bij RADAR, de andere keer bij een respondent thuis, op het werk (bij sleutelrespondenten) of in een horecagelegenheid. De interviews duurden gemiddeld anderhalf uur. Aanvankelijk was minder tijd ingeruimd, maar al gauw bleek dat de gesprekken bijna zonder uitzondering langer dan een uur duurden. Waar sommige respondenten wat meer tijd nodig hadden om zich op hun gemak te voelen, hadden veel respondenten ook gewoon heel veel te vertellen.

Het doel van het onderzoek was om zoveel mogelijk de ‘spontane’ behoefte te meten. Om die reden verliepen de interviews ‘ongestructureerd’ of open. Daarbij is wel gebruikgemaakt van een topiclijst. Als geheugensteuntje, om geen belangrijke informatie te missen en om ervoor te zorgen dat de interviews onderling enigszins te vergelijken zouden zijn. Bovendien konden res-

pondenten die moeite hadden om uit zichzelf allerlei onderwerpen aan te snijden, met gerichte vragen op weg worden geholpen. In de topiclijst is dan ook een aantal maatschappelijke terreinen opgenomen dat ter sprake is gebracht in de interviews. Dit zijn de terreinen: sociale omgeving, woonomgeving en huisvesting, werk, onderwijs, vrije tijdsbesteding en gezondheidszorg. De topiclijst is gedurende het onderzoek veelvuldig besproken en bijgesteld naar aanleiding van tussentijdse analyse van de gegevens. Ook over de interviewtechniek is vaak gereflecteerd, ook met hulp van andere onderzoekers en literatuur (Braster, 2000; Evers, 2007).

2.4 Representativiteit

In de visie van de onderzoekers levert een onderzoek onder 36 hltb'ers en 15 sleutelrespondenten (aangevuld met een groepsgesprek met nog eens 20 hltb-ouderen, het nodige literatuuronderzoek en het bezoeken van 'roze' bijeenkomsten) voldoende basis voor een solide beschrijving van de maatschappelijke knelpunten en behoeften van Rotterdamse hltb'ers en Rotterdammers met hltb-gevoelens. De bevindingen zijn indicatief voor de doelgroep, maar we benadrukken dat representativiteit er niet mee wordt benaderd. Van een verkennend onderzoek met deze opzet kan dat ook niet worden verwacht. Daarbij is de doelgroep (en zijn subgroepen binnen de doelgroep) ook zo divers qua achtergrond, leeftijd, leefstijl, sociaaleconomische positie, de mate van coming out, gender en culturele en religieuze achtergrond, dat generaliseren van de uitkomsten hachelijk wordt. Het valt wel op dat we, ondanks de diversiteit, ook veel overeenkomsten vonden in de levensverhalen en ervaringen van de respondenten. De respondenten kennen gezamenlijke problemen en behoeften en in die gezamenlijkheid kan het onderzoek wel als indicatief worden beschouwd.

Bij het werven en selecteren van respondenten is geprobeerd recht te doen aan de diversiteit van de doelgroep. Waar mogelijk probeerden wij de verhoudingen tussen mannen en vrouwen, jongeren en ouderen en allochtone en

autochtone respondenten in balans te houden. Zodat we bijvoorbeeld zowel ‘oude autochtone mannen’ als ‘jonge autochtone mannen’ interviewden, maar ook evenveel vrouwen. Gedurende het onderzoek richtten wij ons afwisselend op de verschillende groepen, om die balans te bewaren. Vanwege de onderrepresentatie van vrouwen, jongeren en allochtonen in ander onderzoek zetten wij extra op deze groepen in. Bijvoorbeeld door een aparte flyer voor vrouwen te ontwerpen en die ook gericht onder vrouwen te verspreiden. Ook hebben wij er op gelet een aantal transgenders, biseksuelen en 65-plussers te interviewen.

Na verloop van tijd merkten we dat de interviews nauwelijks nieuwe kennis en informatie toevoegden over de plus- en knelpunten van de Rotterdamse hltb’ers, ook al verschilden alle interviews wegens de individueel gekleurde levensverhalen van de respondenten. Hun wensen en behoeften vertoonden in toenemende mate overeenkomsten. In de zomer van 2009 realiseerden we ons dat de behoeften van vrijwel alle subgroepen ons helder waren, met uitzondering van de oudere (65+) en de niet-westerse allochtone hltb’ers. We zijn toen uitsluitend gaan werven onder deze groepen totdat ook daar het punt van ‘informatieverzadiging’ was bereikt. Dit punt bereikten wij uiteindelijk, al hadden we graag nog meer niet-westerse allochtone hltb’ers gesproken. Ondanks de gerichte werving en het aanspreken van een zeer uitgebreid netwerk (‘sneeuwbalmethode’) en ondanks de nadruk op anonimiteit en vertrouwelijkheid, meldden zich niet meer respondenten aan.

Behalve door de respons kenmerkt ieder onderzoek zich natuurlijk ook door de ‘non-respons’. Omdat wij niet weten hoeveel mensen door onze oproep zijn bereikt, is het lastig om daar iets over te zeggen. Wat we wel weten is dat de keuze om al dan niet aan het onderzoek mee te werken heel bewust is gemaakt. Het onderzoek vroeg nogal wat van de respondenten: niet alleen tijd, maar ook de opgave om over zeer persoonlijke, zo niet intieme en voor sommige respondenten pijnlijke of zelfs taboeonderwerpen te praten.

Sommigen hadden dusdanige belangen dat een gesprek met ons ook niet zonder risico was- of kon zijn; het bekend worden van hun homoseksualiteit zou verstreckende gevolgen kunnen hebben. Anderen hadden er moeite mee om de focus exclusief op dat deel van hun identiteit te leggen.

Het is belangrijk stil te staan bij wat tijdens dit onderzoek niet is verteld. Alle mensen die wij spraken hebben de h, l, b of t-gevoelens voor zichzelf erkend en daar in zekere mate aan toegegeven. Waarbij voor de een de hlbt-identiteit een wat groter deel van de totale identiteit uitmaakt dan voor de ander. Er zijn natuurlijk ook mensen die zich in het stadium vóór de erkenning van de eigen gevoelens bevinden: mensen die twifelen over hun seksuele geaardheid en/of gender-identiteit. Die misschien iets bij zichzelf hebben ontdekt, maar daar (voorlopig) nog niet aan willen toegeven en die gevoelens onderdrukken. Dat deze mensen ook wonen, werken en uitgaan in Rotterdam staat vast, maar voor hen bleek deelname aan een onderzoek als dit echt een stap te ver en wij spraken hen dan ook niet.

Beleidsmakers, professionals en onderzoekers die zich met homo-emancipatie of anderszins met hlbt'ers bezighouden, zullen zich van deze groep bewust moeten zijn en rekening houden met een nog grotere onzichtbaarheid en onbereikbaarheid dan van de andere hlbt'ers. Omdat de meeste respondenten die wij spraken wel ervaring hebben met het onderdrukken en verbergen van de hlbt-gevoelens en daarover vertelden, kunnen we op basis van dit onderzoek (de interviews met respondenten, maar ook met sleutelrespondenten en door gebruik van de literatuur) toch het nodige inzicht in deze groep geven. Ondanks het feit dat alle respondenten de gevoelens voor zichzelf hebben erkend, leidt of leidde een aantal van hen (in meer of mindere mate) een dubbelleven. Het is namelijk niet zo dat de keuze voor een bepaalde strategie of identiteit statisch is. Het blijkt dat verschillende mensen uiteenlopende manieren toepassen in verschillende levensfasen. Wat vandaag voor de een vertrekpunt is, kan voor een ander morgen een einddoel zijn.

2.5 De analyse

Vrijwel alle interviews zijn digitaal opgenomen en letterlijk uitgetypt. Bij de (weinig) mensen die bezwaar hadden tegen een opname of wanneer door omstandigheden opname niet mogelijk was, maakte de onderzoeker aantekeningen tijdens het interview en werkte het verslag nog diezelfde dag uit. Uit de interviews verwijderden we alle persoonsnamen als ook namen van scholen, werkgevers, vrienden of informatie over derden. Bovenaan het interview voegden we informatie toe zoals de initialen van de interviewer, de datum en de duur van het interview en de locatie waar het interview plaatsvond.

Na uitwerking (en controle) stuurden we de interviews ter goedkeuring toe aan de (sleutel)respondent. Daarbij kregen zij de mogelijkheid om correcties aan te geven of om bepaalde passages (of het hele interview) niet voor het onderzoek te laten gebruiken. Slechts een aantal zag aanleiding voor correcties, niemand voor het schrappen (van delen van) het interview.

Na goedkeuring zijn alle interviewverslagen in segmenten opgedeeld. Vervolgens zijn ze handmatig ingevoerd en gecodeerd met behulp van het programma Kwalitan. Daarbij is gewerkt met verschillende werkbestanden. Zodat tijdens de analyse onderscheid kon worden gemaakt tussen interviewsegmenten van respondenten en sleutelrespondenten. Ook de overige notities zijn in een apart bestand verwerkt. Voor de codering is gebruikgemaakt van een codeerschema. Het codeerschema ontwikkelden de onderzoekers met behulp van de topiclijst en de onderwerpen die in de interviews naar voren kwamen. Het coderen was een hele klus. Ter bevordering van de 'intercodeurbetrouwbaarheid' codeerden de onderzoekers ook elkaars interviews en gaven daar commentaar op. Het codeerschema is gaandeweg ook nog een aantal malen aangepast toen bleek dat bepaalde codes te weinig specifiek waren en er codes moesten worden toegevoegd, samengevoegd, opgesplitst of verwijderd. De interviews die al gecodeerd waren, werden na die aanpassingen opnieuw gecodeerd.

In de omschrijving van de interviewsegmenten is steeds een aantal achtergrondkenmerken van de respondent opgenomen, zoals gender-identiteit, leeftijdscategorie, etniciteit, seksuele geaardheid, woonplaats, opleidingsniveau en beroepssector. In de analysefase konden ‘subgroepen’ zodoende afzonderlijk worden bekeken.

De analyse berust op de gedeelde ervaringen van de deelnemers aan het onderzoek. De ervaringen die in het rapport zijn verwerkt, zijn dus niet uniek voor één respondent, maar worden steeds gedeeld door een aantal van hen. Daarbij is er gezocht naar eventuele overeenkomsten en verschillen tussen subgroepen van hltb'ers. Daartoe zijn de interviews uitgebreid geanalyseerd en onderling vergeleken op basis van de gecodeerde interviewsegmenten.

Het perspectief van de hltb'ers staat in dit onderzoek centraal. Om dit te onderstrepen zijn de teksten rijkelijk voorzien van citaten van de respondenten. Ook voor deze citaten geldt dat zij altijd een persoonlijke belevenis beschrijven, maar zelden een unieke ervaring. De citaten zijn juist geselecteerd omdat het om ervaringen of meningen gaat die ze delen met andere hltb'ers. Omwille van de leesbaarheid en de persoonlijke kleur, worden de citaten vergezeld van een naam. Deze naam is een pseudoniem, zodat de anonimiteit van de respondenten gegarandeerd is. De auteurs hebben uiterste zorgvuldigheid betracht om situaties die eenvoudig tot personen zijn te herleiden niet in het rapport op te nemen. Ook persoonsbeschrijvingen worden achterwege gelaten. Voor verdere opmerkingen betreffende anonimiteit verwijzen we naar de leeswijzer in de inleiding.

2.6 Kenmerken van de respondenten en aanvullende informatiebronnen

2.6.1 Sleutelrespondenten en aanvullende informatiebronnen

De informatie voor dit onderzoek berust voor een belangrijk deel op de interviews met respondenten en sleutelrespondenten. Daarnaast putten we uit vergelijkbare onderzoeken en uit beschikbare literatuur. Verder hebben we gedurende het onderzoek meer dan anders tijd besteed aan het bezoeken van hbt-websites en -communities. Zodoende volgden we stemmingen, koersen en actualiteiten. Tijdens onze reguliere RADAR-werkzaamheden waren we bovendien extra alert op signalen vanuit deze doelgroep. We namen tenslotte deel aan allerlei 'roze' bijeenkomsten en netwerkactiviteiten, waar we kennis en informatie opdeden en spraken met ervaringsdeskundigen of professionals. De informele gesprekken werkten wij soms uit in veldnotities, die op een later moment in de analyse zijn betrokken. Een aantal professionals werd benaderd voor een diepte-interview.

In totaal zijn met 15 personen zulke verdiepende gesprekken gevoerd. Om alvast met hen 'kennis te maken', in de publicatie wordt naar hen verwezen met het pseudoniem: *Bram, Edgar, Frits, Hendrik, Hussain, Jana, Jantine, Jeroen, Joost, Latif, Loubna, Marina, Meryem, Nigel en Ursila*. Van de 15 sleutelrespondenten zijn er 5 vrouw, 8 man en 2 transgender en zij vallen in de categorie hetero, homo, lesbo, bi én transgender. Hun afkomst is Nederlands, maar ook Marokkaans, Iraans, Joegoslavisch (2) en Antilliaans. Natuurlijk spraken wij mensen die werkzaam zijn voor het COC Rotterdam, Rotterdam Verkeert en het project I2Rotterdam. Ook spraken we uitgebreid met leden van het bestuur van Transgender Netwerk Nederland. Andere sleutelrespondenten zijn onder meer werkzaam voor een migrantenorganisatie of in de gezondheidszorg.

Verder trokken wij er een avond op uit om de sfeer te proeven in de Rotterdamse homohoreca en te praten met enkele van haar bezoekers. Maar

ook op andere momenten in het afgelopen jaar waren wij aanwezig op tal van 'roze' plekken of evenementen in en om Rotterdam, om de sfeer te proeven, met mensen te praten en informatie te delen. Deze methode van 'participerende observatie' was een intensieve, maar ook plezierige en uiterst nuttige manier van informatieverzameling. De deelname aan de bijeenkomsten was bovendien goed te combineren met het RADAR-werk, namelijk het informeren en het onderhouden van contacten.

We hebben altijd open kaart gespeeld over onze identiteit (onderzoekers en medewerkers van RADAR). Ethische overwegingen waren daarin leidend; opdat mensen vrij waren om met ons te praten, wisten met wie ze spraken, in welke hoedanigheid, en of ze 'on' of 'off the record' spraken. Overigens waren we bij een deel van de doelgroep ook al bekend -met name bij de professionals.

2.6.2 De Rotterdamse hbt'ers (respondenten)

We spraken 36 hbt'ers over hun leven in en om Rotterdam. Overigens zijn ook passages van interviews met sleutelrespondenten waarin zij over hun persoonlijke leven en ervaringen vertelden, hiervoor gebruikt (in het geval van Nigel, Marina, Jantine, Latif en Meryem). Het werkelijke aantal respondenten ligt dan ook iets hoger. Zoals hiervoor al vermeld, hebben al onze inspanningen om een diverse groep respondenten te interviewen zijn vruchten afgeworpen. We hadden liever meer niet-westerse allochtone en specifiek meer Turkse, Marokkaanse en Kaapverdiaanse respondenten aan bod laten komen, maar we zijn wel erg tevreden wat betreft het aantal vrouwen, jongeren, biseksuelen, transgenders en hbt-ouderen die aan het onderzoek hebben meegewerkt. Deze groepen zijn in de media of ander onderzoek nogal eens ondervertegenwoordigd.

Ook voor de respondenten verzonnen wij een pseudoniem in de sfeer van de eigen naam. De respondenten zijn: *Albert, Aydin, Beau, Rolf, Brian, Britt, Carry,*

Charlie, Christian, Dennis, Esther, George, Jaap, Jacco, Jade, Jasper, Josefien, Karin, Karlijn, Larissa, Laurens, Maira, Margot, Marieke, Moshe, Nel, Farouk, Percy, Rene(e), Robin, Sandra, Omar, Ted, Thomas, Tristan en Yvonne.

Van de respondenten zijn er 14 vrouw, 18 man en 4 transgender. Wat betreft seksuele geaardheid kan de volgende statistiek worden gegeven: 16 van hen noemen zichzelf homoseksueel, 9 noemen zich lesbisch (al zal later blijken dat deze benaming niet bij alle vrouwen in de smaak valt) en nog eens 9 noemen zich biseksueel (van hen 5 vrouwen, 3 mannen en 1 transgender). De twee overgebleven transgenders geven aan zich niet in één van de hokjes h, l of b te (kunnen) plaatsen. Verder zijn van de respondenten 25 van Nederlandse afkomst en zijn de andere respondenten Rotterdammers van Antilliaanse, Eritrese, Duitse, Indische, Indonesische, Italiaanse, Marokkaanse, Surinaamse en Turkse afkomst. De gemiddelde leeftijd is 38 jaar. De jongste respondent is 17 jaar, de oudste 67. In het vervolg van deze publicatie wordt wel eens gesproken over jongeren en ouderen. In het totaal spraken wij 16 jongeren (in de leeftijd tot en met 30 jaar) en 2 ouderen (65-plussers). De overige respondenten vallen wat leeftijd betreft daar dus tussenin. De respondenten hebben allemaal een 'link' met Rotterdam. De meesten wonen in Rotterdam en zijn daarbij zowel voor hun werk als in hun vrije tijd vaak in de stad te vinden. Er is ook een aantal respondenten (10) geïnterviewd die niet in Rotterdam wonen, maar die daar wel werken en/of veel vrije tijd doorbrengen. Deze respondenten wonen in Delft, Zoetermeer, Dordrecht, Capelle a/d IJssel of op het 'eiland' Goeree-Overflakkee. In de paragraaf over wonen wordt hier meer informatie over gegeven.

Behalve één-op-één diepte-interviews, is er eenmalig een groepsgesprek geweest. Deze focusgroep bestond uit 20 Rotterdamse hlb-55-plussers. Het groepsgesprek is georganiseerd nadat diverse inspanningen om hlb-ouderen bij het onderzoek te betrekken onvoldoende respons opleverden en de voor het onderzoek beschikbare tijd begon te verstrijken. Bovendien gaf een sleu-

telrespondent tijdens een interview aan dat hij gespreksleider was van een ouderengroep. Een groepsgesprek over dit onderwerp leek hem voor beide partijen zinvol. De onderzoeker kon iets vertellen over onderzoeksbevindingen en de deelnemers konden de onderzoeker hun persoonlijke ervaringen vertellen. Dit alles onder leiding van hun vaste gespreksleider.

In figuur 2.1 is een overzicht opgenomen van gender-identiteit, leeftijd, seksuele geaardheid en etniciteit van de respondenten. De namen van de respondenten koppelen wij om mogelijke herkenning te voorkomen bewust niet aan deze gegevens. In de tekst wordt, wanneer dat relevant wordt geacht, zo'n 'kenmerk' wel eens genoemd, zodat de lezer zich toch een beeld kan vormen van de persoon. Overige wetenswaardigheden, zoals opleidingsniveau, werk, religie en woonsituatie komen aan de orde in andere hoofdstukken.

Figuur 2.1 Overzicht van de repondenten

18 mannen	4 transgenders	14 vrouwen
15 homo, 3 bi	1 homo, 1 bi	9 lesbi, 5 bi
8 jongeren (t/m 30 jaar)	Gemiddelde leeftijd 46 jaar	8 jongeren (t/m 30 jaar)
1 65-plusser		1 65-plusser
11 autochtoon	5 allochtoon	2 autochtoon
2 allochtoon	11 autochtoon	3 allochtoon

Hoofdstuk

3

3 Achtergrondinformatie

3.1 Begrippen

De variatie in de seksuele geaardheid van mensen wordt doorgaans onderverdeeld in heteroseksueel, homoseksueel of biseksueel. En ook de mensheid bestaat qua sekse voor de meesten uit mannen en vrouwen, hoewel 'het derde geslacht' - de transgenders - steeds vaker in beeld komt. De meerderheid van de mensen deelt zichzelf en anderen in een van de bovengenoemde categorieën. Toch is vrijwel niemand 100 procent homo, hetero of bi. En ook onder mannen, vrouwen en transgenders heb je meer 'mannelijke', 'vrouwelijke' en 'onzijdige' varianten.

Het onderscheid tussen hltb'ers en niet hltb'ers wordt soms wel erg binair voorgesteld. Dit kan leiden tot de ongewenste situatie waarin de uitzonderingspositie van hltb'ers wordt benadrukt terwijl die niet van toepassing is. Tegelijkertijd wordt de bijzondere positie van hltb'ers soms niet herkend, daar waar het wel relevant of gewenst is. In dit hoofdstuk proberen we recht te doen aan de overeenkomsten en verschillen tussen respondenten zonder hen als groep ongevraagd apart te zetten waar dat niet ter zake doet.

3.1.1 Homoseksualiteit

Homoseksualiteit is de benaming voor een seksuele voorkeur voor mensen van hetzelfde geslacht. Het woord is afgeleid van het Griekse woord voor gelijk ('homos') en het Latijnse woord voor geslacht ('sexus') (Honderd vragen over homoseksualiteit, n.d.). Homoseksualiteit kan zich op verschillende manieren uiten; bijvoorbeeld seksueel, emotioneel of als identiteit. Het is belangrijk dit onderscheid tussen homoseksueel gedrag, homoseksuele gevoelens en een homoseksuele identiteit te maken. Want niet iedereen met homoseksuele gevoelens heeft homoseksueel contact (gedrag). En niet iedereen die (wel eens) homoseksueel contact heeft, noemt zichzelf homoseksueel (identiteit). Iemand kan zich ook homoseksueel gedragen zonder daarbij

homoseksuele gevoelens te hebben. Of iemand gedraagt zich (wel eens) homoseksueel, heeft ook homoseksuele gevoelens, maar identificeert zich toch niet als homoseksueel. Homoseksueel ben je pas wanneer je jezelf zo noemt. In dit onderzoek hebben wij geprobeerd om niet alleen die mensen aan te spreken, maar ook de mensen met homoseksuele gevoelens die zich niet zo noemen.

Om nog even verder te gaan met benamingen: Een man die op mannen valt, wordt ook wel 'homo' genoemd. En een vrouw die op vrouwen valt heet 'lesbisch'. De term 'homo' of 'homoseksueel' wordt soms ook gebruikt om vrouwen die op vrouwen vallen te benoemen. De vrouwen die aan dit onderzoek hebben meegewerkt, staan niet allemaal positief tegenover de term 'lesbisch'. Zij vinden het een ouderwetse term waar zij zich niet altijd even goed in herkennen. Voor de een heeft het een te zware lading ('ik heb gewoon een vriendin', zegt Karlijn). De ander ziet dan alleen maar vrouwen in tuinbroeken met kort haar voor zich. Britt zegt:

'Ik vind het heel ouderwets, of nou, ouderwets, het heeft zoveel lading en niet zoveel positieve lading. En ik kan niet zo goed zeggen wat die lading is [...]. En het is ook zo specifiek, het draagt gewoon niet alles. Ik vind het een heel klein hokje en dat vind ik niet zo fijn [...]. Als ik mezelf benoem dan zeg ik gewoon gay. Omdat ik denk, dat is veel groter en dat is ook veel meer een blij woord en dat is ook voor iedereen'.

3.1.2 Biseksualiteit

Mensen die zowel op mannen als op vrouwen vallen, worden biseksueel genoemd. Net als homoseksualiteit heeft biseksualiteit te maken met gevoelens, gedrag en identiteit. Veel mensen hebben biseksuele gevoelens en fantasieën, al maakt hen dit niet direct 'bi'. Of iemand zich biseksueel noemt is persoonlijk. Daarbij kan ook biseksualiteit zich op verschillende manieren uiten. Sommige biseksuelen hebben afwisselend een (seksuele) relatie met een man

en een vrouw, anderen hebben bijvoorbeeld een relatie met een man en daarnaast seksueel contact met een vrouw.

Uit de verhalen van een aantal van de respondenten van dit onderzoek blijkt dat het (h)erkennen van biseksuele gevoelens en het ontdekken van een biseksuele identiteit lastig is. Onder jongeren lijkt het een trend om zich 'bi' te noemen. Biseksualiteit is 'in'. Daarnaast is het voor sommige groepen net iets veiliger dan om je homo te noemen. Zoals Percy zegt: 'En als laatste kan ik nog toevoegen dat eh, veel homo's verschuilen zich achter het feit dat ze biseksueel zijn. Want dat is nog enigszins geaccepteerd'. Voor jongeren kan het dus gemakkelijker zijn om zich naar de buitenwereld te profileren als 'bi' dan als homo of lesbo. Biseksualiteit kan in dat geval een fase zijn. Sandra en Britt vertellen dat zij in eerste instantie dachten dat zij biseksueel waren toen zij voor het eerst verliefd werden op een vrouw. Naarmate de tijd vorderde en zij een relatie kregen met een vrouw raakten zij er steeds meer van overtuigd niet biseksueel, maar lesbisch te zijn.

'Nou toen was ik zestien en toen werd ik echt hevig verliefd op een meisje en eh, daar heb ik vijf jaar een relatie mee gehad, dus dat was echt heel heftig. En eh, toen had ik ook echt wel heel erg veel last van mezelf [...], van ja hoe kan dat nou? Want ik dacht echt dat ik op jongens viel. En eh, dus dat heeft voor mezelf heel lang geduurd voordat ik dat eigenlijk kon accepteren. Toen had ik zoiets van nou dan ben ik bi. Maar nu is het, hoe langer ik door ga, denk ik toch dat ik lesbisch ben (lacht)' (Sandra).

Andersom kan het ook; iemand denkt dat hij of zij homoseksueel is en komt er later achter toch ook een 'heteroseksuele' kant te hebben. Zoals Yvonne:

'Zowel mijn partner als ik zelf hebben voordat wij ontdekten dat we biseksueel waren heel lang gezegd dat we homoseksueel waren. Ik wist helemaal niet dat het bestond hoor, biseksualiteit [...]. Ik heb heel lang, nou vier jaar, ja zeker een jaar of

vier, altijd gezegd dat ik lesbisch ben, was. Nou toen werd ik toch ook echt verliefd op een man en ja toen, ja toen, ik zeg altijd, toen had ik pas mijn coming out'.

Biseksualiteit is over het algemeen nog minder bekend en nog minder zichtbaar dan homoseksualiteit. Soms is biseksualiteit niet zichtbaar omdat iemand voor de buitenwereld in een heterorelatie leeft, maar daarnaast, niet waargenomen, seksueel contact heeft met mensen van hetzelfde geslacht. Soms ook switchen mensen van 'homoseksueel' naar 'heteroseksueel', al naar gelang de relatie die zij op dat moment hebben, zonder zich als bi te identificeren (Rodriguez Rust, 2002). Monogaam of polygaam, de biseksuelen die wij spreken maken ons duidelijk dat binnen de biseksuele gemeenschap een heel scala aan relaties mogelijk is. Tot slot wordt door een aantal respondenten benadrukt dat zij op 'persoonlijkheden' vallen ongeacht het geslacht.

3.1.3 Transgender

Man, vrouw, jongen, meisje; direct na de geboorte wordt een baby in één van de twee geslachten ingedeeld en moet het daar de rest van zijn of haar leven mee doen. Niet iedereen staat erbij stil, dat het niet voor iedereen zo gewoon is om man of vrouw te zijn. Langzamerhand komt er meer aandacht voor de groep mensen die zich niet simpel man of vrouw voelen. Mensen van wie de gender-identiteit (hoe zij zich voelen) niet overeenkomt met het lichamelijke geslacht. Travestie en transseksualiteit zijn daarbij het meest bekend. Een travestiet kleedt zich soms (of regelmatig) als iemand van het andere geslacht. Vaak gaat het om mannen die zich af en toe als vrouw kleden, maar verder als man door het leven gaan en die zich daar goed bij voelen (de Jong, 1999). Transseksuelen voelen zich helemaal niet thuis in het eigen lichaam. Zij voelen zich man in een vrouwenlichaam of vrouw in een mannenlichaam. Vaak kiezen zij voor een medische behandeling, zodat hun lichaam beter past bij hoe zij zich voelen. Sommige transseksuelen die de medische behandeling achter de rug hebben, noemen zich geen transgender meer. Anderen blijven

zich wel 'transman' of 'transvrouw' noemen. Het geslacht kan via de rechtbank in officiële documenten worden aangepast wanneer de hele medische behandeling (inclusief de nu nog verplichte sterilisatie) is ondergaan (de Jong, 1999; Verdonk, 2008). Het (medische) proces dat iemand doorloopt om van geslacht veranderen wordt aangeduid met de term 'transitie'. Rene(e) voelt zich het meest senang bij de term cross dresser:

'Ik ben het aan het uitzoeken en het heet 'cross dressing'. [...] Drag Queen, dat is helemaal over the top. Ik ben een showbeest maar geen Drag Queen'.

Maar travestie en transseksualiteit dekken nog niet de hele lading. Er zijn ook mensen die zich meer tussen de seksen in voelen staan; zij voelen zich half man en half vrouw of voelen zich een persoon waar deze indeling helemaal niet op van toepassing is. Er zijn ook mensen die ervoor kiezen om zonder medische ingrepen in de rol van de andere sekse te leven of in een andere 'mengvorm' door het leven gaan. Sinds enkele jaren wordt het Amerikaanse begrip transgender gebruikt als containerbegrip voor travestie, transseksualiteit en alle varianten daartussenin en daarnaast. Iets er tussenin zijn is niet eenvoudig in een maatschappij waarin de indeling in twee geslachten zo vanzelfsprekend is. Op allerlei momenten word je toch gedwongen een 'hokje aan te kruisen': m of v? En wanneer je niet alle operatieve ingrepen ondergaat, blijf je in je paspoort en rijbewijs toch altijd man of vrouw (de Jong, 1999; Verdonk, 2008).

Transgenders worden vaak in één adem genoemd met homoseksuele mannen, lesbiennes en biseksuelen. Terwijl de seksuele geaardheid toch echt iets anders is dan de gender-identiteit. Het eerste gaat over tot wie je je aangetrokken voelt, het tweede gaat over hoe je je voelt als man en/of vrouw. Transgenders kunnen daarbij net als ieder ander hetero, homo, lesbo of bi zijn. Sommige transgenders die deelnamen aan het onderzoek vonden het lastig om bij de doelgroep 'hlbt' te (moeten) horen. Vooral de mannen die zich niet tot mannen aangetrokken voelen. Een aantal transgenders vertelt

over de moeite die zij hebben of hadden om zichzelf als hetero, homo of bi te benoemen. Vooral na een transitie kan dit lastig zijn:

‘Dus als je bijvoorbeeld als uhm, man geboren bent en je groeit op en je valt op mannen dan word je homo genoemd door de buitenwacht. Als je daarna door de transitie komt en je wordt vrouw en je valt nog steeds op mannen, dan word je opeens hetero genoemd. Dan is het net of je bent veranderd van seksuele voorkeur! Maar dat is dus helemaal niet zo’ (Beau).

Ook voor partners kan de transitie van de levensgezel betekenen dat zij, zonder daar iets voor te hoeven doen, veranderen van hetero in lesbo. Zoals de vrouw van Jantine; door de transitie van Jantine is zij niet langer met een man getrouwd, maar met een vrouw. Voor een transgender is de seksuele voorkeur in ieder geval vaak moeilijk te labelen:

‘Want als ik mezelf homo zou moeten noemen, dan houdt dat volgens mij in dat je een relatie hebt met iemand van dezelfde sekse of hetzelfde gender. Maar ik voel me eigenlijk niet een bepaalde sekse of zo of een bepaald gender’ (Beau).

In het onderzoek ‘Roze is overal’ (Mink & Schriemer, 2009) kwam RADAR al tot de conclusie dat transgenders ‘een minderheid binnen een minderheid (van hlb’t’ers)’ zijn. Wat betreft acceptatie en emancipatie zijn de nodige overeenkomsten te vinden. De verschillen zijn echter te groot om van één groep te kunnen spreken. In dit onderzoek worden transgenders dan ook nadrukkelijk als aparte groep beschouwd en is geprobeerd om de overeenkomsten en de verschillen duidelijk te maken.

Als je het verschil tussen de twee groepen aan moet geven in twee zinnen dan gaat het transgenders in de regel meer om wie je bent (identiteit) en in welke gender-rol je je het meest thuis voelt en is de seksuele voorkeur of geaardheid daaraan doorgaans ondergeschikt. Bij de hlb’t’ers is de seksuele geaardheid lei-

dend en is de invloed hiervan op opvattingen over de gender-rollen doorgaans ondergeschikt. Transgenders worden door de buitenwereld wel met homoseksualiteit geassocieerd en overeenkomst is wel dat beide groepen qua discriminatie en beeldvorming op gelijksoortige weerstand stuiten. Bovendien worden de meeste transgenders homo genoemd in een bepaald deel van hun leven: voor of na de transitie behoren zij (in elk geval voor de buitenwereld) tot de hlb-groep.

3.2 Seksuele diversiteit, leefstijlen

Met de afkorting 'hlbt' worden homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders in één adem genoemd. In de publicatie 'Roze is overal' (Mink & Schriemer, 2009) wordt uitgebreid stilgestaan bij het feit dat homoseksualiteit overal voorkomt. Ondanks de onzichtbaarheid en de daarop gebaseerde veronderstelling van veel mensen dat homoseksualiteit bij hen in het dorp of bij hen in de sportclub niet voorkomt. De schattingen van hoeveel mensen homoseksueel, biseksueel of transgender zijn, lopen uiteen van drie tot tien procent, afhankelijk van de definitie die wordt gehanteerd (gaat het om gedrag, gevoelens of identiteit?). Daarbij wordt ervan uitgegaan dat in de grote steden iets meer homoseksuelen wonen dan elders en de tien procent daar zeker wordt gehaald (Keuzenkamp, Bos, Duyvendak & Hekma, 2006; Schuyf & Dankmeijer, 2005). Voor een stad als Rotterdam met bijna 600.000 (Hoppesteijn, 2009) inwoners, betekent dat een groep van iets minder dan 60.000 zichtbare en minder zichtbare hlb't'ers in de stad.

Voor de een is homoseksualiteit een leefstijl, voor de ander een identiteit en voor weer een ander een deelidentiteit. Dit is onder hlb't'ers een discussiepunt. Hoe zichtbaar en omvangrijk dit onderdeel van de identiteit is, verschilt van persoon tot persoon. Zoals een sleutelrespondent het verwoordt, was je in de jaren '80 pas een 'echte' homo als je 'roze kunst in huis had en aan de muur had hangen'. Tegenwoordig is er steeds meer het besef dat ook wat leefstijlen betreft de diversiteit groot is. De een is homo en gaat extravagant

gekleed naar de Gay Pride en begeeft zich enkel in de homocultuur; de ander is burgerlijk getrouwd en leeft het leven als zo vele heterostellen dat doen. Daarin zijn allerlei gradaties en combinaties mogelijk. Er is dan ook geen sprake van één homocultuur, realistischer is het om te spreken van verschillende subculturen. Sleutelrespondent Jeroen zegt daarover: 'Wat is nou een echte homo en wat is nou een echte lesbienne? Ik zou wel een boek willen schrijven over de enorme verschillen die er binnen de homowereld bestaan. Hoe ze zichzelf zien en opvatten, hoe ze er mee omgaan.'

'Kijk ik vind zelf dat, omdat homoseksualiteit iets anders is dan heteroseksualiteit, dat dat mij en andere homo's die dat ook op prijs stellen een grote vrijheid geeft om juist zelf een relatie in te vullen zoals ik dat wil. Zowel als het gaat om taken en rollen en hoeveel uur je wel of niet werkt, als om het omgaan met je mannelijke en vrouwelijke kant en je mannelijke en vrouwelijke eigenschappen of wat dan ook. Maar dat neemt natuurlijk niet weg dat ik het aantal mannen niet de kost zou willen geven die helemaal niet zitten te wachten op die vrijheid. En er juist altijd van gedroomd hebben om een huisje op een vinex-locatie te hebben en dat nu het liefst willen met de prins op het witte paard, in plaats van de prinses' (Charlie).

Binnen de gayscene wordt ook niet altijd even gemakkelijk met die verschillen omgegaan. Meerdere respondenten bevestigen dat subculturen erg dwingend kunnen zijn. Als je even niet het goede shirtje aan hebt, hoor je er al niet meer bij. Mannen klagen er bijvoorbeeld over dat ze in de scene al vroeg 'te oud' zijn. En voor sommige lesbische vrouwen die juist wat mannelijker of juist meisjesachtig zijn duurt het even voordat ze binnen de gayscene weten op welke plekken ze zich wel en niet thuis voelen. Daarbij ligt de positie van biseksuelen gevoelig bij homoseksuelen en kunnen ook homo's en lesbo's niet altijd samen door een deur.

Toch zijn de meeste hltb'ers het er over eens dat hun leefstijl en de manier waarop zij hun relaties vormgeven, anders is dan die van hetero's. Dit is soms ook een bewuste keuze 'hetero zijn sprak me cultureel niet aan' zegt Beau. En ook op biseksuelen kan een monogame heterorelatie met daarbij horende rollen en taakverdeling beklemmend overkomen. Een leven leiden dat anders is dan anders betekent voor hltb'ers vooral veel vrijheid en positieve kanten. Zoals Marieke, die sinds kort met haar vriendin samenwoont, het zegt:

'Je staat toch anders in het leven dan een hetero. Kurşun Hetero's [...] trouwen, ze krijgen kinderen. Lang niet allemaal, maar het gros. En ja [zij] gaan op die manier verder. Terwijl het voor mij geen logische keuze is om kinderen te nemen [...]. Heel veel hetero's zijn vanaf hun dertigste thuis, want bij de kinderen. En ja, dat is bij lesbo's niet vanzelfsprekend. Die gaan nog veel langer op stap, doen veel langer allemaal leuke dingen [...]. En je bent vaak tweeverdiener, werkt alle twee fulltime, daardoor heb je meer te besteden. Dan ga je andere vakanties doen, andere hobby's en sporten. Om maar even lekker generaliserend te zijn (lacht)'.

De groep hltb'ers is enorm divers. Het enige dat ze met elkaar gemeen hebben is de homo- of biseksualiteit en/of transgender-identiteit, en daardoor een deel van de leefstijl. Anders dan de meeste heteroseksuelen heeft het gros een iets minder 'burgerlijk bestaan' zoals Marieke hierboven aangeeft. Maar verder hebben ze onderling even veel overeenkomsten en verschillen als elke andere willekeurig samengestelde groep, zoals linkshandigen of mensen met groene ogen. De een komt van het platteland, de ander uit een metropool. De een is hoogbegaafd, de ander heeft moeite school af te ronden. De een is geboren in Rotterdam en zette daar geen stap buiten, de ander is geboren in de Cariben en kwam op volwassen leeftijd in de stad aan. De een deed afstand van het geloof nadat hij seksueel actief werd, de ander probeert religie en geaardheid hoe dan ook te rijmen. Al deze verschillende levensverhalen kleuren hun leefstijlen, waarin homoseksualiteit soms een prominente rol en soms een ondergeschikte rol speelt. In navolging van Maxima die constateerde dat 'de' Nederlander niet bestaat: 'de' homoseksueel bestaat evenmin.

3.3 Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland: wat is al bekend?

3.3.1 Acceptatie van homoseksualiteit onder hetero's

Nederland staat in het buitenland bekend als een tolerant land waar homoseksualiteit wordt geaccepteerd. Voor velen is Amsterdam 'Gay Capital', er is de jaarlijkse Gay Pride en Nederland was het eerste land ter wereld die het huwelijk openstelde voor homo's (sinds 2001). Daarbij hebben we de 'Toppers' en talrijke andere bekende Nederlanders die openlijk voor hun homoseksualiteit uitkomen en die door het Nederlandse publiek worden gewaardeerd.

Dat Nederland wat betreft acceptatie goed scoort, blijkt ook uit grootschalig Europees onderzoek. In een in maart 2009 verschenen rapport over homofobie en discriminatie op grond van seksuele oriëntatie en gender-identiteit in de EU, wordt geconstateerd dat in Nederland de sociale acceptatie het grootst is (European Union Agency for Fundamental Rights, 2009). Een van de gebruikte graadmeters daarbij is de acceptatie van het homohuwelijk (het homohuwelijk wordt door 82 procent van de Nederlandse bevolking ondersteund). Daarnaast geeft 91 procent van de Nederlandse bevolking aan geen probleem te hebben met een 'homoseksuele buur'. Andere lidstaten scoren aanzienlijk lager.

Toch zijn er ook minder optimistische geluiden te horen. In de media verschijnen met grote regelmaat negatieve berichten over de tolerantie ten opzichte van homoseksualiteit. Zo verschijnen in de krant en op nieuwssites op het internet regelmatig berichten over 'potenrammerij'. Geweld tegen homo's blijkt zelfs nog vaker voor te komen dan verwacht en ook de Gay Pride verloopt in 2009 niet geweldloos ('Geweld tegen homo's onderschat', 2008; 'Voorman Gay Pride krijgt klappen', 2009; 'Toch mishandeling tijdens Gay Pride', 2009). De Amsterdamse politie zal vanwege de 'vele geweldsincidenten' overgaan tot cameratoezicht in het hart van het gay-uitgaansleven ('Politie Amsterdam richt ogen op homogeweld', 2009). Verder berichten de

media over homohealing, over een textielbedrijf dat geen handdoeken wil bedrukken voor een sportstichting voor homoseksuelen en over de afnemende tolerantie onder de jeugd ('Bedrijf wil geen homotekst drukken', 2009; 'Homoseksualiteit taboe bij de jeugd', 2009; 'Jongeren willen geen homo', 2009; 'Pogingen om homo's te genezen', 2009). Religie en homoseksualiteit blijken een gewaagde combinatie; er ontstaat in 2009 ophef over discriminatie van homoseksuele docenten in het bijzonder onderwijs en ook de problemen van islamitische homo's zijn onderwerp van gesprek.

De acceptatie van homoseksualiteit blijkt dus iets ingewikkelder in elkaar te zitten. Ook al wordt het homohuwelijk door het merendeel van de Nederlandse bevolking geaccepteerd, als het gaat om reacties op homo's en lesbo's in de eigen omgeving of om homoseksualiteit in de openbaarheid, is de situatie veel gecompliceerder. Behalve dat toch een substantieel deel van de bevolking moeite heeft met homoseksuele relaties en het recht op adoptie, zijn de reacties nog negatiever als het gaat om een in het openbaar zoenend homostel (Keuzenkamp et al., 2006). Homoseksualiteit wordt wel geaccepteerd, maar er zijn bepaalde regels en die verschillen per persoon en per situatie. De acceptatie is niet meer dan een 'dun laagje vernis' is de conclusie in 'Roze is overal', het eerder uitgebrachte rapport van RADAR over de acceptatie en discriminatie van hltb'ers (Mink & Schriemer, 2009). Er zijn mensen die geen problemen hebben met homoseksualiteit, zo lang het maar gaat om keurig getrouwde stellen en het niet gaat om de schaarsgeklede mannen op de boten van de Gay Pride. Anderen vinden homoseksualiteit prima, zo lang het maar in de privésfeer blijft; iedere uiting van homoseksualiteit is voor hen te opzichtig. Ook wat betreft gedrag en identiteit lopen de meningen uiteen; van de een mag je het wel zijn, maar het niet doen, van de ander mag je het wel doen maar het niet zijn.

Etnische en religieuze groepen worden in het publieke debat vaak aangewezen als veroorzakers van discriminatie. Ook onderzoeken tonen aan dat de culturele en religieuze achtergrond van vooral moslims moeilijk verenigbaar zijn met de acceptatie van homoseksualiteit (Doppert & Hermans, 2006). Religiositeit en etniciteit spelen onmiskenbaar een rol bij de houding tegenover homoseksualiteit (Keuzenkamp et al., 2006). De houding van religieuzen is negatiever dan die van niet-religieuzen. En de houding van Turken, Marokkanen en Antillianen is negatiever dan die van autochtone Nederlanders. Vooral de eerste generatie etnische groepen staat afwijzend tegenover homoseksualiteit. Hiermee is niet gezegd dat de toename van het aandeel etnische minderheden in de maatschappij en de komst van nieuwe migranten samen zal gaan met een verslechtering van de acceptatie. Op basis van beschikbare onderzoeksgegevens is het niet mogelijk om daar conclusies over te trekken.

Uit onderzoek blijkt verder dat de houding van jongeren tegenover homoseksualiteit vrij negatief is, maar dat die negativiteit afneemt naarmate zij ouder worden. Overigens is het lastig om de houding van jongeren te vergelijken met de rest van de Nederlandse bevolking omdat die op een andere manier is onderzocht. Ook blijkt dat mannen negatiever ten opzichte van homoseksualiteit staan dan vrouwen en lager opgeleiden negatiever dan hoger opgeleiden (Keuzenkamp et al., 2006).

3.3.2 Acceptatie van homoseksualiteit volgens de hbt'ers

Het belevingsonderzoek van RADAR waar eerder naar werd verwezen, laat zien dat één op de vijf deelnemers aan het onderzoek in het jaar voorafgaand aan de enquête ervaring heeft met discriminatie (Mink & Schriemer, 2009). Die speelt zich af op verschillende maatschappelijke terreinen, zoals in de woonomgeving, op het werk en in het uitgaansleven en heeft vele gedaantes. Discriminatie uit zich in het merendeel van de gevallen in beledigende en denigrerende opmerkingen en daarna in een vorm van agressief gedrag,

bedreiging of geweld. Ook hebben de deelnemers aan het onderzoek last van geroddel en genegeerd te worden. De 'hardere' vormen van discriminatie, zoals beledigende opmerkingen en geweld, doen zich vooral voor in de publieke ruimte, zoals op straat en in het uitgaansleven. Op het werk, op school en in de sociale omgeving pakt de discriminatie 'subtieler' uit, al werkt dat evengoed isolerend.

De onderzoeksresultaten laten verder zien dat de ondervraagde hltb'ers zich redelijk veilig voelen in de gemeente waar zij wonen. Toch vindt 18 procent de straten van de gemeente onveilig voor hltb'ers. Hierbij valt op dat de hltb'ers uit de regio Rotterdam-Rijnmond zich iets onveiliger voelen dan de hltb'ers uit andere regio's die aan het onderzoek deelnamen. Tot slot komt uit het onderzoek naar voren dat mannen en vrouwen evenveel last van discriminatie hebben en bovendien van dezelfde vormen. Het in de media overheersende beeld dat discriminatie zich vooral uit in geweld tegen homomannen blijkt dus onvolledig.

In het belevingsonderzoek van 2009 vroeg RADAR de respondenten ook naar de veroorzakers van discriminatie en intolerantie (Mink & Schriemer, 2009). In het algemeen wordt duidelijk dat zij etnische groepen, religieuze groepen of religieuze leiders en jongeren het meest verantwoordelijk houden. Ook gaf iets meer dan 10 procent aan dat discriminatie in de maatschappij verweven zit. Uit de antwoorden van de respondenten op de vragen in de enquête naar specifieke discriminatie-ervaringen, blijkt dat discriminatie verschillende afzenders kent. Soms is dat een bekende van de respondent, zoals iemand uit de familie, een 'vriend', een collega, klasgenoot of buur. In andere gevallen zijn het onbekenden, die op straat of in het voorbijgaan commentaar leveren op de leefstijl of veronderstelde seksuele geaardheid en/of gender-identiteit.

De zichtbaarheid van homoseksualiteit is omstreden in het openbare leven. Daar is heteroseksualiteit nog altijd de norm. Dit betekent niet alleen dat de wereld er heel 'hetero' uitziet en uitingen van homoseksualiteit niet zonder

meer worden geaccepteerd; het betekent ook dat het niet altijd eenvoudig is om voor je homoseksualiteit uit te komen (Keuzenkamp et al., 2006; Mink & Schriemer, 2009). Het westerse ideaal is dan wel 'out en proud', toch blijken veel homoseksuelen, in elk geval op sommige momenten, hun geaardheid te verbergen. Uit het belevingsonderzoek van RADAR onder ruim 500 hbt'ers blijkt dat bijna de helft van de respondenten zorgvuldig de mensen uitkiest aan wie zij over hun geaardheid vertellen (Mink & Schriemer, 2009). Uit hetzelfde onderzoek komt naar voren dat bijna 20 procent van de geënquêteerden op het werk hun seksuele geaardheid alleen aan sommige collega's kenbaar maakt. Daarbij houdt 10 procent de geaardheid op het werk altijd verborgen.

Openlijk voor je homoseksualiteit uitkomen, kan betekenen dat je met negatieve reacties te maken krijgt. 'Onzichtbaarheid' wordt vaak door hbt'ers ingezet om zichzelf daartegen te beschermen. Door jezelf voor te doen als hetero of in elk geval niet 'zichtbaar' homoseksueel te zijn, voorkom je dat je op straat wordt lastig gevallen, wordt nagestaard of dat collega's flauwe grappen maken. In latere hoofdstukken wordt duidelijk dat ook de respondenten in dit onderzoek bekend zijn met het verbergen van de seksuele geaardheid. Een coming out beleef je niet één keer, maar in elke nieuwe omgeving of nieuwe situatie opnieuw. Voorafgaand aan die coming out wordt steeds de beslissing genomen die stap te nemen, waarbij het 'in de kast' blijven ook een optie is. Er dienen zich, met andere woorden, telkens opnieuw beslismomenten aan.

Nederlands onderzoek naar de algemene attitudes van de bevolking ten aanzien van transgenders is ons niet bekend. Internationaal onderzoek laat zien dat een aanzienlijk deel van de transgenders blootstaat aan verbale en fysieke gender-discriminatie (Clements-Nolle, Marx & Katz, 2006; Gagné, Tewskbury & McGaughey, 1997). En dat gender-discriminatie nog meer voorkomt onder de transgenders die ook homoseksueel, lesbisch of biseksueel zijn (Clements-Nolle et al., 2006). Het is aannemelijk dat dit in Nederland ook het geval is, want uit andere bronnen blijkt dat Nederlandse transgenders het lastig heb-

ben. Met behulp van een serie portretten beschrijft de Jong (1999) hoe de omgeving reageert op mensen die buiten de bandbreedte vallen van wat als 'gender conform' wordt beschouwd. Uit informatie van transgender-belangenverenigingen blijkt bovendien dat een deel van de doelgroep ook beperkingen ervaart in de maatschappelijke participatie, naast de eerder genoemde sociale afwijzing.

Transgenders hebben dus te maken met een omgeving die maar moeizaam om kan gaan met minder gangbare gender-identiteiten. De keuze om als man of vrouw door het leven te gaan en de transgender-identiteit te verbergen is vaak niet zo makkelijk. De optie om in sommige situaties de transgender-identiteit te verbergen is er niet. Dat is een belangrijk verschil met seksuele geaardheid (Gagné et al., 1997). Travestieten of cross dressers slagen er nog wel eens in om alleen 'in het geheim' gekleed te gaan als iemand van de andere sekse. Maar vaak krijgen transgenders al op jonge leeftijd te horen dat zij te meisjes- of jongensachtig zijn. Voor transseksuelen kan de 'coming out' soms betekenen dat zij zich na verloop van tijd volledig voordoen als de andere sekse en zich daar ook mee identificeren. Zij veranderen dus van man in vrouw of andersom en passen daarmee dus weer in één van de hokjes m/v. Door sommigen wordt dit gezien als 'terug in de kast gaan'; de transgender-identiteit bestaat dan niet meer. Precies passen in een van de hokjes blijft voor de meeste transgenders toch een strijd. Vrouwen die door een zware stem als man herkenbaar kunnen blijven, mannen die vrouwelijk kleine handen hebben. Het is een strijd die sommigen ook aan gaan omdat zij gewoonweg niet in een van de hokjes willen horen.

3.3.3 Verwachtingen voor de toekomst

Sinds midden jaren zestig is het aandeel van de bevolking met een negatieve houding tegenover homoseksualiteit afgenomen (Keuzenkamp et al., 2006). Op basis van verschillende trendgegevens lijkt het echter alsof er een ondergrens is bereikt; de houding ten aanzien van homoseksualiteit van ongeveer 5

procent van de Nederlandse bevolking is en blijft sinds de jaren tachtig negatief. In de praktijk van het alledaagse leven blijkt dan ook dat het niveau van discriminatie dat door homoseksuelen wordt ervaren niet terugloopt (Schuyf & Dankmeijer, 2005). Het gevoel dat de tolerantie afneemt, is wijdverbreid in de samenleving. Dit blijkt niet alleen uit de krantenkoppen die eerder werden genoemd. RADAR merkt ook uit contacten met belangenorganisaties en hbt'ers dat zij een verslechtering van de sociale acceptatie ervaren en dat zij verwachten dat deze nog verder af zal nemen.

Uit het belevingsonderzoek van RADAR (Mink & Schriemer, 2009) blijkt dat een grote groep respondenten vrij somber gestemd is over de ontwikkeling van de sociale acceptatie en kans op discriminatie in de toekomst. Bijna 40 procent van de geënquêteerden verwacht dat discriminatie toe zal nemen en volgens een ongeveer even grote groep zal dit afhangen van ontwikkelingen in de maatschappij. Wat opvalt, is dat het toekomstbeeld van mannen pessimistischer is dan dat van vrouwen. De transgenders in het onderzoek zijn het meest pessimistisch, al is het aantal te klein om betrouwbare uitspraken te kunnen doen.

Even leek het er op dat de homo-emancipatie was voltooid met het openstellen van het burgerlijk huwelijk voor homoseksuelen in 2001 en leek er niets meer om voor te strijden. Sinds enige tijd is er toch een ander geluid te horen. Ook het kabinet stelt in de nota Lesbisch en homo-emancipatiebeleid 2008-2011 (Ministerie van OCW, 2007) dat 'er veel bereikt is, maar dat de homo-emancipatie niet af is'. Het kabinet maakt zich zorgen over de intimidatie en geweldsincidenten, aanhoudende discriminatie, uitingen van homohaar op het internet en de toename van gevoelens van onveiligheid en stelt zich ten doel de houding van de bevolking tegenover homoseksuelen te verbeteren. Hiervoor richt zij zich vooral op het vergroten van de sociale acceptatie bij bevolkingsgroepen waar homoseksualiteit nog heel gevoelig ligt - zoals de Turkse en Marokkaanse Nederlanders en sterk religieuze.

3.3.4 Dubbelbinders:

hlbt'ers met multiculturele en religieuze achtergrond.

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat hlbt'ers uit etnische en/of religieuze gemeenschappen in een lastig parket zitten (van den Berg, 2004; El Kaka & Kurşun, 2002; Pierik, 2007; Pierik, 2008). De problemen komen voort uit het taboe dat rust op homoseksualiteit in eigen kring, de wens om verbonden te blijven met de eigen gemeenschap en tegelijkertijd recht te doen aan de eigen gevoelens (Pierik, 2008). Wat betreft de identiteitsvorming bij allochtone jongeren spreekt Bekkum (in Delahaj, 2004) over een 'gestapelde kwetsbaarheid'. Een term die ons inziens ook past bij allochtone hlbt'ers. Kort gezegd worden zij vanuit de maatschappij geconfronteerd met negatieve beeldvorming over de eigen etnische groep en vanuit de eigen etnische groep met negatieve beeldvorming over homoseksualiteit. Vanwege de grote loyaliteit aan de eigen etnische groep en de worsteling met de hlbt-gevoelens raken zij niet zelden in conflict met zichzelf en hun omgeving en gaan zij gebukt onder enorme schuldgevoelens (El Kaka & Kurşun, 2002).

In veel gemeenschappen rust een taboe op homoseksualiteit. In het voorwoord van het boek 'Islam en homoseksualiteit' (Nahas, 2001) stelt Van Bommel dat homoseksualiteit in islamitische culturen inderdaad onbesproken is gebleven, hoewel niet te ontkennen is dat moslimslanden hun eigen homoseksuele underground kennen. Volgens hem is de openlijke promiscuïteit van mannen en vrouwen voor moslims een veel groter probleem dan wanneer alles achter gesloten deuren plaatsvindt. Het is er dus wel, maar er wordt niet openlijk over gesproken. Dat blijkt lastig voor tweede generatie migranten, die moeite hebben met het vooruitzicht op zo'n leven 'underground.'

In het boek 'Mijn geloof en mijn geluk' beschrijven El Kaka en Kurşun (2002) de worstelingen van islamitische jongens en meiden met homoseksuele en lesbische gevoelens. Zij zitten klem tussen hun wensen en verlangens enerzijds en de morele druk en boodschappen vanuit gezin en gemeenschap

anderzijds. 'Een weg besmet met verdriet', in de woorden van de schrijvers. De mensen die zij spraken voelen sterk dat het om hun geaardheid gaat en niet om gedrag waarvoor ze al dan niet kunnen kiezen. Velen kiezen voor een dubbelleven. Uit respect voor de cultuur trouwen zij met een man of vrouw. De mannen hebben niet zelden geheime seksuele relaties met mannen. De gespletenheid is voor velen een zware last. Voor de geaardheid uitkomen is voor de meesten geen realistisch doel; want voor degenen die wel voor hun geaardheid uitkomen is verstoting vaak het lot. Maar er zijn natuurlijk ook uitzonderingen; sommige ouders accepteren de geaardheid van hun kroost 'stiltwijgend'. Zolang het maar niet aan de grote klok wordt gehangen.

Bovenstaande bevindingen lijken niets aan actualiteit te hebben ingeboet. Verschillende respondenten en deskundigen schetsen ons anno 2009 hetzelfde beeld van islamitische hbt'ers binnen en buiten Rotterdam, zo valt ook in het volgende hoofdstuk te lezen.

In veel niet-westerse culturen staat homoseksueel gedrag niet gelijk aan de (homo)seksuele identiteit. Seksueel gedrag, bijvoorbeeld seks hebben met mannen, maakt van een man niet automatisch een homo (Steenbakker et al., 2008). Veel allochtone mannen die seks hebben met mannen hebben een afkeur van de identificatie met homoseksualiteit. Die afkeur is gedeeltelijk cultureel en religieus bepaald. Steenbakker, Hilhorst en Bakker stellen dat de seksuele voorkeur in islamitische culturen geen deel uitmaakt van de eigen identiteit. Maar onder invloed van de westerse cultuur vindt een proces plaats waarin de seksuele geaardheid in toenemende mate ook de seksuele identiteit bepaalt (Steenbakker et al., 2008).

De moeizame verhouding tussen homoseksueel gedrag en identiteit doet zich overigens niet uitsluitend voor in islamitische gemeenschappen, maar in vrijwel alle niet-westerse culturen. Helaas is er weinig literatuur en onderzoek voorhanden over de manier waarop allerhande migrantengroepen omgaan

met het onderscheid tussen homoseksuele identiteit en homoseksueel gedrag. Internationaal onderzoek wijst uit dat dit evengoed speelt onder Caribische en Latino- groepen. Ook in onze gesprekken met de Rotterdamse (allochtone) hlb't'ers en sleutelrespondenten, beschreven in de hoofdstukken 4 en 5, blijkt dit een terugkerend thema.

Geloof en cultuur worden vaak toegeschreven aan 'anderen'. Uiteraard wordt iedereen aan normen en waarden blootgesteld die te vatten zijn onder deze noemers. Dus ook onze 'autochtone' respondenten zijn niet zonder 'cultuur' of 'geloof'. Ook deze zijn niet waardeneutraal. Voor veel autochtone respondenten heeft het geloof een rol gespeeld. Ze zijn opgevoed in een christelijk gezin (waaronder Rolf en Jacco), ze gingen naar een christelijke school (waaronder Jasper en Thomas), ze hebben of hadden christelijke vrienden (waaronder Britt, Esther en Sandra), zongen als misdienaar (Ted), moesten lesgeven op een christelijke school (Karin), waren lid van een kerk (waaronder George) en ga zo maar door. En in die omgeving zijn de 'boodschappen' over homoseksualiteit doorgaans negatief en de acceptatie van het leven naar de homoseksuele geaardheid helemaal niet vanzelfsprekend.

3.4 Samenvatting

Homoseksualiteit is de benaming voor een seksuele voorkeur voor mensen van hetzelfde geslacht. Een man die op mannen valt, wordt ook wel 'homo' genoemd. Een vrouw die op vrouwen valt, 'lesbisch'. De term 'homo' of 'homoseksueel' wordt soms ook gebruikt om vrouwen die op vrouwen vallen te benoemen. Mensen die zowel op mannen als op vrouwen vallen worden biseksueel genoemd. Net als homoseksualiteit heeft biseksualiteit te maken met gevoelens, gedrag en/of identiteit. Het is belangrijk onderscheid tussen gevoelens, gedrag en identiteit te maken, want niet iedereen met homo- of biseksuele gevoelens heeft ook homo- of biseksueel contact. En niet iedereen die (wel eens) homo- of biseksueel contact heeft, noemt zichzelf zo (identiteit). Of iemand zich homo, lesbi, of bi noemt is persoonlijk.

Transgender is een begrip dat wordt gebruikt om mensen aan te duiden die niet zondermeer in de categorie man of vrouw passen. Hieronder vallen travestieten, transseksuelen, maar ook mensen die tussen de twee geslachten in leven. Kort gezegd komt het lichamelijke (geboorte)geslacht van een transgender niet overeen met de gender-identiteit (zoals iemand zich voelt). Transgenders worden vaak in één adem genoemd met homoseksuele mannen, lesbiennes en biseksuelen, terwijl de seksuele geaardheid toch echt iets anders is dan de gender-identiteit. Het eerste gaat over tot wie je je aangetrokken voelt, het tweede gaat over hoe je je voelt, als man en/of vrouw. Overeenkomst tussen beide groepen is dat zij wat discriminatie en beeldvorming betreft op gelijksoortige weerstand stuiten.

De diversiteit onder de groep hltb'ers is enorm groot. Voor de een is homoseksualiteit een leefstijl, voor de ander (slechts) een deelidentiteit. De een begeeft zich enkel in de homocultuur, de ander is burgerlijk getrouwd en leeft het leven zoals zoveel heterostellen dat doen. Ook zijn er mensen die enkel in het verborgene uiting geven aan hun homoseksualiteit. En dan zijn er natuurlijk nog al die andere verschillen die er nu eenmaal tussen mensen zijn: de een komt van het platteland, de ander is opgegroeid in de stad; de een volgt een universitaire opleiding, de ander heeft moeite om zijn middelbare school af te ronden. Er zijn ook verschillen tussen religieus en niet-religieus of de manier waarop mensen hun religiositeit vormgeven. De verschillende levensverhalen kleuren de leefstijlen waarin homoseksualiteit soms een prominente en soms een ondergeschikte rol speelt. Dé hltb'er bestaat niet.

Nederland staat in het buitenland bekend als een tolerant land waar homoseksualiteit wordt geaccepteerd. Toch zijn in de media ook minder optimistische geluiden te horen. De acceptatie van homoseksualiteit zit blijkbaar iets ingewikkelder in elkaar: dat is ook de conclusie van verschillende onderzoeken. Ook al wordt het homohuwelijk door de meeste mensen geaccepteerd, de reacties op homo's of lesbo's in de eigen omgeving zijn vaak een stuk minder tolerant.

Religieuze en etnische groepen worden in het publieke debat vaak aangewezen als veroorzakers van discriminatie. Religiositeit en etniciteit spelen onmiskenbaar een rol in de houding tegenover homoseksualiteit, hoewel er geen aange-toonde relatie is tussen de toename van het aandeel religieuze etnische minderheden in de maatschappij en een verslechtering van de acceptatie. Homonegativiteit is immers niet uitsluitend aan deze groepen voorbehouden.

Onderzoek onder hlb't'ers laat zien dat zij nog met enige regelmaat met discriminatie en intolerantie te maken krijgen. Openlijk voor je homoseksualiteit uitkomen, kan betekenen dat je daar negatieve reacties op krijgt. Door de hlb't-identiteit te verbergen, beschermen hlb't'ers zich daartegen. Internationaal onderzoek laat zien dat een aanzienlijk deel van de transgenders blootstaat aan verbale en fysieke gender-discriminatie, zij hebben overigens meestal niet de optie om de gender-identiteit te verbergen. In het algemeen zijn de verwachtingen van hlb't'ers over de toekomst niet optimistisch. Het gevoel dat de tolerantie afneemt is wijdverbreid in de samenleving. Verschillende trendgegevens lijken erop te duiden dat er een ondergrens is bereikt; de houding ten aanzien van homoseksualiteit van ongeveer 5 procent van de Nederlandse bevolking is en blijft sinds de jaren tachtig negatief.

Hlb't'ers uit etnische en/of conservatieve religieuze gemeenschappen hebben in die gemeenschappen vaak te maken met het taboe dat op homoseksualiteit rust. Zij leven in een voortdurende tweestrijd; de wens om het contact met de familie te behouden en tegelijkertijd de wens om recht te doen aan de eigen gevoelens. Velen kiezen voor een dubbelleven, zodat zij van beiden iets kunnen behouden, al wordt die gespletenheid door sommigen als een zware last ervaren. Niet alleen niet-westerse allochtone en/of islamitische hlb't'ers hebben hier mee te maken. Ook autochtone hlb't'ers zijn niet zonder 'cultuur' of 'geloof' en ook in bijvoorbeeld conservatieve christelijke gemeenschappen kan een taboe op homoseksualiteit rusten.

Intermezzo

Intermezzo:

coming out

over keuzes en processen rondom

Inleiding

Coming out, of het Nederlandse 'uit de kast komen', verwijst in het populaire taalgebruik naar het moment waarop homoseksuele mannen, lesbische vrouwen of biseksuelen, anderen hun seksuele geaardheid openbaren. Deze populaire definitie suggereert dat het gaat om een uniek moment waarop iemand zijn of haar seksuele geaardheid kenbaar maakt, waarna iedereen hiervan voor eens en altijd op de hoogte is. De praktijk is weerbarstiger; in een mensenleven dienen zich immers steeds nieuwe situaties aan en is iemands achtergrond, waaronder de seksuele geaardheid bij anderen (nog) niet bekend. Bovendien is de coming out niet alleen het moment waarop anderen worden ingelicht, maar ook een individueel psychologisch proces dat zich onttrekt aan het zicht van de buitenwereld. Dit Intermezzo belicht deze beide elementen van de 'coming out'. De theorie wordt ingekleurd met citaten en verhalen van respondenten. Tot besluit van het Intermezzo worden enkele 'coming out verhalen' van respondenten opgetekend.

Dit Intermezzo informeert de lezer kort (maar krachtig) over coming out en wat zich daar rondom afspeelt. Deze informatie is belangrijk voor het begrip van en over hltb en onmisbaar in een publicatie als deze. Tegelijkertijd zou een studie op zich meer recht doen aan dit onderwerp. Er valt dus veel meer te lezen en te leren over dit onderwerp dan in dit Intermezzo terug te vinden is. Maar onze ruimte voor dit onderwerp in deze publicatie is beperkt. De beschrijvingen zijn informatief en illustratief, maar wellicht soms ietwat 'kort door de bocht'.

Eén kanttekening maken we graag vooraf, omdat daar in dit Intermezzo verder geen aandacht aan wordt besteed, maar waar wij ons wel van bewust zijn. Dit betreft de discussie over de vraag of homoseksualiteit een identiteit behelst, het louter gaat om gedrag of dat er sprake is van beide.

Identiteitontwikkeling, zelfacceptatie en coming out;

De literatuur besteedt veel aandacht aan de identiteitontwikkeling van homo-seksuele mannen, lesbiennes en biseksuelen. Zij groeien op in een heteroseksuele omgeving met heteroseksuele rolmodellen en staan bloot aan 'heteroseksisme' (Flowers & Buston, 2001). Ondanks het feit dat veel hlb't'ers zich al in hun jeugd 'anders' voelen, hebben zij geen of nauwelijks contact met andere hlb't'ers voor herkenning en/of steun. Dit in tegenstelling tot kinderen uit andere minderheidsgroepen die doorgaans dezelfde 'minderhedencultuur' met hun familie of directe omgeving delen (Flowers & Buston, 2001).

Personen die niet heteroseksueel zijn, moeten, blijkens de theorie en empirie, een aantal obstakels overwinnen voordat zij een volledig geïntegreerde homo-seksuele (of lesbische of biseksuele) identiteit kunnen ontwikkelen (Brady & Busse, 1994; Johns & Probst, 2004; Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1998). Voor het proces van identiteitontwikkeling van homoseksuelen bestaan verschillende theoretische modellen. Deze modellen veronderstellen dat individuen een aantal stadia of fasen doorlopen, voordat zij (ideaaltypisch) het stadium bereiken waarin de hlb-identiteit onderdeel is geworden van de identiteit. Behalve modellen die uitgaan van een aantal fasen, waarvan het model in zes fasen van Cass wellicht de bekendste is, gaan andere modellen uit van een aantal 'mijlpalen' die kunnen worden bereikt (Maguen, Floyd, Bakeman & Armistead, 2002). Wij beschrijven achtereenvolgens het 'anders zijn', 'verwarring en onzekerheid', 'zelfacceptatie', 'uit de kast komen' en 'coming in' aan de hand van theoretische bevindingen en fragmenten uit interviews met de respondenten uit het onderzoek.

De theorieën zijn behulpzaam, maar niet alleen zaligmakend. Volgens critici gaan de modellen niet of niet voldoende op voor biseksuelen en transgenders en zijn ze te sterk geënt op een westers of Europees perspectief (Eliason & Schope, 2007). Daarmee zouden de modellen onvoldoende recht doen aan de identiteitontwikkeling en beleving van identiteit van hlb't'ers van andere

(etnische) achtergronden en culturen. Met deze kritiek in het achterhoofd benadrukken wij dat onderstaande beschrijving van identiteitontwikkeling, waarmee naar de theorie over fasen wordt gerefereerd, niet lineair opgevat moet worden. Voor iedere hlb't'er is de identiteitontwikkeling anders. Dat geldt voor de volgorde van fasen en de mate waarin een bepaalde fase wordt beleefd. Ook zal later duidelijk worden dat de fasen van 'uit de kast komen' en 'identiteitssynthese' door sommige hlb't'ers helemaal niet worden bereikt en dat dit ook niet voor iedereen nastrevenswaardig is. In plaats van een beschrijving in fasen, pleiten Eliason en Schope (2007) voor een beschrijving in processen, die in meer of mindere mate en in willekeurige volgorde kunnen beleefd. Op die manier kan onderstaande ook worden opgevat. Aan de identiteitontwikkeling van transgenders wordt een aparte paragraaf besteed, bisexualiteit komt kort ter sprake en uitgebreider in de paragraaf met persoonlijke geschiedenissen.

'Anders zijn'

De ontwikkeling van de hlb-identiteit begint op het moment dat iemand zich realiseert 'anders' te zijn (Maguen et al., 2002). Anders dan de mensen en beelden om hem heen die, misschien op een enkele uitzondering na, heteroseksueel zijn. Uit onderzoek van Flowers en Buston (2001) onder een groep mannen, blijkt dat die gevoelens van anders zijn vooral negatief worden opgevat. In deze fase worden hlb-gevoelens voor het eerst herkend, maar nog zeker niet erkend. Sandra vertelt in het interview hoe moeilijk het is om in een omgeving die 'heel heteroseksueel is', hlb-gevoelens te herkennen. Ook Marieke dacht lange tijd dat zij gewoon 'de ware' nog niet was tegengekomen en daarom nog niet verliefd was geworden op een jongen. Britt dacht in eerste instantie dat ze zich liet meeslepen, omdat het in haar klas 'hip' was om bi te zijn:

'Het was een beetje zo'n tijd dat als je zei dat je op meisjes valt, ja dat was zo'n trend. En een tijdje dacht ik dat van mezelf ook. Ja [...] ik dacht van nou, misschien ben ik ook wel zo iemand die gewoon heel trendgevoelig is. Ik laat me daar ook

maar een beetje door meeslepen en misschien vind ik meisjes dan eigenlijk wel minder leuk dan ik denk. En ook ja, omdat je het niet kan uittesten. Omdat je niet op een plek komt dat je kan zien van nou, past jouw identiteit daarbij’.

‘Verwarring en onzekerheid’

Op de herkenning van hlb-gevoelens volgt meestal een periode van verwarring en onzekerheid. Een veel toegepaste strategie is dan om er maar zo min mogelijk bij stil te staan. Flowers en Buston (2001) spreken van een ‘innerlijk conflict’. De angst, schaamte, stress en onzekerheid die gepaard gaan met het gevoel anders te zijn, kunnen tot het onderdrukken en tegenhouden van de hlb-gevoelens leiden. Jacco vertelt in het interview dat hij in het begin zo veel mogelijk vriendinnetjes had, om op die manier zijn homoseksuele gevoelens de kop in te drukken. Hij was namelijk helemaal niet blij met zijn ontdekking en achtte het niet mogelijk om iets met die gevoelens te doen. Ook Rolf raakte in de war van zijn gevoelens en koos er in de eerste jaren voor om die zoveel mogelijk te negeren. Er niet mee omgaan was voor hem de makkelijkste optie. Hij zegt daarover:

‘Ik denk dat toen ik 14, nou misschien 13 was, in het eerste jaar van mijn middelbare school, dat ik er toen achter ben gekomen en toen heb ik zelf eerst nog heel lang gedacht dat ik het gewoon nooit, dat ik het gewoon nooit zou vertellen en zou trouwen met een vrouw en kinderen zou krijgen. Ja, het is in eerste instantie heel moeilijk om van jezelf alleen al te accepteren’.

Ook Beau werd geconfronteerd met gevoelens waar hij (op dat moment nog vrouw) niets mee kon en die hij ook niet kon benoemen:

‘Als ik dan verliefd werd op meisjes, dan probeerde ik dat heel erg te onderdrukken, want dan dacht ik, o nee, o mijn god nee, ik ben toch niet lesbisch?! [interviewer vraagt: ‘Dat kwam wel in je op?'] Ja als mogelijke rampzalige optie. Ja. En toen ik 17 was en eens naar de radio luisterde hoorde ik iemand een keer het woord bisek-

sueel zeggen en toen werd ik heel erg boos, want ik dacht, verdomme, dat ben ik! Maar dat was nooit genoemd. In de tijd dat ik opgroeide werd er nooit, werd er alleen maar gesproken over hetero zijn of over 'dat andere', dat rare'.

'Zelfacceptatie'

Zelfacceptatie verloopt zelden eenvoudig. Behalve dat de hlb'ers bang zijn dat hun omgeving de hlb-identiteit niet zal accepteren, zijn de meesten er voor zichzelf jarenlang van uitgegaan hetero te zijn en is het soms zelfs een flinke tegenslag. In de woorden van Yvonne 'zet het de wereld op zijn kop'. Voor de een is de acceptatie van hlb-gevoelens niet direct het probleem. Maar is het probleem vooral het besef dat een huwelijk en het standaardgezinsleven (man, vrouw en kinderen) niet meer zo vanzelfsprekend is. Voor de ander is de acceptatie van homoseksuele gevoelens wel of mede het probleem. Velen hebben immers de negatieve beelden die in de samenleving over homoseksualiteit in omloop zijn onbewust geïnternaliseerd, waardoor zij een hekel aan zichzelf krijgen.

'Ik was denk ik, nou eind middelbare school, toen ik begon te denken van nou ik ben toch wel anders. En eigenlijk heeft het nog een paar jaar geduurd voordat ik het helemaal zeker wist en goed kon benoemen. En toen dacht ik echt oké, het is zo en hoe ga ik daar dan mee om? Moet je het eerst voor jezelf een plekje geven. Want je groeit op in een maatschappij waarin er verwacht wordt dat je met een man thuiskomt en kinderen krijgt en noem maar op. Dus je moet dat eerst voor jezelf, ook het eigen beeld dat je eigenlijk van kleins af aan hebt daardoor, dat moet je aanpassen' (Marieke).

Volgens het fasenmodel volgen na 'verwarring en onzekerheid', de fasen van 'vergelijking' en 'tolerantie'. In die periode staat de vraag centraal wat het betekent om homoseksueel te zijn en hoe anderen daarover denken. Als homoseksualiteit niet langer een mogelijkheid, maar een waarschijnlijkheid is geworden, zoeken zij andere hlb'ers op via het internet of bijvoorbeeld in het uitgaansleven. Hierna volgt de fase van 'acceptatie' of zelfacceptatie, waarin

het contact met andere hlb'ers steeds intensiever wordt. Dit hoeft niet te betekenen dat de hlb-identiteit al aan de omgeving bekend wordt gemaakt (Floyd & Stein, 2002). Het verhaal van Jacco is hiervoor exemplarisch. Na een periode van vriendinnetjes, besluit hij dat zijn homoseksuele gevoelens zich niet laten onderdrukken en accepteert hij die voor zichzelf. Via het internet komt hij in aanraking met andere homo's en hun ervaringen en nog iets later ontmoet hij in Rotterdam wel eens homoseksuele jongeren waarmee hij vriendschap sluit. Zijn familie weet hier helemaal niets van af en dit wil Jacco voorlopig ook zo houden.

Tijdens die periode waarin nog geen sprake is van zelfacceptatie of later, wanneer iemand voor zichzelf die gevoelens wel heeft geaccepteerd maar daar niets mee doet of dat slechts 'in het geheim' doet, kan iemand zich heel eenzaam en geïsoleerd voelen (Flowers & Buston, 2001). In de heteroseksuele omgeving waarin je opgroeit kan je je gemakkelijk 'de enige' voelen die zoiets meemaakt. Gevoelens van isolatie, van 'de enige in jouw soort zijn' en gevoelens van verwarring over de eigen identiteit zorgen er ook voor dat het moeilijk is om daar met anderen over te praten. Vandaar dat sommigen ervoor kiezen om, zoals Jacco, op bepaalde plekken uiting te geven aan de homoseksualiteit, maar daar verder niemand van op de hoogte te brengen.

'Uit de kast'

De onthulling van de hlb-identiteit in de sociale omgeving, ofwel 'coming out' volgt vaak pas nadat iemand dit deel van zichzelf en de daaraan verbonden consequenties, heeft geaccepteerd. Een deel van de hlb'ers neemt na de coming out ook een homoseksuele leefstijl aan en is vanaf dat moment openlijk homoseksueel. In dat geval is de privé-identiteit gelijk aan de openbare identiteit ('synthese') (Floyd & Stein, 2002). Al bereikt lang niet iedereen deze fase; een aantal zal wel uit de kast komen voor de familie en directe omgeving, maar de homoseksualiteit bijvoorbeeld op het werk blijven verbergen. Ook neemt niet iedereen een homoseksuele leefstijl aan; sommigen blijven vrijge-

zel of hebben bijvoorbeeld geen homoseksuele vrienden en/of bezoeken nooit de gayscene of roze evenementen.

Veel respondenten vertellen over de moeite die zij hebben of hadden om anderen 'het nieuws' te vertellen. Het is toch maar afwachten hoe de omgeving zal reageren en bovendien twijfelen zij vaak over wat de beste aanpak is. Het internet biedt ook in dat geval vaak uitkomst: hier is te lezen hoe anderen hun coming out beleefden en zijn 'tips en trucs' te vinden. Uiteindelijk wordt de omgeving vaak stap voor stap ingelicht, zoals in het geval van Esther, die het eerst haar ouders vertelde en vervolgens haar vrienden. Dat ging steeds verder, onder het mom van 'als die het weet, dan mag de rest het ook wel weten'. Karlijn hield in die periode heel veel rekening met de gevoelens van andere mensen. Als zij merkte dat iemand nog heel erg aan haar lesbische relatie moest wennen of er helemaal niet mee om kon gaan, dan hield zij haar relatie verborgen, of liep zij er in elk geval niet mee te koop. Britt vertelde het haar ouders pas toen zij een vriendin had en dit is ook voor veel anderen het moment waarop zij uit de kast komen. Beau had daar wat zijn moeder betreft wat meer moeite mee en zocht een 'omweg' om het haar duidelijk te maken:

'Toen heb ik mijn moeder, ik dacht weet je wat, ik ga haar eerst vertellen dat ik heel veel vrijwilligerswerk doe voor die biseksuelen. Maar daar heeft ze helemaal geen conclusies uit getrokken bleek later. Dus ik probeerde hints te droppen, maar ze had niets door. En later zei ik: ma, ik ben zelf namelijk bi, heb je dat wel door? Toen zei ze 'o, nee'. Vervolgreactie was dat ze niet veel zei, maar de dagen daarna ging ze dingen vragen en ze vroeg zelfs een hele rare vraag: ben je dan nog wel mijn dochter? [...] Uiteindelijk hebben we er niet heel duidelijk over gesproken, maar zag ze wel dat ik vriendjes en vriendinnetjes kreeg. Mijn langste relatie was een triorelatie en dat was iets wat ik echt niet durfde te vertellen aan mijn moeder. Dat vond ik moeilijk dat ik daar niet open over kon zijn'.

De reactie van de omgeving valt de respondenten vaak mee, maar soms ook tegen. Soms veranderen relaties blijvend, zoals in het geval van Britt, die nog steeds merkt dat haar moeder er moeite mee heeft. Ook Jasper gaat niet meer zo goed met zijn vader om als voorheen en de vader van Margot negeert haar nieuws en blijft vragen of zij alweer terug is bij haar man. In hoofdstuk 4 en 5 komen dit soort verhalen en reacties uitgebreider aan de orde.

Behalve dat de fase van 'identiteitsynthese' niet door iedereen wordt bereikt, beleeft ook niet iedere hlb'er op een goed moment zijn coming out voor familie en sociale omgeving. Zoals al in de inleiding is vermeld, is het openbaar maken van de seksuele geaardheid niet voor iedereen alleen zaligmakend. Er is een groep die altijd voor de directe omgeving in de kast blijft; meestal vanwege culturele en/of religieuze bezwaren tegen homoseksualiteit die in de familie en/of omgeving spelen (Eliason & Schope, 2007). Zoals Omar, die een Marokkaanse achtergrond heeft en daarom slechts in het geheim (soms in Rotterdam, maar vaak in het buitenland) uiting geeft aan zijn homoseksualiteit; zijn familie weet daar niets van, behalve dan dat zij weten dat hij nog geen geschikte vrouw heeft gevonden. Ook Farouk onthult zijn hlb-identiteit niet aan zijn familie. Omdat zij deels in een andere stad en in een ander land wonen, kan hij in Rotterdam wel naar zijn hlb-identiteit leven. Daar heeft hij afspraakjes met jongens en weten vrienden, studiegenoten en collega's ook dat hij homoseksueel is.

Het is niet altijd makkelijk om de hlb-identiteit te verbergen, al vinden de 'dubbelbinders' die wij spreken het in hun geval de beste oplossing. Omar geeft aan dat hij het contact met zijn familie niet kan missen en kiest er daarom voor het hen niet te vertellen. Hij geeft aan dat dit voor hem 'oké' is, al zegt hij later dat het 'ergens wel moeilijk is. Omdat ja, je wil er gewoon voor uitkomen en klaar. [...] Moeilijk blijft het sowieso wel. Zo voelt het in elk geval voor mij wel.' Ook het volgende citaat van Rolf maakt duidelijk dat het verbergen van een deel van de identiteit niet zonder consequenties is. Pas nu hij uit de kast is en daar ook naar leeft, valt hem op hoe ongelukkig hij was:

'Ik merk nu dat het sinds een paar maanden echt goed met me gaat. Raar genoeg, dat ik opeens merk, eh ja, eigenlijk was ik best ongelukkig'.

'Coming in'

Na de coming out slaken de meesten een zucht van opluchting, mits de reacties niet al te negatief zijn. Waar zij vaak lange tijd tegenop zagen, is dan eindelijk achter de rug. Het moment waarop de directe omgeving op de hoogte wordt gebracht, betekent meestal ook de start van een nieuwe periode. Volgens Flowers en Buston (2001) is het uitspreken van de seksuele geaardheid één ding, er dan ook daadwerkelijk naar gaan leven is een tweede. Nu je ouders eindelijk weten dat je homo, lesbi of bi bent en je niet meer stiekem op het internet hoeft te surfen, is de vraag waar je nu echt andere hlb'ers kunt ontmoeten vaak nog niet zo makkelijk beantwoord. De ervaring van de respondenten leert dat het nog wel een tijdje kan duren, voordat je de weg kent in de gayscene en je precies weet waar je de mensen kunt vinden die bij jou passen. Bovendien kunnen angst en onzekerheid ook dan een rol spelen; want het vereist nogal wat lef om zomaar een homobar binnen te stappen of het COC te bezoeken, zeker als je dit alleen moet doen. Uit de kast voor de familie wil dan ook niet alles zeggen, zoals in het geval van Rolf, die ook na zijn coming out nog een hele tijd zijn gevoelens wegstopte:

'Ik heb het altijd gewoon weggestopt. Het is nog vrij makkelijk om te doen alsof iets er gewoon niet is of zo. Ik had het gewoon weggestopt en zo lang niemand er naar vraagt hoef je er ook niet mee om te gaan. [...] En eigenlijk ben ik daar nog een tijdje mee door gegaan toen ik er eenmaal voor uit gekomen was, omdat ik ja ik weet het niet, dat is iets in mijzelf, maar dat ik toch te moeilijk vond en het dan makkelijker vond om er dan maar niet mee om te gaan'.

Op de 'coming in', of wel kennismaking met de gayscene, de ontmoeting met andere hlb'ers en het verzamelen van allerlei informatie, wordt in hoofdstuk 4 en 5 nog uitgebreid teruggekomen. In die hoofdstukken staan ook de verhalen

over de moeite die sommigen hebben om deze stap te nemen en de obstakels die zij tegenkomen. Voor de 'dubbelbinders' die niet uit de kast komen voor hun directe omgeving, geldt overigens vaak wel dat zij een coming in beleven. Voor de respondenten die wij spraken is dit in elk geval zo. Zij zijn regelmatige bezoekers van de gayscene, in en om Rotterdam en soms in het buitenland, ook hebben zij relaties. Voor hen, maar zeker ook voor de andere respondenten geldt dat het eenvoudiger was geweest wanneer zij in een omgeving waren opgegroeid die niet zo heteroseksueel was. Omar zegt:

'Het zou wel prettig geweest zijn als er iets was geweest waar ik naar toe had kunnen gaan toen ik jong was. Ja, want eh, als je zo jong en onwetend bent, dan heb je wel heel erg veel behoefte aan herkenning. Of aan, hoe zeg je dat, dan wil je toch heel graag je gevoelens uitwisselen door te praten. Het zou ja, hoe zal ik het zeggen, het zou het in ieder geval hartstikke makkelijk hebben gemaakt als ik wat meer vrienden zou hebben gehad in dezelfde situatie'.

Transgender

Over identiteitsvorming en coming out voor transgenders, niet per definitie homo- of biseksueel, is veel minder bekend. Bovendien zijn er onderlinge verschillen. De Amerikaanse studie van Gagné, Tewksbury en McGaugny (1997) geeft wellicht het beste overzicht. Deze studie betreft zowel transeksuelen, die eenmaal na de transitie graag door het leven gaan als 'klassieke' man of vrouw en zich daarbij conformeren aan de bestaande gender-rollen, als transgenders die zich juist helemaal niet thuis voelen in het binaire systeem van mannen vrouwen. De eerstgenoemde groep heeft van jongs af aan te maken met sociale afwijzing. Dat geldt vooral voor jongens die zich in hun jeugd meisjesachtig uiten of kleden. Aan de reactie van volwassenen merken zij dat dit gedrag niet gewenst is. Hierdoor gaan zij zich schamen voor deze gevoelens en gedrag en proberen zich ertegen te verzetten. Vaak geven ze in het geheim toch toe aan de wens, wat hun isolement en schuldgevoelens groot. Het isolement wordt meestal pas op volwassen leeftijd verbroken, op

het moment dat zij als gevolg van contact met anderen (via het internet) merken dat zij niet alleen staan. Op dat moment beleven ze vaak een 'coming out' naar zichzelf. Dat is ook het moment waarop zij voorzichtig de stap maken hun transgender-identiteit kenbaar te maken bij mensen in wie zij zichzelf herkennen (zgn. 'peers'). Gesteund door deze contacten kiezen zij voor gedeeltelijke coming out, waarna sommigen steeds langer en vaker in de transgender-identiteit of als het andere geslacht door het leven gaan en het voor anderen beperkt blijft. Na de 'coming out' naar zichzelf en de coming out naar anderen volgt het samenvoegen van de identiteiten (Gagné et al., 1997).

Waar hlb'ers vaak zorgvuldig de regie houden over de personen en situaties waar zij hun seksuele geaardheid (niet) openbaar maken, worden transgenders door fysieke en/of uiterlijke veranderingen nogal eens 'uit de kast' gedwongen (Gagné et al., 1997). In hoofdstuk 3 is al beschreven, dat het verbergen van de transgender-identiteit veelal problematischer (zo niet onmogelijk) is, dan het verbergen van de seksuele geaardheid. Transgenders wier uiterlijk qua gender voor de buitenwereld niet te plaatsen is, die ook niet hechten aan een passabel 'mannelijk' of 'vrouwelijk' uiterlijk, hebben niet zozeer te maken met coming out, als wel met sociale afwijzing door de omgeving die zich slecht raad weet met gender-ambigüiteit (Gagné et al., 1997).

Persoonlijke geschiedenis van de respondenten

In deze paragraaf worden enkele coming out verhalen van de respondenten opgetekend. De pseudoniemen die de respondenten elders hebben gekregen, worden hier niet vermeld. Zo wordt voorkomen dat uitspraken elders in het boek aan deze persoonlijke geschiedenissen kunnen worden gekoppeld en daardoor eventueel herkend. De geschiedenissen zijn geschreven in de 'ik-vorm'. Soms zijn hiervoor letterlijke citaten gebruikt, soms zijn de zinnen iets aangepast en anders opgeschreven. De strekking van het geschrevene komt wel overeen met de werkelijkheid. Er is gekozen voor vier totaal verschillende verhalen. Uiteraard is er behalve het weglaten van de namen alles aan gedaan om herkenning te

voorkomen. Omdat de verhalen zo persoonlijk zijn en omdat zij in goed vertrouwen zijn verteld, is aan de betreffende respondenten toestemming gevraagd om hun verhaal in dit hoofdstuk en op deze wijze te mogen publiceren.

'Ik zit goed in mijn vel nu. Zoals wel meer meiden van mijn leeftijd (begin twintig) doe ik veel leuke dingen met mijn vriendinnen en ga ik bijvoorbeeld graag op stap. Mijn studie gaat goed én ik heb niet zo lang geleden een meisje ontmoet via het internet. Ik dacht niet dat ze interesse in mij zou hebben, maar na lang twifelen heb ik haar toch maar een berichtje gestuurd...en ze zei ja! Nu hebben we al een keer afgesproken en we gaan dat vaker doen.

Het is niet altijd zo goed gegaan. Ik was echt 18 of 19 voor ik het vertelde, het heeft een hele tijd geduurd. Toen accepteerde ik het ook pas voor mezelf, ik zat een hele tijd met mezelf in de knoop. Ja, dan ga je dingen op internet zoeken en zo, maar ik wist eigenlijk niet goed waar ik terecht kon.

Het begon eigenlijk, nou, eigenlijk dacht ik van mezelf dat ik hetero was. Toen ik echt klein was, was ik daar sowieso niet zo mee bezig. Ik had ook geen vriendjes hoor, dat niet, maar ja. Ik vond meisjes wel leuk en knap, maar omdat mijn hele omgeving hetero is, dan ga je daar van uit. Nou, toen was ik 16 en werd ik hevig verliefd op een meisje en daar heb ik echt een paar jaar een relatie mee gehad, dus dat was wel heftig. Toen had ik ook wel echt heel veel last van mezelf. Zo van ja, hoe kan dat nou? Want ik dacht echt dat ik op jongens viel.

Ik noemde het dan voor mezelf ook geen verliefdheid, want dat kon natuurlijk niet. We gingen steeds vaker met elkaar om. Niet seksueel gezien, maar gewoon als vriendinnen, we groeiden naar elkaar toe. Totdat ik op een keer bij haar bleef slapen en dat we elkaar zoenden. Dat was heel raar! Ja, dat was echt raar. Het was heel vreemd, omdat je dat niet van jezelf verwacht. Ik had er ook heel veel spijt van. Ik voelde me er ook heel schuldig over. Ja, dat is wel gek, want ik zal nooit iemand veroordelen, maar mezelf dus wel.

Mijn ouders wisten het niet. Niemand wist het. Dus dat was erg lastig. Want ja, eigenlijk leef je in twee werelden. Aan de ene kant heb je dan iets met een meisje, aan de andere kant denkt iedereen dat je hetero bent. Ik heb dat heel lang verborgen gehouden. Mijn moeder had op een gegeven moment wel een idee en die vroeg er dan ook vaak naar. Maar ik zei 'nee, hoe kom je daar nou bij?' en ontkende het glashard. Want ik was echt bang dat ze mij zou afkeuren. Omdat ik in zo'n heteroseksueel gedeelte woon, denk ik. Iedereen om mij heen is gewoon hetero.

Het heeft heel lang geduurd voor ik mezelf kon accepteren. Eerst dacht ik van nou dan ben ik vast bi. Maar nu, hoe langer ik door ga denk ik toch dat ik lesbisch ben hoor.

Ik heb veel aan de serie 'the L-word' gehad. Dat is een soort 'Sex in the City', maar dan gay. Dat kwam op televisie en ik ben het ook gaan downloaden, toen Nederland na een tijdje achterliep. Ja, dat gaat gewoon over het dagelijks leven van vrouwen, maar dan van lesbische vrouwen. Dan zie je eigenlijk voor het eerst dat het gewoon normaal is. Gewoon dat ze een normaal leven hebben en dat het ook gewoon kan. Ja dat klinkt stom, maar zo is het gegaan.

Dat ik mezelf niet kon accepteren en bang was voor de reactie van mijn omgeving lag meer aan mijzelf dan aan mijn omgeving. Ik heb er nooit homofobe uitspraken gehoord eigenlijk. Toen ik het uiteindelijk aan mijn moeder vertelde bleek er dan ook niks aan de hand. Zij had juist zoiets van 'eindelijk vertel je het me' en dat ik dat nooit had hoeven verbergen. Ook de rest van mijn omgeving reageerde goed. Zelfs mijn oma vindt het helemaal geen probleem. Dat was wel een hele opluchting.'

'Tijdens mijn jeugd [in de jaren '60] heb ik nooit over homoseksualiteit gesproken, omdat ik me daar heel erg voor schaamde. Ik kom uit een dorp in Brabant waar de kerk heel belangrijk was, daar ben ik opgegroeid. De predikant van van-

daag de dag beweert nog dat er geen homo's zijn in dat dorp. Mijn ouders waren niet zo strenggelovig, maar toch, er dacht niemand aan homo's in die tijd. Ik denk dat een heleboel mensen niet eens wisten dat het bestond.

Toen ik een jaar of 11 was merkte ik wel dat ik interesse had in een jongen bij mij in de klas. Daar gebeurden ook wel de eerste seksueel getinte dingetjes mee. Later, zo rond mijn vijftiende had ik veel vrienden via de kerk en daar was ook veel fysiek contact mee. Niet seksueel, maar meer stoeien; een duw, een klap op je schouder, een vriendschappelijke tik. Fysiek op zijn gereformeerd zal ik maar zeggen. Ik voelde dat ik voor mijzelf geen grens had, van tot hier en niet verder, verstandelijk wel, maar het liefst zou ik tegen die jongens aan zijn gekropen.

Op mijn zeventiende ben ik op een goede dag op de fiets gestapt, naar de dominee uit een dorp in de buurt. Daar kregen we catechisatie van en het was een hele aardige man, nog jong en wijs in mijn ogen. Ik vertrouwde hem wel en wilde het eens voorzichtig met hem gaan bespreken. Toen ik daar eenmaal zat voelde ik me toch niet helemaal op mijn gemak, tussen al die wanden met boeken en de dominee met zijn stropdas. Ik begon mijn verhaal heel voorzichtig, durfde het woord homo eigenlijk niet te noemen. Waarop hij zei 'daar moet je niet voor bij mij zijn' en hij de telefoon greep. Nou ik stierf bijna! Het liefst wilde ik door de grond zakken. En dat zag hij, dus gelukkig legde hij de telefoon weer neer. Ik was er gelijk klaar mee, ik had zoiets van: ik kan het dus met niemand bespreken, want zelfs jij grijpt meteen de telefoon. Nou hij was kennelijk zelf ook met de situatie verlegen en zei snel zoiets van 'joh, dat is helemaal niet vreemd wat jij nu zegt. Als je later getrouwd bent, dan lach je hierom.'

Nou ja, ik voelde dat het bij mij anders was, het was ook geen antwoord, geen oplossing. Ik ging als een waanzinnige op zoek naar antwoorden, ging zoeken in de Bijbel. En ja, in de Bijbel, het staat maar op een paar plekje, maar als je

gaat zoeken dan vind je het wel. Nou ja, daar stond dat het een gruwel was in Gods ogen, dus ik dacht ook ja, ik zit heel erg aan de verkeerde kant. Ik zit aan de zondige kant en daar wil ik helemaal niet zijn.

Ik heb me vervolgens in allemaal dingen gestort, hield mezelf bezig, was zo druk mogelijk. Zodat ik zo min mogelijk verleidingen zou treffen. Wat op zich wel conflicterend was met elkaar, want als je heel veel dingen doet, dan kom je ook heel veel mensen tegen en zie je bij wijze van spreken nog meer mensen waar je verliefd op kan worden... Toen ik een jaar of 20 werd, dacht ik, nou is het klaar, ik moet wat van mijn leven maken, ik moet er dan maar op een rationele manier mee omgaan. Het leven als homo, dat zag ik als een soort exit in mijn familie. Wat achteraf voor een deel niet terecht blijkt te zijn. Maar goed, ik besloot gewoon normaal mee te doen. Dus ik kwam een meisje tegen dat geïnteresseerd in mij was en daar ben ik mee getrouwd. We hebben samen kinderen gekregen en zijn meer dan 20 jaar getrouwd geweest. Een paar jaar geleden ben ik pas uit de kast gekropen.

Tijdens mijn huwelijk werkte ik ook heel hard. Dat is echt mijn strategie geweest. Heel veel werken. Veel risico's nemen op zakelijk gebied. Een paar jaar geleden ben ik daar mee gestopt, ik ben het rustiger aan gaan doen, omdat het werk mij niet meer zo boeide. En toen kwam ik mijzelf tegen. Ik kreeg tijd om na te denken en dat was eigenlijk voor het eerst in mijn leven. Ik heb geroepen, geschreeuwd, gejankt, op een plek waar niemand me kon horen.

En uiteindelijk ben ik tot de conclusie gekomen dat als ik verder zou gaan in het heterokeurslijf waarin ik niet kon zeggen, kon praten over wat ik zie en wat ik beleef, dat ik dan een langzame dood zal sterven, om het maar een beetje theatraal te zeggen. Mijn leven zou eindigen zonder dat ik ooit een keer mijzelf heb kunnen zijn. En toen besloot ik om met mijn vrouw te gaan praten. Om haar alles te vertellen en uit te leggen.

Uiteindelijk hebben mijn vrouw en kinderen goed gereageerd. Ik ben een tijdje

alleen geweest en ben toen verliefd geworden op iemand en nu woon ik ook samen. Ik leef voor mij nu op een heel prettige manier. Gewoon jezelf zijn.'

'Ik wist eigenlijk niet wie ik was toen ik puber was. Maar ik wist wel dat er iets anders met me aan de hand was. Ik werd er regelmatig op geattendeerd door meisjes uit de buurt, maar had het zelf niet door! Zij maakten dan allerlei opmerkingen, bijvoorbeeld over Freddy Mercury, die ook homo was, of ik die niet leuk vond. Ik zei dan 'waar heb je het over?', wat dat betreft was ik echt naïef.

Mijn vader was heel dominant en hij liet altijd wel merken dat homoseksualiteit taboe was. Op mijn twintigste ben ik op mezelf gaan wonen. Ik wist toen wel dat ik homoseksueel was en dacht, mocht het verkeerd aflopen, dan heb ik in elk geval een plek om naar toe te gaan. Dus pas toen ik mijn eigen huis had, ben ik er voor uitgekomen. Nou ja, ik had niet voor niets een hele tijd gewacht, ik wist wel dat mijn ouders niet zouden staan juichen. Toen ik nog wel thuis woonde kreeg ik een keer een kaart van een man met een uitnodiging voor een weekend. Mijn vader had die kaart geopend en dus kwam ik in een grafstemming thuis. Toen heb ik mezelf verloochend, dat vond ik heel erg, maar ze dwongen me om te zeggen dat ik er niets van wist, dat het niet waar was, terwijl zij zelf natuurlijk ook beter wisten. Ik vond dat heel erg, maar ik had geen keus.

Toen ik het later wel vertelde bleek mijn moeder wel schappelijk, moeders meestal, die snappen het. Maar vaders, die voelen zich aangetast. Hij heeft er veel moeite mee gehad en is erg lastig geweest. Ik ben de dag erna weer gewoon koffie gaan drinken. Ik dacht ik moet die routine vasthouden, want anders raak ik het contact misschien kwijt. Ja ik ben wel sterk hoor, ik heb veel voor mijn kiezen gehad, maar je wordt er door gevormd. Je karakter wordt er sterker door. Vlak voor mijn vader kwam te overlijden heeft hij echt voor mij

gekozen. Nou dan kun je zeggen, dat is hartstikke laat, maar het is nooit té laat natuurlijk. Het voelde ook wel als een overwinning, want ik heb altijd geprobeerd om te laten zien dat ik niks bijzonders ben, geen gekke gozer en dat is me gelukt. Ik ben daar nog altijd heel blij mee hoor, want mijn vader is belangrijk voor me. En mijn moeder ook.

Ik heb het nooit gemakkelijk gehad, nooit iemand gehad om mijn ei bij kwijt te kunnen. We hadden bij ons in de buurt verschillende homo's wonen; allemaal verstoppt. We wisten het van elkaar, maar we praatten nooit met elkaar, omdat het echt taboe was. Ik had een achterbuurjongen en via het dakraam hadden we 'visueel' contact. Niet erover praten, maar wel naar elkaar kijken, heel bizar eigenlijk. Het hele probleem was dat ik niet wist waar ik andere homo's kon ontmoeten. Ook niet toen ik ervoor uitgekomen was. Kijk ik was ervoor uitgekomen en toen dacht ik, hoe herken ik ze in hemelsnaam. Dan val je in zo'n groot gat. De paniek slaat je om de oren. Uiteindelijk heb ik iemand gevonden om mee te praten en hij heeft me echt op de goede weg geholpen. Je zal toch je leven zelf moeten leiden en dat moet je voor ogen houden, maar echt, dat zie je niet altijd. Veel mensen krijgen een hoop op een dienblaadje aangereikt, maar in mijn geval moest en moet ik mijn weg zelf plaveien.'

'Ik woon sinds de jaren negentig in Rotterdam en ben al weer ruim 20 jaar samen met mijn vriendin. We wonen ook samen en hebben kinderen. Dat is op zich vrij standaard en hetero. Maar we zijn eigenlijk niet zo standaard als het lijkt. Dat leg ik wel eens uit aan mensen die vragen hoeveel kinderen ik heb. Dan zeg ik, nou ik heb zoveel kinderen, één is er al uit huis en de anderen wonen bij hun moeders. En aangezien één van de moeders de ex is van mijn vriendin...Nou dan snappen ze het helemaal niet meer. Dan vertel ik dat we biseksueel zijn. Dat mijn vriendin een relatie had met een vrouw en dat vinden ze allemaal wel spannend natuurlijk. Dan vragen ze hoe ik daar dan mee omga en dan vertel ik dat het toen een bewuste keuze is geweest. Dan kan ik

er ook nog bij vertellen dat ik ook nog wel eens wat leuke relaties heb of heb gehad met mannen, dat we een tijdje in een triorelatie hebben gewoond en dat ik dus niet standaard hetero ben.

Als je zegt dat je homo bent, dan stuit dat misschien wel op minder problemen dan wanneer je zegt dat je bi bent. Want ja, homo, dat kunnen mensen toch vaak nog wel in een hokje plaatsen. Bij mij, ja ik schreeuw het niet van de daken, maar ik doe er ook niet geheimzinnig over, merk ik dat mensen het toch eigenlijk niet snappen. Zeker niet als je in een heterorelatie zit. Mensen zien het dan ook niet hoor, omdat het helemaal niet hun kader past denk ik, het komt niet als optie bij hen op. Ook merk ik dat mensen het moeilijk bespreekbaar vinden. Ze durven het er niet over te hebben en denken dan van, nou het zal allemaal wel. Pas met de mensen waarmee je beter contact hebt, komt het wat vanzelfsprekender ter sprake.

In mijn jeugd, toen ik puber was, dacht ik, nee, was ik gewoon homo eigenlijk. Ik vond meisjes ook wel leuk, maar het hele begrip bisexualiteit was mij onbekend. Het was wel een tijd dat er wat homo's op tv waren, dus daarmee kon ik me identificeren. Pas toen ik ging studeren ben ik actief geworden bij het plaatselijke COC en ben daar toch wel heel erg verliefd geworden op een meisje en toen kwam dat eigenlijk aan het rollen. Ik merkte dat er meer mensen waren binnen die groep die niet zo rechtlijnig homo waren als ze eerst dachten of dat ze zeiden dat ze waren. En dat is voor mij toen ook veel duidelijker geworden.

Dan heb je dus eigenlijk twee keer zo'n heel coming out proces. Eerst zeg je dat je homo bent, heb je een hele coming out naar de heterowereld toe. En daarna heb je weer binnen de homobeweging dat je moet zeggen, ja, maar ik ben niet zo als jullie! Ook binnen mijn familie werd het problematischer toen ik vertelde dat ik bi was, want toen werd het vaag. Eigenlijk was en is dat ook geen gespreksonderwerp binnen mijn familie. Mijn moeder bijvoorbeeld, die

moet er niets van hebben. Ja, ze accepteren mij wel, maar het is denk ik ook van 'doe maar normaal, dan doe je al gek genoeg'. Ik denk dat ze zich niet zoveel voor kunnen stellen van onze relatie.

Biseksualiteit is binnen de homobeweging ook wel een strijd. Ik ben niet zo als zij, althans, er is meer dan alleen maar homo zijn. En ik laat mij als biseksueel, ook door de homobeweging niet in het verdomhoekje zetten!

Onbewust houdt het mij toch wel bezig, hoe mensen daar op reageren. Dus je selecteert ook een beetje de mensen aan wie je erover vertelt. Het is eigenlijk wel fijn als mensen zeggen wat ze er van vinden en je vervolgens daarover met ze in gesprek kan gaan. Dat is beter dan wanneer mensen 'schijntolerant' zijn en zeggen 'o, ja, ja, interessant', maar ondertussen iets anders denken.'

Hoofdstuk

4

4 Maatschappelijke acceptatie in Rotterdam

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk behandelt de vraag hoe Rotterdamse gays die aan het onderzoek deelnamen de acceptatie van homoseksualiteit in het algemeen ervaren en welke persoonlijke ervaringen zij hebben met de acceptatie van hun homoseksuele of gender-identiteit. De eigen ervaringen met homoacceptatie die respondenten in de interviews naar voren brachten staan centraal.

Veel van onze gesprekspartners hebben een treffende visie op welke maatschappelijke factoren van invloed zijn op homo-intolerantie. Volgens hen wordt intolerantie onder meer gevoed door onwetendheid en onbekendheid met homoseksualiteit, door de afwijzing en afkeuring van homoseksualiteit uit 'morele' overwegingen en door een maatschappelijk klimaat waarin belangen van minderheidsgroepen ten koste van elkaar worden uitgespeeld.

Volgens de deelnemers heeft de begrensde acceptatie directe gevolgen voor het gedrag en zelfbewustzijn van de hltb'ers als groep en de individuele leden. Zo kiest een deel van hen er bewust voor zichzelf 'anders' voor te doen, de hltb-identiteit te verbergen, zich aan te passen aan de hetero-omgeving om zodoende te voorkomen dat ze uit hun sociale omgeving worden geïsoleerd, of anderszins te maken krijgen met homodiscriminatie, -geweld en -intolerantie. Een deel van de hltb'ers beschrijft dat zij, als gevolg van de niet gangbare geaardheid of gender-identiteit, deel zijn gaan uitmaken van een subcultuur. Voor sommigen heeft dat een negatieve bijklank; een undergroundcultuur als gevolg van de minderheidspositie. Volgens anderen kent de homosubcultuur ook positieve kanten; gericht op emancipatie en ontmoeting van gelijkgestemden.

U leest in dit hoofdstuk achtereenvolgens de ervaren acceptatie, de factoren die de deelnemers van invloed achten op de acceptatie en de gevolgen van de begrensde homoacceptatie op de identiteit en de vrijheid van de deelnemers.

Met deze weergave van 'oorzaken' en 'gevolgen' van begrensde maatschappelijke acceptatie pretenderen we geen causaal verband aan te tonen tussen maatschappelijke factoren enerzijds en gedragsconsequenties anderzijds. De uiteenzetting laat wel zien hoe de Rotterdamse hbt'ers de maatschappelijke processen interpreteren en of, hoe en in welke mate ze deze vertalen in houding en gedrag. Deze kennis draagt op haar beurt bij aan een beter begrip.

4.2 De ervaren acceptatie

4.2.1 Gelijkwaardig burgerschap en algemene acceptatie

Vrijwel alle deelnemers aan het onderzoek voelen zich een gelijkwaardig burger. De overheid erkent hen als zodanig; de m/m- en v/v-samenlevingsvormen zijn erkend en het huwelijk staat open voor homostellen - mochten zij daarvan gebruik willen maken. In de woorden van Yvonne: 'Zelfs de Rotterdamse kan je aanvragen als gezin van twee mannen of twee vrouwen.' Ook ervaren zij in de regel gelijkwaardigheid in de bejegening door (gemeentelijke) overheidsdiensten.

Voor een buitenstaander is een dergelijke gelijkwaardigheid wellicht volstrekt vanzelfsprekend. De deelnemers aan het onderzoek zijn zich echter pijnlijk bewust van het feit dat dit niet zo is. Een aantal van hen verwijst expliciet naar de positie van hbt'ers in andere landen, waar gelijke rechten voor gays ver te zoeken zijn en de mensenrechten met voeten worden getreden. In Nederland kan je leven als gay zonder daarvoor te worden vervolgd. Zoals Jade zegt: 'Je wordt [hier] niet gestenigd of opgehangen.' Ze zetten Nederland af tegen de situatie in andere landen. Iran komt een aantal keren ter sprake, waar mannen om het leven worden gebracht vanwege hun homoseksualiteit. Verder noemen ze voorbeelden van landen waar homoseksualiteit geen doodstraf oplevert, maar evengoed gecriminaliseerd is. Waar mensen die worden betrappt op 'de homoseksuele daad' een gevangenisstraf wacht. 'In Marokko word je opgepakt als je de openbare orde verstoort, dan wacht er celstraf', zegt Latif.

De Nederlandse overheid staat volgens de respondenten neutraal tegenover homoseksualiteit en hanteert gelijke behandeling en gelijkwaardigheid als basisprincipes voor behandeling en bejegening van homoseksuelen. Wanneer de hltb'ers maatschappelijke acceptatie beschouwen, dan zijn deze uitgangspunten volgens hen nog ver te zoeken. De maatschappelijke acceptatie loopt volgens hen mijlenver achter op de (juridische) gelijkwaardigheid van homoseksuelen. De overheid zou lijnen kunnen uitzetten om die maatschappelijke acceptatie een flinke impuls te geven. Zoals Margot aangeeft: 'Dan denk ik, het zou een mooi streven zijn als de gemeente als visie neer zou zetten dat over tien jaar eh, de acceptatie met 25 procent toegenomen is.' Want het algemene gevoel is wel dat de maatschappelijke acceptatie niet vanzelf zal verbeteren.

De positie van transgenders verschilt van die van homoseksuele mannen, lesbische vrouwen en biseksuelen. Het recht op gelijke behandeling is voor transgenders en degenen die in transitie gaan geenszins vanzelfsprekend. En dat recht is ook moeilijker te claimen dan het recht op gelijke behandeling wat betreft de seksuele geaardheid. Dat wordt pijnlijk duidelijk op het werk. Volgens de voorzitter van een belangenvereniging van transgenders worden vooral mannen die overgaan naar het vrouwelijk geslacht (transvrouwen) door werkgevers geconfronteerd met gedrag- en kledingvoorschriften. Er zijn ook voorbeelden van plekken waar het wel goed is gegaan. Maar de 'transitie' is altijd een aanleiding voor 'een goed gesprek' waarin werkgevers anticiperen op negatieve reacties van klanten of collega's, of blijk geven aan hun eigen gêne of reserves. In paragraaf 5.2 is hier meer over te lezen. Een ander punt waar transgenders tegenaan blijven lopen zijn de m/v-hokjes op formulieren, Beau legt dit uit:

'Ik vind het ook heel vervelend om bewust te merken dat ik M of V in moet vullen op formulieren. Vroeger wist ik wel dat dat er was, maar ja, dan vulde ik lekker een V in, ik zag er toch uit als een V. Maar nu zie ik er niet echt meer uit als een

mevrouw ennuh, sta ik toch geregistreerd als een V. En dat levert problemen op vind ik. Dat levert het punt op dat mensen het gaan vragen. Dat ik denk, hè gat-ver, als het er niet stond, dan hadden ze het niet gevraagd'.

Ondanks een goede juridische bescherming van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen tegen discriminatie vinden de meeste respondenten de algemene maatschappelijke acceptatie onder burgers hoogstens marginaal. We vroegen de respondenten waar die geringe maatschappelijke acceptatie zoal uit blijkt. Het blijkt te gaan om een latente onderstroom die in het onderzoek 'Gewoon doen' (Keuzenkamp et al., 2006) wordt aangemerkt als afkeur en afkeer. De homoseksuele, lesbische of biseksuele identiteit blijft vaak onzichtbaar en hindert hen zelden in de rollen die ze in het dagelijks leven vervullen; als burger, werknemer, buurtgenoot, klant, ouder, et cetera. Maar zij merken wel dat de acceptatie van de seksuele identiteit niet onvoorwaardelijk is. Dat blijkt volgens hen uit grapjes die worden gemaakt over homoseksuelen, uit het verwijzen naar stereotypen en vooroordelen en uit reacties op homoseksueel gedrag.

Kennelijk lokt een homostel veel negatieve reacties uit bij mensen. Vrijwel iedere gesprekspartner heeft een of meer situaties meegemaakt waarbij anderen zich afkeurend uitlieten ten opzichte van hen en hun partner. Zoals Nel illustreert: 'Ik zat in de trein en mijn vriendin woont in Schiedam, die stapte in. [...] Dus ze geeft me een zoen. En de mensen tegenover ons die staan op en die gaan weg. Die gaan een eind verder zitten.' Zoenende homo- of lesbische stellen worden veel vaker aanstootgevend bevonden dan zoenende heterostellen (Keuzenkamp et al., 2006).

Behalve dat een homostel reactie oproept, gebeurt dit ook op andere momenten waarop de homoseksualiteit zichtbaar wordt. Zoals Moshe merkte, toen hij eens heel extravagant gekleed (en duidelijk gay) over straat ging. Op andere momenten is de homoseksualiteit zelf niet eens zo zichtbaar (want het is immers geen uiterlijk kenmerk), maar merken respondenten wel dat mannelijke

vrouwen en vrouwelijke mannen weerstand op kunnen roepen. Esther omschrijft zichzelf als een 'stoere' vrouw en wordt wel eens aangesproken met 'meneer'. Ook merkt zij regelmatig dat mannen moeite hebben om met haar om te gaan. Laurens vertelt dat hij, als hij met een groep homovrienden is, zich veel vrouwelijker gedraagt dan normaal. Hij is zich hier terdege van bewust, want als hij met hen over straat loopt en in een buurt komt waar de tolerantie beperkt is, gedraagt hij zich 'mannelijker'. Moshe maakte eens mee dat 'een medewerker van een fastfoodketen zijn vriend geen hamburger wilde verkopen omdat hij te vrouwelijk was.' Ook Nel heeft het idee dat de pesterijen die zij van haar burens moet verduren met haar 'mannelijke gedrag' te maken hebben. Als alleenstaande vrouw doet zij ook alle klusjes: van het snoeien van de bomen, tot het plaatsen van een schutting.

'En ik denk dat dat hen ook heel veel dwarsgezeten heeft. Want ik had niet de specifieke vrouwenrol, dus dat klopte niet. Vrouwen gingen geen schutting maken en verven en dan tegels leggen in de tuin. Dat doen vrouwen niet. En dat zijn naar mijn gevoel heel bekrompen, benepen mensen, dus, op de een of andere manier konden ze mij niet plaatsen' (Nel).

De weerstand tegen homoseksualiteit blijkt dus nogal eens te maken te hebben met beelden over hoe mannen en vrouwen zich zouden moeten gedragen. Wie afwijkt van de norm, heeft het moeilijk. Vanzelfsprekend hebben transgenders hier nog meer last van, zij zijn nu eenmaal nog lastiger in een van die hokjes te plaatsen.

Volgens de meeste respondenten is de acceptatie van homoseksualiteit lastig - zo niet onmogelijk - te peilen onder de mensen met wie ze in het dagelijks leven te maken krijgen. Deze acceptatie is bovendien geen vaststaand gegeven maar is afhankelijk van tijd, plaats en de rol die ze op dat moment vervullen. Zo voelen zij zich bijvoorbeeld overdag wat veiliger dan 's avonds en als ze met hun partner op stap zijn mijden zij bij voorkeur het Rotterdamse cen-

trum op koopavonden waar groepjes jongeren rondhangen. Maar sommigen durven zich wel te uiten als homoseksueel als zij (bijvoorbeeld als docent) een gezagsverhouding hebben met een jongere. De acceptatie wordt volgens hen dus door meerdere invloeden bepaald dan uitsluitend door de opvatting van de wederpartij. Volgens een bezoeker aan een bijeenkomst voor ouderen: 'Je begroet je vrienden niet met een zoen in de metro, maar wel in de lobby van De Doelen'. Opvallend is wel dat zij doorgaans anticiperen op een minimale acceptatie. Dit doen ze om negatieve reacties te voorkomen. In de praktijk betekent dit bijvoorbeeld dat ze in het openbaar zelden hun affectie voor hun partner laten blijken.

4.2.2 Veranderingen in de maatschappelijke acceptatie

Wij vroegen onze gesprekspartners of de maatschappelijke acceptatie volgens hen aan verandering onderhevig is en in welke richting deze zich beweegt. De meningen hierover lopen uiteen. Er zijn respondenten die de maatschappelijke acceptatie achteruit zien gaan. Moshe zegt daarover: 'En daarvan merk je wel dingen in Rotterdam, het is wat intoleranter geworden. Ik heb veel meer te maken met discriminatie de laatste jaren, ik voel me ook vaak veel onprettiger de laatste jaren.' Volgens Nel is de acceptatie nooit volledig geweest (en zal het wellicht ook niet worden):

'Dus ja, verdraagzaamheid in Rotterdam is een lachertje hoor, want die is er dus gewoon niet. Nee, ik denk dat het er nooit is geweest [...]. Het houdt niet op en het is niet slechter, je hebt altijd te maken met mensen die heel onverdraagzaam zijn'.

Hoopvol over de toekomst zijn de deelnemers in elk geval niet. Dat blijkt ook uit het belevingsonderzoek dat RADAR in het afgelopen jaar hield onder de doelgroep (Mink & Schriemer, 2009).

Een eenduidig antwoord op de vraag of de acceptatie toe- of afneemt is niet te geven. De meeste mensen realiseren zich dat het gecompliceerd is.

Mogelijk verandert niet zoveel aan het niveau van de acceptatie, maar zijn de ingrediënten van de intolerantie steeds iets anders. Zo herinneren enkele oudere respondenten zich nog goed de tijd dat homoseksualiteit als ‘zondig’ werd bestempeld. De samenleving waarin zij opgroeiden was in hun beleving dan ook streng religieus en de homo-emancipatie liet toen nog jaren op zich wachten. Waren het vroeger de conservatieven, streng christelijken en katholieken die homoseksualiteit afwezen, nu stuit homoseksualiteit volgens de meeste respondenten op weerstanden en taboe onder islamieten, streng gelovigen en migranten uit machismoculturen. Zoals Jade, die in het gesprek benadrukt dat zij ‘niet racistisch over wil komen’, maar merkt dat de negatieve reacties op haar en haar vriendin vooral van ‘allochtone Rotterdammers komen’. Ook andere Rotterdamse hbt’ers die het gevoel hebben dat de maatschappij op weg was naar een grotere acceptatie, merken dat de instroom van nieuwe niet-westerse migranten en moslims - voor wie homoseksualiteit taboe of zonde is - daarop een remmende werking heeft. Het is met andere woorden ‘lastig soep koken wanneer er steeds koud water wordt toegevoegd’.

Toch vraagt een aantal hbt’ers zich ook af of de invloed van conservatisme, streng christelijke en katholieke gelovigen wel zo zeer is afgenomen als soms wordt voorgesteld. Zeker gezien het huidige conservatisme dat weer opgeld doet in de politiek, zoals Karin verwoordt:

‘En nou zit er een CDA en [...] Christenunie in de regering die ook allemaal van die vreemde dingen uitbraken wat allemaal wel en niet mag. En dan denk ik wel eens van, ik weet het niet hoor. Je zou denken, al die vrijheden die je verworven hebt, daar moet je heel zuinig op zijn, terwijl er ook een heleboel, vind ik, teruggenomen worden’.

De respondenten zijn het er wel over eens dat religie een rol speelt. ‘Bij grote groepen mensen komt religie nog om de hoek kijken. Zolang er in Rome nog een man rondloopt in een jurk die zegt dat je naar de hel moet als je homoseksualiteit praktiseert..’ (Ted).

Ook in ander onderzoek als dat van RADAR komt naar voren dat hlb't'ers ambivalent staan tegenover de richting waarin de maatschappelijke acceptatie zich ontwikkelt. De beste conclusie is misschien wel dat er zich meerdere en tegenstrijdige ontwikkelingen voordoen. Enerzijds is de positie juridisch verbeterd, wat mogelijk een positief effect heeft op de maatschappelijke acceptatie. Anderzijds bestaat de indruk dat door het aandeel allochtonen in de maatschappij de afkeer en afkeur van homoseksualiteit niet verder afneemt, of zelfs toeneemt zoals ook in paragraaf 3.3.1 is beschreven. Tegelijkertijd is er een groep die zegt dat er niets is veranderd of dat verbeteringen en verslechtingen elkaar in evenwicht houden (Keuzenkamp et al., 2006).

4.3 Factoren die van invloed zijn op de maatschappelijke acceptatie

4.3.1 Onbekendheid, onzichtbaarheid en beeldvorming

De geïnterviewden schrijven de geringe maatschappelijke acceptatie toe aan verschillende factoren. Het eerste betreft de algemene attitude gebaseerd op onbekendheid, onzichtbaarheid en beeldvorming rondom homoseksualiteit. Afwijzing als gevolg van religieuze of culturele opvattingen is de tweede beïnvloedende factor. Het maatschappelijk debat en de strijd tussen minderheden is volgens hen de derde factor van betekenis. Hieronder verstaan we de verschillende en soms tegenstrijdige belangen van de Nederlandse minderheidsgroepen. Deze groepen ervaren soms overeenkomstige problemen wat betreft discriminatie en negatieve beeldvorming en doen een beroep op hun 'eigenaardigheden', rechten en verworvenheden. Maar soms staan zij (al dan niet ogenschijnlijk) tegenover elkaar in de doelen die zij nastreven.

Het gros van de (hetero) mensen komt zelden in aanraking met homoseksualiteit of andere gender-identiteiten. Dat is tenminste de mening van de meeste van onze respondenten. Dat komt volgens hen enerzijds omdat de hlb't'ers in de minderheid zijn en anderzijds omdat de seksuele geaardheid van veel

hltb'ers onzichtbaar en/of onuitsproken blijft. Bovendien doen weinig hetero's moeite om verder te kijken dan hun neus spreekwoordelijk lang is. Zoals Josefiën aangeeft: 'Ik denk dat voor veel mensen geldt dat ze niemand kennen, of denken te kennen.' Voor biseksualiteit geldt dat zeker, volgens Yvonne: 'Biseksualiteit bestaat niet, wordt nog steeds gezegd, onder hetero's en homo's.'

Maar ook buiten de persoonlijke kennissenkring ziet 'het algemene publiek' nauwelijks beelden van homoseksualiteit, bijvoorbeeld als het gaat om relaties of samenlevingsvormen. Sandra zegt hierover: 'Eigenlijk, heel mijn omgeving is hetero. Hè, je ziet nooit in Disney of zo de prinses die een prinses neemt.' Volgens de deelnemers is de 'heteronorm' groter dan het aantal hetero's in de maatschappij. Homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders (en waarschijnlijk in die volgorde) zijn nauwelijks zichtbaar in de naaste omgeving en in de media.

Die beperkte zichtbaarheid onderscheidt homoseksuele mannen, lesbische vrouwen en biseksuelen van bijvoorbeeld etnische minderheidsgroepen. Anders dan etnische minderheidsgroepen zijn de meeste hltb'ers niet uiterlijk herkenbaar. Willen zij niet voor hetero aangezien worden, dan moeten zij zichzelf kenbaar maken en 'uit de kast komen'. Zo niet, dan veronderstellen mensen dat zij 'dus' hetero zijn. Zoals een bezoeker aan een homobar (en zelf ook horecaondernemer) zei: 'Je denkt eerst dat je één keer uit de kast moet komen, maar ho maar! Telkens als je nieuwe mensen leert kennen vragen ze je of je een vrouw of vriendin hebt, en als je dan 'nee' zegt gaan ze er van uit dat je dat wilt. Dus moet je zeggen dat je op mannen valt.' Een aantal mensen ervaart die onzichtbaarheid als een zegen. Ze hebben daarmee zelf de regie over de mate van herkenbaarheid van hun identiteit. Anderen betreuren het altijd zelf die stap te moeten zetten om als gay gezien te worden.

De geringe zichtbaarheid is volgens veel respondenten tegelijkertijd debet aan de geringe maatschappelijke acceptatie. De visie dat 'onbekend onbemind maakt' doet zeker opgeld onder de respondenten. Zij zijn van mening dat mensen er een stuk minder verkrampd op zouden reageren als homoseksualiteit 'gewoner' zou worden. Esther: 'Als mensen het gewoon vinden, in mijn omgeving ken ik niemand die er een probleem mee heeft. En waarom niet? Waarschijnlijk omdat ze mij kennen. [...] Ik denk altijd dat als mensen echt weten wat het is en mensen kennen die eh homo zijn, dan helpt dat heel erg.' De biseksuele Yvonne gelooft in de kracht van beeldmateriaal: 'Als iets heel vaak gezien wordt, wordt het al normaal voor mensen.' Dat kan je volgens haar en een aantal andere respondenten onder andere bereiken door poster-acties. Zoals George het zegt 'beelden doen heel veel met mensen'. Anderen geloven meer in bereik via spotjes op de Rotterdamse televisie, artikelen in kranten en aandacht voor het onderwerp in huis-aan-huisbladen. Ook door meer aandacht voor hltb-boeken, films en kunst verbetert de zichtbaarheid en zal het voor veel mensen 'normaal' worden. Veel respondenten vinden het dagelijks leven erg hetero en zouden blij zijn wanneer dat iets meer roze kleurt. Weer anderen geloven het meest in rolmodellen. Wat Obama deed voor zwarte Amerikanen, of dichterbij huis Aboutaleb voor Marokkaanse Rotterdammers, dat kunnen bekende hltb'ers ook. En daarmee zijn ze niet alleen een rolmodel voor de eigen achterban, ze bestrijden daarmee ook heel krachtig allerlei stereotypen over de doelgroep onder hetero's.

Voorbeelden, rolmodellen, posters; het zijn manieren om mensen kennis te laten maken met homoseksualiteit. Veel Rotterdamse hltb'ers vinden het ook belangrijk dat er voorlichting wordt gegeven en denken vooral aan voorlichting op scholen. Volgens Marieke kan dit niet vroeg genoeg beginnen: 'Kinderen zouden op de basisschool al kennis moeten maken met het feit dat niet alle mensen een man-vrouw relatie hebben. [...] Als je het al kent dan is het niet spannend en raar meer als je het een keer ziet.'

Voorlichting op scholen kan volgens sommige respondenten ook leerlingen helpen die worstelen met de eigen identiteit; zichtbaarheid en voorlichting bevorderen volgens de hbt'ers in het algemeen niet alleen de maatschappelijke acceptatie, maar ook de (h)erkenning van eigen gevoelens. Toch kan dit ook verkeerd uitpakken. Leerlingen met hbt-gevoelens die dat (nog) verborgen houden, kunnen bang zijn om 'ge-out' te worden. Ook kunnen leerlingen zich juist niet in het beeld herkennen dat wordt geschetst, waardoor zij nog meer verward raken over de eigen identiteit. Het verhaal van Josefien is treffend:

'En ik weet ook nog op mijn middelbare school kwam het COC voorlichting geven en dat was net in de tijd dat ik ging denken van ben ik dat? Natuurlijk wist ik dat, maar ik onderdrukte het en toen zij waren gekomen dacht ik, o, maar daar wil ik helemaal niet bij horen, dus dat ben ik niet. [...] Want die twee van het COC die waren ook helemaal stereotype stereotype'.

Onzichtbaarheid is een strategie waarvan weinig transgenders gebruik kunnen maken. Veel van hen zijn voor de buitenwereld herkenbaar door fysieke kenmerken, stem, houding of gedrag (zie ook paragraaf 3.1.3). Jantine: 'Ik blijf een grote vrouw, ik blijf een vrouw met een zware stem. In alle opzichten blijf ik vrij herkenbaar in datgene wat ik doe. Ik hoef mijn mond maar open te doen en...wacht even! (lacht).' Uit de verhalen van mensen blijkt bovendien dat mannen die overgaan naar het vrouwelijke geslacht vaker herkenbaar zijn en blijven als vrouwen die voortaan als man door het leven gaan. Ook wordt verondersteld dat de maatschappij anders aankijkt tegen mannen die als vrouw door het leven gaan. Dit roept meer weerstand op en soms ook agressie zoals blijkt uit onderstaand fragment.

'En ik heb dat met oud en nieuw in België in een discotheek meegemaakt. Daar was ik met een Marokkaanse familie aan het dansen, [...] toen kwamen er een aantal kerels op de dansvloer dansen. En die waren niet leuk. [...] Je hebt toch naaldhakken aan' (Rene(e)).

Homoseksualiteit en niet gangbare gender-identiteiten wijken af van wat standaard is in de maatschappij. Samenvattend blijkt uit bovenstaande alinea's dat hlb't'ers dat niet altijd op positieve reacties komt te staan. De angst voor afkeer of afkeur maakt dat zij zich soms voordoen als hetero of dat zij zich niet uitspreken als homoseksueel. Ze passen zich aan en maken zich onzichtbaar.

De acceptatie wordt niet alleen beïnvloed door onbekendheid en onwetendheid. Beeldvorming speelt volgens de Rotterdamse hlb't'ers eveneens een rol in de opinie en acceptatie. De afkeer van homoseksualiteit is volgens hen gedeeltelijke gebaseerd op een (verstoord) beeld. Opinies op websites leren dat homoseksuele mannen worden aangemerkt als 'gemankeerde mannen' en als mensen wiens leven 'van het rechte pad af is gegaan'. Bovendien wordt 'homo' vaak gebruikt als 'algemeen' scheldwoord (van Geytenbeek, van der Hulst, Bos & Hekma, 2006). In het dagelijks leven laten mensen zich vaak niet zo uit over de redenen waarom ze homoseksualiteit afkeuren. Respondenten grijpen afkeurende blikken of reacties maar zelden aan om een goed gesprek te voeren over de achterliggende motieven of overtuigingen. Toch vermoeden zij dat die beeldvorming daarin een belangrijke rol speelt.

'Ik merk gewoon dat mensen het verschil niet snappen tussen pedoseksuelen en homoseksuelen. [...] Ik kreeg van de buurman, die woonde met een vrouw samen, die had ook het idee dat homo's erg kinky waren dus kreeg ik op mijn verjaardag een kaart van een kind met een broek op z'n schoenen. Toen zei ik neem terug die kaart want ik ben er niet van gediend. Ik weet niet wat jij denkt maar hier hou ik niet van. Gelijk afgekapt. Niet de contacten maar wel dat ik er niet van gediend was. En soms kwam hij wel eens langs voor een praatje, en dan ging hij mijn vriend in de tepels knijpen. [...] 'En ik denk dat jouw vriend er ook wel pap van lust' en dat soort opmerkingen. [...] Mensen hebben echt rare ideeën over homoseksuelen' (Jaap).

Die beeldvorming wordt niet bepaald door de 'doorsnee' homoseksuele man, lesbische vrouw, biseksueel of transgender. De beeldvorming wordt bepaald door uitzonderingen en zonderlingen, zoals mensen uit de media- en entertainmentwereld. Dat vinden mensen dan nog wel geinig, maar het is ook vaak een karikatuur. Die beeldvorming maakt van homo's publieke figuren, wier 'anders' zijn nog eens extra wordt benadrukt. De respondenten missen de gewone hlb't'ers. Als er beelden van de roze zaterdag langskomen op het journaal, dan is het altijd net 'die ene blote bil' die wordt uitgezonden. Josefien:

'Ik weet wel, als ik vroeger naar de roze zaterdag ging en ik keek avonds naar tv dan dacht ik wel van oh ja die heb ik wel zien lopen maar dat waren er drie op de 10.000 of zo. En de rest, weet je wel, liepen er vaders met kinderen in wandelwagens of zo uh, [...]. Maar dat is natuurlijk weer met alles. Het uitzonderlijke wordt uitgelicht'.

Ook ten aanzien van vrouwen is er weinig diversiteit in de beeldvorming, volgens Yvonne: 'Je had twee soorten potten; de echte pot en de lipstickpot.' Uiteindelijk draagt dit beperkte beeld volgens de hlb't'ers weinig bij aan de maatschappelijke acceptatie. Volgens Moshe:

'Een Paul de Leeuw zorgt er niet voor dat het in Nederland beter wordt of minder goed gaat. Gerard Joling, de Toppers, zo populair die zijn [...] Heel veel ouders vinden het leuk een homo, als het maar de buurjongen is, als het maar niet je eigen kind is. Want dat is eng, dat is vervelend'.

4.3.2 Culturele en/of religieuze overwegingen

Volgens veel respondenten heeft de maatschappelijke acceptatie te lijden onder intolerantie onder groepen die homoseksualiteit afwijzen vanwege religieuze overtuigingen of vanwege 'ouderwetse' opvattingen over homoseksualiteit. Deze worden kort samengevat in 'geloof' en 'cultuur'. Cultuur verwijst niet uitsluitend naar etniciteit of multiculturaliteit. Soms gebruiken respondenten het als verwijzing naar 'heterocultuur' of 'mentaliteit'.

Ook in die gevallen dat het om etniciteit of multiculturaliteit gaat, maakt het natuurlijk nogal uit aan welke 'cultuur' wordt gerefereerd. De ene cultuur is immers de andere niet. Wel blijkt dat het 'openlijk' uiting geven aan homoseksualiteit of de transgender-identiteit in veel etnische en etnisch-religieuze gemeenschappen op weerstand stuit. Dat speelt vooral in de gemeenschappen waar roddels, eer en schaamte corrigerend werken en sancties op ontdekking bovendien gekoppeld zijn aan de mate waarin het geheim openbaar is geworden. Daar is de angst dat de gemeenschap erachter komt, groter dan het naakte feit dat de zoon homo is of de dochter lesbisch. Latif: 'Sommige jongeren hebben er geen moeite mee om met foto en profiel op internet te staan. Maar voor de meesten geldt; praat er niet over.'

Ook Omar vertelt dat hij voor zijn familie in de kast zit. Als tweede generatie Marokkaanse Rotterdammer gaat hij voor hen als vrijgezel door het leven, die vaak vrienden bezoekt in het buitenland. Zijn familie is intussen gestopt met vrouwen aan hem voor te stellen, omdat hij nooit verliefd wordt of de gewenste interesse toont. Als de interviewer vraagt naar de houding van zijn familie ten aanzien van zijn ongetrouwde status en eventuele vermoedens, is hij daarover ambivalent. Enerzijds vindt hij het rot dat hij nooit open kan zijn over zijn relatie en de ware aard van zijn bezoekjes aan het buitenland. Anderzijds is hij dankbaar dat zijn familie hem laat begaan en hij daardoor het contact met hen kan behouden dat zo belangrijk voor hem is.

'Het is een beetje het algemene, eh ja, homoverhaal. Van familieleden die het niet eh en je leeft er een beetje zelf mee, wordt niet geaccepteerd. [...] Maar eh, ja, hoe moet ik dat uitleggen. Het is in principe niet oké natuurlijk, ze weten er niet van, je kan er nooit open over zijn. Ehm, prettig is wel dat het zich in het buitenland afspeelt dus eh. Ik ben zelf ook wel van plan om een keer weg te gaan uit Rotterdam. [...] Ja, ja en nu, [zitten mijn vriend en ik] allebei in de kast. Maar goed, hij komt ook uit een ander land, dus eh. En ja, ik weet niet wat ik erover moet zeggen (lacht) het is prima' (Omar).

Openlijk uitkomen voor de homoseksuele geaardheid is voor Omar en vele anderen in vergelijkbare situaties niet reëel. Hij vervolgt: 'Ja dat komt, omdat mijn ja, mijn, mijn familie, ja hoe zeg je dat, heeft een moraal of eh hoe zeg je dat.'

Farouk legt uit waarom die afkeer zo heftig is. Volgens hem heeft dat echt niet alleen te maken met de religie, maar zeker ook met de opvatting van mannelijkheid. In zijn uitleg windt hij er geen doekjes om; als een man met een man vrijt verlies hij zijn mannelijke status. Andere mannen distantiëren zich van hem omdat zij bang zijn om ook aangezien of aangesproken te worden als homo en daarmee in achting te dalen. Volgens deze redenering zijn de afkeer en afkeuring van homoseksualiteit instrumenteel.

'Wij eh, de islamitische cultuur, de donkere cultuur, de zwarte mensen cultuur, wij zijn allemaal heel, we komen van heel machocultuur. Het is als man, je kan geen mietje zijn. En als jij een man bent die een andere man neukt, dan ben je geen mietje. Zogenaamd. Maar als je geneukt wordt dan ben je wél een mietje. Dan ben je gewoon niks waard. Zeggen ze. En als ze dan zien dat jij homo bent [...], dan is het gelijk van ik wil niet met jou gezien worden want straks ziet iemand anders mij die mij kent en dan gaat ie mij nog aanspreken. Of dan zien we elkaar bij een bruiloft of bij een familiefeest en dan ben ik de pineut. Zo denken ze tenminste. Ik weet het, want ik ben, ik kom van een zwarte cultuur. En plus ik ben ook nog van de islamitische cultuur' (Farouk).

Deelnemers aan het onderzoek verzekeren ons dat bepaalde gemeenschappen die homoseksualiteit afwijzen, seksuele ervaringen tussen mannen wel als onderdeel beschouwen van de mannelijke seksuele identiteitsvorming. In landen waar de vrouwen door de 'maagdelijkheidcultus' onbereikbaar zijn voor mannen, hebben zij eerder seksuele contacten met andere mannen. Volgens verschillende sleutelrespondenten zijn deze mannen geen homo, maar hebben wel homoseksuele ervaringen. Volgens Jeroen is dit de reden waarom ze 'zo fel zijn op het onderscheid tussen iemand die wel eens wat met

een man heeft gehad en een homo'. Loubna vertelt een Marokkaanse mop; 'Mama ik moet je wat vertellen, ik ben homo. Weet ik toch lieverd, maar wanneer ga je trouwen?'

Verskillende deelnemers aan het onderzoek die openlijk homoseksueel zijn, hebben ervaringen met de dwingendheid van de normen van individuen of groepen. Soms van mensen uit hun eigen gemeenschap, en soms vanuit andere gemeenschappen. Zij ervaren dit als een gebrek aan respect en tolerantie wat hen aanzienlijk stoort. Zij vragen in de regel niet om goedkeuring van hun levensstijl, maar minimaal om als mens gerespecteerd en met rust gelaten te worden.

Vrijwel alle respondenten spreken over de invloed van religie op de maatschappelijke acceptatie van homoseksualiteit en gender-identiteit. Voor sommigen heeft dat een bijzondere persoonlijke lading omdat geloofsbeleving voor hen heel belangrijk is (geweest) of omdat het geloof in de familie of directe omgeving zo belangrijk is. Voor anderen speelt het geloof geen rol van betekenis op het persoonlijke vlak, maar zij constateren wel een toename van die invloed in de maatschappij. Dat lezen zij af aan de impact van grote groepen moslims op de maatschappelijke acceptatie van homoseksualiteit of door de aanwezigheid van christelijke partijen in de regering die wet- en regelgeving maakt in relatie tot gelijke behandeling.

Menigeen stelt dat er geen algemeen geldende uitspraak bestaat ten aanzien van homoseksualiteit en religie. Wel wordt de homoseksuele daad in de geschriften afgekeurd. Vervolgens is het een kwestie van interpretatie. In sommige geloofsrichtingen is er nauwelijks ruimte voor interpretatie, in andere veel. Met andere woorden: het maakt uit of de geschriften worden geïnterpreteerd door zogenaamde 'rekkelijken' of 'preciezen'.

De religieuze stromingen die in de gesprekken domineren zijn het katholicis-

me, het protestants-christelijk geloof en de islam. Uit de gesprekken met de Rotterdamse hbt'ers en de sleutelrespondenten blijkt al vlot dat de signatuur van het geloof ondergeschikt is aan de invulling van het geloof. Kort gezegd lijkt de mate van orthodoxie eerder bepalend voor de houding ten opzichte van homoseksualiteit dan de 'kleur' van het geloof. Volgens een hulpverlener in de noodopvang is de positie van homoseksualiteit in islamitische culturen te vergelijken met de positie in christelijke culturen. In christelijke (sub)culturen is het ook onzichtbaar. Een verpleegkundige bevestigt dit beeld: 'Op de Zuid-Hollandse eilanden, dat horen we ook nog hoor, dat mensen op hoogbejaarde leeftijd, na het overlijden van de vrouw pas uit de kast komen'.

'Maar ik ken genoeg mensen ook, eigenlijk grappig, ik heb autochtone en allochtone vrienden en ik denk ook aan een goede [autochtone] vriend uit Ridderkerk, die knul is ook 35, maar die kiest er dan toch maar voor om niet uit de kast te komen. [...] Hij kiest er dan toch niet voor, Ridderkerk is toch een beetje ' Bible belt' . [Dan blijkt] dat het voor hem net zo ingewikkeld was als voor een Surinaamse vriend van mij' (Frits).

Veel van onze gesprekspartners hebben ervaringen met gelovige vrienden, kennissen of familieleden die vanwege religieuze overwegingen hun afwijzing laten doorschemeren. Zo'n afwijzing uit de nabije omgeving komt bij de meesten hard aan. Sandra vertelt dat een streng gereformeerde vriend na een bezoek aan de kerkdienst haar toevertrouwt dat zij haar gevoelens misschien niet kan verhelpen, maar dat zij haar best moet doen om naar de Bijbel te leven. Dat betekent volgens hem concreet dat ze alleen moet blijven of toch met een man moet trouwen. Margot, die naar eigen zeggen 'uit het streng katholieke zuiden komt' wordt regelmatig door haar bejaarde vader gebeld om te vragen 'wanneer ze toch weer teruggaat naar haar man'. Jade vertelt dat ze tot haar spijt niets meer heeft vernomen van haar islamitische jeugd vriendin vanaf de dag dat ze haar in vertrouwen nam over haar gevoelens voor vrouwen. Tot slot nog het verhaal van Jacco die nog niet uit de kast is en vreest voor het moment dat zijn ouders zijn geheim ontdekken. De boodschap dat

hij de christelijke normen en waarden niet in gezinsverband zal kunnen voortzetten vindt hij (nog) te pijnlijk voor hen.

Eventuele negatieve ervaringen met het geloof of met gelovigen slaan bij deelnemers aan het onderzoek zelden om in aversie tegen het geloof. Voor de meesten is wederzijds respect het uitgangspunt. Als zij van de ander respect voor hun opvattingen en levensstijl verlangen, dan vinden zij dat dit ook hun eigen uitgangspunt moet zijn. Thomas zegt daarover: 'Ik denk dat je iedereen in zijn of haar waarde moet laten.' Ze zijn dan ook niet voornemens om met harde hand terug te slaan of mensen te 'bekeren' richting andere opvattingen.

Homoseksuele islamitische respondenten zeggen bovendien dat 'gelovigen' vaak onjuist geïnformeerd zijn over homoseksualiteit. Omdat zij de publieke opinie kennen over islam en homoseksualiteit, hebben zij zich verdiept in de Koran. Bovendien willen zij graag zelf bepalen hoe hun geloof, dat belangrijk voor hen is, over hen denkt en schrijft. Zoals Omar zegt:

'Als ik de Koran doorneem dan kom ik niet echt iets hards tegen zeg maar, [...] maar kijk je naar uh, Hadith's, die lijken dan wel weer op de Bijbelteksten, die zijn wel weer wat heftiger. Maar goed wat de Hadith [betreft], dan kan je weer terug naar de essentie en de Hadith is altijd minder betrouwbaar dan de Koran zelf. Ja, dus als mensen dat een beetje zouden begrijpen dan zou dat wel fijn zijn'.

Zij wijten de intolerantie eerder aan het feit dat mensen slecht geïnformeerd zijn, dan dat ze zich beroepen op de afgeleide geschriften. Vaak gaat het om 'verkeerd geïnterpreteerde teksten', of om culturele afwijzing van homoseksualiteit die wordt verward met religieuze bezwaren.

De ambivalentie die sommige gelovigen en op religieuze leest geschoeide organisaties tonen ten aanzien van homoseksualiteit wordt heel verschillend opgevat. De een vindt het passen in het Nederlandse model, de ander vindt het

‘van God los’. Zo vertelt Thomas tijdens het gesprek dat een jongen van school af moest omdat zijn klas niet om kon gaan met zijn homoseksualiteit. Aan de hand daarvan besloot Thomas pragmatisch met zijn coming out om te springen en te wachten tot na zijn eindexamen. Moshe is veel strijdbaarder. Ten aanzien van de ophef die ontstond rondom het tijdschrift *Expreszo* zegt hij: ‘Als je 400.000 boekjes rondom homoseksualiteit gelijk terugstuurt vanuit moslim en christelijke scholen, die scholen mag je van mij morgen sluiten.’

In de interviews refereren sommige mensen aan de uitspraken die imam El Moumni deed ten aanzien van de islam en homoseksualiteit in 2001. Niet de uitspraken an sich, maar de boodschap die uitging van de in hun ogen ‘falende rechtspraak’, leidde tot verontwaardiging. Een politie-inspecteur zegt daarover: ‘Toen ben ik bij twee vrouwen geweest in Schiedam, die waren een jaar of dertig, en die hadden zo moeten knokken voor hun eigen bestaan in feite en dan komt die domme [...] die opmerkingen maken.’ Zij werden in hun omgeving erg lastig gevallen door groepjes die zich beriepen op dergelijke overtuigingen. Hierdoor voelden zij zich machteloos staan, ondanks de wet- en regelgeving die op papier aan hun kant staat. Deze vrijheid homoseksualiteit te veroordelen op religieuze gronden is ook anderen een doorn in het oog. George verwoordt het als volgt:

‘Want religieuze, op basis van religie gedane uitspraken worden anders beoordeeld dan normale uitspraken. Dus een El Moumni die homo's van een flat wil laten afduwen [...] gaat vrijuit. [...] En een evangelische gemeente die niet op basis van het praktische, dus een uiting van homoseksualiteit, maar op basis van dat iemand te kennen geeft homoseksueel te zijn, voldoende aanleiding ziet om iemand te royeren als lid, dat kan gewoon. Dat kan nergens in de maatschappij, maar zodra een kerk dat doet op religieuze gronden mag het ineens wel. Nou ik vind dat daar in de maatschappij iets te winnen valt. Wij moeten ons niet langer in deze maatschappij laten ringeloren door mensen die beweren op religieuze gronden allerlei foute uitspraken en daden te kunnen goedpraten’.

4.3.3 Het maatschappelijk klimaat

Volgens de respondenten is het politiek-maatschappelijk klimaat evengoed debet aan de geringe maatschappelijke acceptatie als de eerder genoemde factoren ‘cultuur’ en ‘religie’. Zij refereren aan verschillende minderheidsgroepen en politici die straffe uitlatingen doen over wie verantwoordelijk is voor het leed van de ander. Persoonlijke en politieke opvattingen van markante homoseksuelen zoals Frank van Dalen, maar ook Pim Fortuyn, hebben problemen niet alleen bespreekbaar gemaakt, maar ook kwaad bloed gezet onder welwillende delen van etnische minderheidsgroepen. Volgens de respondenten worden maatschappelijke problemen zelden gedegen geanalyseerd, maar gaat men meteen over tot het uitdelen van ‘zwarte pieten’. En ook al wordt die discussie soms in hun naam gevoerd, soms hebben ze daar naar eigen zeggen meer last van dan baat bij. In het dagelijks leven komen dergelijke uitspraken soms als een boemerang terug.

Moshe en Nel zijn heel kritisch over de beweging die door Fortuyn werd ontketend. Onder het mom van de vrijheid van meningsuiting, worden niet alleen meningen in rake bewoordingen verkondigd, maar naar hun smaak ook tegenstellingen gecreëerd. homoseksuelen hebben misschien ook wel kunnen meeprofiteren van die beweging om misstanden aan te kaarten, zij hebben er nu volgens hen ook last van. In de woorden van Moshe ‘pakt die vrijheid ons nu eigenlijk’:

‘Dat klinkt bijna krom of banaal: maar Pim Fortuyn. Het feit dat je continu maar mag zeggen wat jou niet goed dan wel laag zit, goeddunkt of wat dan ook ten opzichte van een ander, dat werkt op een gegeven moment funest. Met andere woorden, je kan wel continu zeggen je hebt een achterlijke cultuur, ja maar jij bent helemaal knettergek, ja maar jij bent...[daardoor] komt [er] geen inhoudelijke dialoog tot stand. Dus het blijft gooien met stront en uiteindelijk is het een modderbad geworden, mede door een Hirsi Ali, mede door een Wilders’.

Hussain merkt dat in de beeldvorming moslims en homo's onterecht diamenteel tegenover elkaar geplaatst worden. Homo's hebben het zwaar te verdueren en daarvoor zouden moslims verantwoordelijk zijn. Hij ontkent niet dat er moslims zijn die afwijzend staan tegenover homoseksuelen, maar hij zou graag ook aandacht zien voor alle moslims die dagelijks op het werk, op school en in de buurt (goed) contact hebben met homoseksuele burgers. Om nog maar te zwijgen over gelijksoortige antihomogevoelens onder autochtone jongeren. Volgens Hussain werkt politieke en morele druk op moslims en migrantenorganisaties om homoseksualiteit te accepteren contraproductief. 'De verantwoordelijkheid voor allerlei maatschappelijk problemen wordt bij hen gelegd en vervolgens wordt er een appèl op hen gedaan om ze op te lossen.' Maar het is aannemelijk dat een gemeenschap onder druk eerder de rijen sluit, dan dat die zich openstelt voor nieuwe invloeden. Hoe jammer hij dat ook vindt.

4.4 Gevolgen van geringe maatschappelijke acceptatie

4.4.1 Onzichtbaarheid en dubbellevens

Eerder is het al gezegd; anders dan huidkleur is de seksuele geaardheid niet per definitie uiterlijk waarneembaar. Hoewel ook hier een nuancering op zijn plaats is. Verschillende deelnemers aan het onderzoek zeggen dat dit niet altijd opgaat, omdat bepaalde gender-kenmerken zijn gekoppeld aan de (vermeende) seksuele geaardheid. Uit de interviews blijkt dat het dan vaak gaat om mannelijke vrouwen of vrouwelijke mannen. Bovendien is het zo dat de (deel)identiteit altijd bekend kán worden. Bijvoorbeeld als gevolg van het in het openbaar verschijnen met een partner, kleur te bekennen door je in het 'roze circuit' te begeven of ge-out te worden door iemand uit de omgeving.

Toch is het onzichtbaar maken een van de meest gebruikte strategieën van mensen om de geringe maatschappelijke acceptatie het hoofd te bieden. Als je geen problemen wil, moet je je niet te duidelijk profileren, lijkt de achterlig-

gende gedachte. Zoals Tristan zegt: 'In Rotterdam heb ik eigenlijk nooit problemen gehad. Maar ja, misschien ben ik wel, ik moet zeggen, ik ben ook, ik provoceer ook niet.' Het verbergen van de identiteit is volgens hen de meest veilige optie als ze uitgaan van een minimale acceptatie. Ze vinden het een logische keuze, maar realiseren zich ook dat deze stap fnuikend is voor het emancipatieproces van de hltb'ers. Het is het tegenovergestelde van het motto 'out en proud' dat jaren geleden onder veel (hoogopgeleide) homo's opgeld deed.

De zichtbaarheid van homoseksualiteit staat onmiskenbaar onder druk. Voor de individuele hltb'ers betekent dit dat zij nog altijd terughoudend zijn om hun identiteit naar buiten te brengen. Dat heeft voor een belangrijk deel met (de vrees voor) discriminatie te maken, blijkt uit verschillende onderzoeken van antidiscriminatie en gelijke behandelingsorganisaties (Aben, 2008; van der Klein, Tan, de Groot, Duyvendak & Witteveen, 2009). De 'andere' behandeling die homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen of transgenders ten deel kan vallen varieert van spottende grappen tot aan geweld. Rekening houdend met deze mogelijke reacties en het gegeven als hltb'er altijd in de numerieke minderheid te verkeren, is de keuze voor 'onzichtbaarheid' niet vreemd (zie paragraaf 3.3.2).

Voor veel mensen is de mate van de openheid over de seksuele geaardheid afhankelijk van de situatie en de persoon met wie ze te maken hebben. In algemene zin hebben zij een 'privé-' en een 'openbare' identiteit. Voor sommige respondenten liggen die beide identiteiten heel dicht bij elkaar, voor anderen juist heel ver uit elkaar. Karin is daarin uitgesproken. Ten aanzien van een sollicitatie zegt ze: 'De deur maar open, hoppetee. Tuurlijk. Want anders moet je een moment creëren dat je dat vertelt.' Brian vindt zijn seksuele geaardheid en identiteit nu juist bij uitstek een privéaangelegenheid en stoort zich aan verzoeken van anderen om zich hierover uit te spreken. Volgens hem is de homosubcultuur heel divers en biedt het evengoed 'ruimte aan leernichten als

aan in de kast nichten'. Hij vindt dat iedereen daar individuele afwegingen in mag maken.

Bepaalde respondenten zijn van mening dat de keuze voor openheid lang niet altijd gebaseerd is op vrije keuze. Er zijn namelijk ook mensen die onder sociale druk aan de (hetero)norm voldoen en alleen in het diepste geheim uiting geven aan hun homoseksuele gevoelens en verlangens. Sommige mensen houden dat een lange periode vol, anderen slechts een korte periode. George was jarenlang echtgenoot, vader van opgroeiende kinderen en actief kerklid voordat hij zijn vrouw in vertrouwen durfde te nemen over zijn gevoelens voor mannen. Hij had zijn gevoelens voor mannen die hij al vanaf zijn jeugd had, jaren onderdrukt en leefde enkele jaren een dubbelleven.

'Op een gegeven moment, ben ik onderweg en dan zie je dat daar eh, wat doen die mannen daar nou? De een gaat het bosje in en dan gaat de ander door het hek het bosje in, nou dan komen ze 10 minuten later terug. Dan word je ook nieuwsgierig. En toen kwam ik erachter dat daar zich ook een hele wereld afspeelt. En ik kwam er ook achter dat het vrijwel allemaal getrouwde mannen zijn. Met berenstickertjes op de ramen, kinderzitjes in de auto, ja dat waren he, dus dan dacht ik van joh, jemig. Maar dan ben ik, ik ben eigenlijk ook zo. [...] (zucht) Nou, dat deed ik nog wel eens en dan dacht ik zoiets van ja hoe kom ik hier ooit uit? Weet je wel' (George).

Uit de interviews blijkt dat hij niet de enige is. Uit gesprekken met ouderen blijkt dat er mannen zijn die pas na het overlijden van hun echtgenoot uit de kast komen, maar er zijn er ook die voornemens zijn hun geheim letterlijk mee in het graf te nemen.

Dubbellevens worden in allochtone en autochtone kringen geleid. In bepaalde gemeenschappen kan het 'uitlekken van het geheim' vergaande gevolgen hebben. Enkele respondenten geven aan dat het uitkomen van de homosek-

suele identiteit in bepaalde gevallen kan leiden tot verstoting of geweld. We spraken geen respondenten die daar persoonlijk ervaring mee hebben, wel zijn sommige respondenten zich heel bewust van het risico en passen daar hun leefstijl op aan. De noodopvang heeft ervaring met de opvang van mannen en vrouwen die vanwege het uitkomen van hun geaardheid elders (soms op geheime adressen) moeten worden ondergebracht. Twee sleutelrespondenten vertellen hoe zij vanuit het werk en privé met dergelijke situatie werden geconfronteerd. De ene keer leidde dat ertoe dat de (Turkse) jongen om wie het ging werd verstoten. Joost: 'Nou, zijn vader ontdekte het niet, hij hoorde het in het koffiehuis van de koffiehuisbaas. Dat zijn zoon homoseksueel was. En hoe is het afgelopen? [...] Verstoten, compleet verstoten, ja.' Marina beschrijft een situatie waarin de vriendschap tussen een Turks meisje en een lesbisch Nederlands meisje door de Turkse familie niet langer als onschuldig kon worden afgedaan na een televisieportret van de lesbische vriendin. De Turkse familie wist van de omgang tussen de meisjes maar niet van hun lesbische relatie. 'Maar kennelijk heeft iemand in de omgeving van het Turkse meisje het item op TV gezien en het meisje herkend, want vanaf de volgende dag heeft niemand dat Turkse meisje nog teruggezien in Rotterdam.'

Niet zelden trouwen Marokkaanse en/of islamitische homoseksuele mannen of lesbische vrouwen. Omar kent zo iemand in zijn omgeving. Een man die getrouwd is met een vrouw en daarnaast seksuele contacten heeft met andere mannen. Zijn vrouw zou daarvan op de hoogte zijn. Het is een situatie waarbij alle betrokkenen zich prettig voelen. Toch is het voor hem niet denkbaar, hoewel zijn familie best zou willen 'dat ik getrouwd ben en dat ik een dame aan mijn zijde heb.' Maar hij voelt er niets voor om een heteroseksueel dubbelleven te leiden zoals dat in Marokko gebruikelijk is voor homoseksuelen en in Nederland door sommigen wordt voortgezet.

'Veel die toch maar gaan trouwen denk ik want ja, of dat, zeg maar, dat cultuur-tje dat in mijn situatie, in Marokko uh zich afspeelt, dat dat wordt overgenomen.

Want in Marokko is het meer zo dat homoseksualiteit niet in grote zin wordt erkend, het speelt zich wel af, maar dat is meer een tijdelijke lust. Maar uiteindelijk weet je wel hoe de biologie in elkaar steekt en heb je gewoon een vrouw en heb je daar gewoon kinderen mee en ken je je lusten wel en ja, doe je het wel eens met mannen, maar wordt er niet veel over gesproken. Als nieuwe Nederlander heb je, ja, je hebt steeds minder met het cultuurtje. Ja, en dat cultuurtje van zeg maar, uh, hoe daar met homoseksualiteit omgegaan wordt dat zou goed kunnen werken voor mensen daar, maar hier is het toch even anders, vooral voor de nieuwe Nederlander hier. [...] Want hier kan je in principe wel je eigen manier toepassen. Hier word je niet zo snel veroordeeld door de hele bevolking en daar wel dus daar, daar is dat de logische of de natuurlijke gang van zaken. En ja, en dat hoeft hier in Nederland in principe niet' (Omar).

Er zijn ook respondenten die ondanks die druk uit de eigen gemeenschap hun geaardheid niet constant verbergen. Farouk weigert toe te geven aan de druk. Toch is het moeilijk om ook in de directe omgeving, thuis, bij familie kenbaar te maken waar zijn gevoelens liggen. Nigel: 'Dat is ook afwijzing, dan voel je je niet meer thuis. En vooral als je foute dingen doet, het eerste woord dat je hoort, word je als homo geroepen. En dat kan je knakken.' Nigel en Farouk begrijpen dat mensen ervoor kiezen om als hetero door het leven te gaan. Ontmoetingen met andere mannen en vrouwen met gelijksoortige gevoelens vinden plaats op anonieme plekken en speciale feesten, zoals duidelijk wordt in het tekstfragment van Nigel:

'Ik heb nog steeds contact met mijn eigen mensen, vooral in die machowereld en ze hebben er inderdaad nog steeds moeilijkheden mee als ik tegen hen vertel van nou, dit is mijn vriend. Dus dat hebben ze, dat kunnen ze nog steeds niet begrijpen. [...] Maar dat is ook hypocrisie dat je vaak ook in familie hebt en zonder het te weten dat die persoon zo is en die persoon heeft ook geen leven want die heeft iets van ik moet stoer zijn, maar toch die persoon heeft een ander gevoel. En toch die is je broer of neef of hoe dan ook, die leeft in een andere, die heeft een dubbel-

leven. En dat is het juist als je jezelf wil zijn. Als je eigenlijk naar dat feest wil gaan en je eigen mensen wil ontmoeten en dan denk ik kom maar met die schot [om de rij voor de deur af te schermeren], want ik wil niet dat mijn familie dit weet, mijn kennissen, mijn stoere broer. Dat kan niet want dan, dan ben je er niet bij, dan tel je niet mee'.

Nigel is ook iemand die het vertikt om een dubbelleven te moeten leiden. Het gebrek aan acceptatie leidt er evenwel toe dat homoseksualiteit onder veel Antillianen ondergronds gaat, dat ziet hij dan ook om zich heen gebeuren. Hijzelf heeft een tussenweg gevonden. Hij leeft zijn leven hier in Nederland als openlijk homoseksueel. Toch heeft ook hij zijn familie in de Cariben nooit letterlijk verteld 'I am gay'. Dat is een brug te ver. Volgens Brian wordt het makkelijker om uiting te geven aan je homoseksualiteit als de sociale controle van familie of bekenden kan worden ontweken. Een hechte etnische of religieuze gemeenschap kan de vrijheid om de geaardheid te uiten beperken. Voor hem zou het naar eigen zeggen moeilijker zijn geweest als zijn familie 'bij wijze van spreken om de hoek zou wonen.'

Binnen de Marokkaanse gemeenschap is er vrees voor roddels die de eer van de familie kunnen schaden. Hoe dat werkt blijkt onder meer naar aanleiding van onze oproep op de website voor deelnemers aan het onderzoek van Turkse en Marokkaanse oorsprong. Er belde een Marokkaans meisje met lesbische gevoelens voor meer informatie over het onderzoek. Ze vroeg ons uitvoerig naar de betrouwbaarheid van de gegevens. Aanleiding van de vraag was de vermelding van de naam van een Marokkaanse collega op onze website. Ondanks onze garanties ten aanzien van betrouwbaarheid en onze eigen attitude, durfde ze het interview niet aan. Naar eigen zeggen omdat het moeilijk lag in de Marokkaanse gemeenschap, ze was bang voor uitlekken van haar geheim en ook voor het feit dat de RADAR-medewerker van Marokkaanse komaf haar zou afkeuren. Ze kende namelijk geen enkele Marokkaan voor wie homoseksualiteit geen probleem was en durfde het er ook nu niet op te wagen.

De mate waarin mensen hun geaardheid verbergen verschilt van persoon tot persoon. Sommigen vertellen het alleen aan mensen in hun omgeving, anderen juist niet aan mensen in de omgeving. De afweging aan wie je het wel en aan wie je het niet vertelt, is niet alleen gebaseerd op de mate van vertrouwelijkheid maar ook op de inschatting van de weerstand die mensen verwachten. Die weerstand zit soms juist bij mensen in de nabije omgeving, anders juist bij onbekenden. Hlbt'ers gebruiken het verhullen van de seksuele geaardheid (en/of gender-identiteit) als strategie om die weerstand te vermijden; met andere woorden om vervelende reacties maar ook mogelijk agressief gedrag te ontlopen en de familie tegen roddels te beschermen. Daarbij zijn niet alleen de eigen ervaringen leidend, maar ook de ervaringen van andere hlbt'ers. Want als je verhalen hoort van andere hlbt'ers die zich niet veilig voelen op straat, is de kans groot dat jij je ook niet meer veilig voelt. Omdat je tot een minderheid behoort die kwetsbaar is, ben je als individu ook kwetsbaar, of heb je in elk geval dat gevoel. De stress die dit gevoel van kwetsbaarheid met zich meebrengt wordt 'minority stress' genoemd (Joling & Bos, 2002; Meyer, 2003). Het verhullen van de identiteit en de daarbij behorende angst dat anderen dat deel van de identiteit tóch ontdekken, worden ook onder de term minority stress geschaard. Uit onderzoek blijkt dat deze vorm van stress op de lange termijn ervoor kan zorgen dat mensen zich terugtrekken uit de samenleving en dat er psychische en lichamelijke klachten optreden (Clements-Nolle et al., 2006; Ehrhardt & Bos, 2009; Joling & Bos, 2002; Meyer, 2003).

Natuurlijk heeft niet iedereen de keuze of mogelijkheid om zich aan de sociale omgeving te onttrekken en het leven in te richten naar eigen inzicht. Dat geldt met name in sommige gemeenschappen waar familie-eer en respect voor ouders belangrijk is en bovendien een cultuur van gearrangeerde huwelijken bestaat. Volgens Kaka en Kurşun (2002) is het in dergelijke gevallen vrijwel onmogelijk om je aan het heterobestaan te onttrekken. In deze groep blijft de homoseksuele identiteit (noodgedwongen) verborgen. Dat heeft volgens

enkele deelnemers ook gevolgen voor de zelfacceptatie. Als homoseksualiteit dusdanig wordt afgekeurd, hoe kun je dan jezelf accepteren? Farouk zegt daarover 'Dat ze toch weten, oké dit ben ik, ik kan er niets aan veranderen, ik moet maar gelukkig zijn met mezelf. Als ze dat zijn, dan pas kunnen ze accepteren en dan kunnen ze nog tegen familie zeggen dat ze zo zijn.'

Dit geldt zeker voor Aydin. Hij torste zijn homoseksualiteit als het ware als een schuldenlast met zich mee. Hij compenseerde zijn homoseksualiteit, die hij 'fout' vond, met perfectionisme in al het andere. Door zich in Nederland te vestigen verwierf hij dan wel meer fysieke vrijheid om uiting te geven aan zijn homoseksualiteit, hij was bij lange na niet bevrijd van zijn mentale remmingen. Hij kon zich hierdoor nooit helemaal geven in relaties en er bleef schaamte over zijn homoseksualiteit. Zijn coming out naar zijn familie, daarbij overigens geholpen door een cursus persoonlijke ontwikkeling, bevrijdde hem. Door acceptatie van zijn omgeving kon hij werken aan zelfacceptatie.

'Ja, als ik, het begint om mezelf te accepteren. En door de acceptatie door mijn familie heb ik dat gevoel meer. En dan ben ik vrijer. En ik heb een belofte gedaan aan hen om anoniem te blijven, maar uhm niet voor de Nederlanders. Ik mag wel aan de Nederlanders zeggen dat ik homo ben, maar ik moet een beetje voorzichtig zijn met de andere mensen. Dat is ook wat zij mij, familie-eer en dat soort dingen natuurlijk. En ik heb gezegd; ja. Het is oké' (Aydin).

Dat zijn familie zijn geaardheid heeft geaccepteerd, betekent niet dat hij voor goed openlijk uitkomt voor zijn geaardheid. Maar dat is volgens Aydin ook niet nodig. De acceptatie in zijn directe omgeving bepaalde uiteindelijk wel zijn gevoeligheid voor eventuele homonegativiteit van onbekenden. Negativiteit en afwijzing kunnen hem tegenwoordig veel minder deren. Dit bracht Aydin op de vraag in hoeverre homo's hun geaardheid werkelijk hebben geaccepteerd. Volgens hem is dat nog te weinig het geval. Volgens hem ligt de oplossing voor de maatschappelijke acceptatie dus niet exclusief bij

hetero's, maar ook bij de emancipatie van en acceptatie onder homo's zelf. Grotere zelfacceptatie vermindert volgens hem het gevoel van afwijzing. Als gevolg van die acceptatie zullen zij zich minder snel gediscrimineerd of gekleinereerd voelen en anderen niet langer verantwoordelijk houden voor hun leed. Overigens zouden alle minderheidsgroepen met minority stress baat hebben bij deze emancipatiegedachte, zo is Aydins overtuiging:

'Ik denk dat het een grote leugen is dat veel homo's zichzelf [hebben] geaccepteerd. [...] De bron [van de] emancipatie bij de homo's begint bij de emancipatie en tolerantie in de homowereld [...]. Daar begint het. Dan zijn de andere mensen tolerant genoeg, denk ik. [...] Op dat moment ben je vrij, op dat moment ben je ook niet onveilig. [...] Niemand hoeft homo's te accepteren. Echt niemand. Homo's moeten verantwoordelijk zijn voor hun knopjes. En niet alles persoonlijk nemen. En dat is geldig voor alle groepjes in Rotterdam!'

4.4.2 Subcultuur: ontmoeting en emancipatie

Een deel van de respondenten kijkt positief naar de minderheidspositie. Volgens hen bestaat de homo subcultuur bij de gratie van die minderheidspositie. In deze subcultuur, die heel anders aanvoelt dan de dominante heterocultuur, voelen zij zich thuis. Ze voelen zich er niet in de minderheid en ontmoeten andere homoseksuelen. Alle respondenten maken, in meer of mindere mate, onderdeel uit van de homocultuur. De een doet dit door op het internet te participeren in een forum voor lesbische vrouwen, de ander door uit te gaan in de gayscene. Weer een ander bezoekt regelmatig activiteiten van een hltb-belangenvereniging of zet zich in als bestuurder of vrijwilliger voor de homo-emancipatie. Ontmoeting is voor de meeste hltb'ers de belangrijkste reden om deel te nemen aan de homocultuur. Tristan vat het als volgt samen: 'Een plek waar je weet dat je, ook gewoon een hoge kans op scoren, hoge kans dat je iemand tegenkomt, uh, gelijkgezinden, leuke entourage, goede sfeer. En daarmee ook een plek waar je de openbare ruimte domineert. Dat is ook altijd iets dat prettig voelt.'

In hoofdstuk 5 wordt ruimschoots aandacht besteed aan het uitgaan in de gay-scene en het bezoeken van roze evenementen. Daaruit zal blijken dat een deel van de respondenten ambivalent ten opzichte van dat deel van de homocultuur staat. Zo voelt lang niet iedereen zich thuis in de gayscene: voor sommigen heeft het teveel weg van ‘een vleeskeuring’ en zij voelen zich niet prettig bij al dat geflirt. Vrouwen hebben de ervaring dat de gayscene en roze evenementen door mannen worden gedomineerd. Zij voelen zich daar juist helemaal niet thuis en bezoeken liever de feesten die speciaal voor vrouwen worden georganiseerd. In de (mannen)gayscene komen ook zo weinig vrouwen dat de kans op ontmoeting daar voor hen heel klein is.

De meeste respondenten vinden het goed dat de gayscene er is en dat er roze evenementen worden georganiseerd; de Gay Pride, de Eurogames, Roze zaterdag, jubilea van het COC en andere festiviteiten in Rotterdam of elders in het land. De hltb'ers hechten er belang aan voor de zichtbaarheid en emancipatie van de groep. Tegelijkertijd voelen respondenten zich net een bedreigde diersoort, ze vinden het groepsgebeuren iets onnatuurlijks hebben en ervaren ook een bepaalde mate van vervreemding: ‘is dit de groep waartoe ik behoor?’. Voor sommigen heeft het in plaats van iets groots en ‘empowerends’ toch eigenlijk iets schraals. Trots maakt dan plaats voor gêne; precies het tegenovergestelde van wat men hoopt te ervaren.

Soms leidt een subcultuur tot activisme en emancipatie. Een aantal respondenten heeft een activistisch verleden in de homobeweging. Behalve oud-bestuursleden zijn er ook mensen die actie voerden voor gelijke behandeling en een betere positie van hltb'ers. Een aantal jongere respondenten geeft aan dat zij zich met het onderwerp bezighouden. En dan heeft niet alleen de homo-emancipatie in Nederland hun aandacht, ook wereldwijd houden zij nieuwsberichten in de gaten.

De belangenverenigingen maken deel uit van de subcultuur. De rol en ver-

wachtingen van die verenigingen komen ook op andere plekken in deze publicatie aan de orde. Maar omdat ontmoeting en emancipatie de belangrijkste pijlers zijn van de verenigingen, kunnen ze hier niet onvermeld blijven. Het COC heeft bijvoorbeeld een belangrijke rol gespeeld in de lobby voor gelijke rechten en andere belangen voor homoseksuelen. Volgens Larissa is dat mede door voortdurende aandacht van bijvoorbeeld het COC ook in Rotterdam best goed geregeld. 'De GGD is actief op het gebied van gezondheid en er zijn verschillende plekken waar je terecht kunt met vragen of eventueel kunt aankloppen voor hulpverlening.' Daarnaast is het COC ook voor veel hlb't'ers een organisatie om informatie en advies te vragen rondom homoseksualiteit of er anderen te ontmoeten. In de woorden van Esther: 'Nou het COC Rotterdam, daar kan je mensen leren kennen, kan je met mensen praten.'

Anonieme ontmoetingsplaatsen maken ook deel uit van de homo(mannen) subcultuur. Meest bekend zijn de 'baan' of het 'cruisinggebied'. Dit zijn de (informele) homo-ontmoetingsplaatsen (ook wel bekend onder de afkorting 'HOP') zoals parkeerplaatsen, gebieden van parken, bossen en delen van stranden. Hier gaan mannen op zoek naar anonieme seks. De bezoekers van deze plaatsen hebben vaak heimelijk homoseksuele contacten. Soms zijn ze (hetero)getrouwd, soms hebben ze een vaste (homo)partner. Uit gegevens van de GGD, die op deze plaatsen actief is in het kader van gezondheidsprojecten, blijkt dat 50 tot 80 procent van de mannen die de cruisinggebieden in de Randstad bezoekt, openlijk homoseksueel is. Desondanks komen er ook bezoekers in het geheim en wordt van deze positie soms doelbewust misbruik gemaakt door andere bezoekers. Naast de kans op anonieme seks is er namelijk ook kans op chantage, geweld of beroving (Movisie, 2006). Toch is de aantrekkingskracht er en vinden sommige mannen het een goed alternatief voor de homohoreca.

Een op de vijf deelnemers aan het onderzoek 'Roze is overal' (Mink & Schriemer, 2009) bezocht in het jaar voorafgaand aan het onderzoek een

homo-onthoetingsplaats. In het huidige onderzoek kwam het lang niet in ieder interview ter sprake, maar laten verschillende mannen weten een dergelijke plaats te bezoeken of te hebben bezocht. Charlie vindt dat dit ook echt onderdeel uitmaakt van de subcultuur; iets waar je als homoman moet zijn geweest. En hij stoort zich aan de intolerante houding van politie en bestuur ten aanzien van de bezoekers die haaks staat op zijn beleving van vrijheid.

'Als het gaat om anonieme seks in een park of wat dan ook, ehm daarvan vind ik absoluut dat dat moet kunnen en dat we die ruimte moeten hebben. [...] Maar als het gaat om het innemen van andere vormen van de sociale ruimte zoals hè homo-onthoetingsgelegenheden of een sauna of eh inderdaad gebruik van openbare ruimten in parken en zo daarvan vind ik echt absoluut dat dat moet kunnen en, daarvan vind ik ook nog steeds, zeker als het gaat om anonieme seks in de buitenruimte dat de overheid veel te veel met twee maten meet' (Charlie).

Anonieme seks kan ook gevonden worden in de *darkrooms* van enkele homohorecagelegenheden of sauna's. Het is vooral de anonimiteit die daar wordt gezocht. Dat brengt overigens wel de nodige gezondheid risico's met zich mee. Volgens medewerkers van de GGD, die daar veelvuldig komen om te vaccineren en condooms uit te delen, komen daar steeds vaker allochtone mannen. 'In homohoreca en die banen, Kralingse bos, feesten die door de homo- en bi-organisaties worden gegeven, en ook sauna's. [...] Het leuke is dat we vanuit GGD goede relaties hebben met COC en ook de commerciële organisaties als Gay Palace en we gaan met zekere regelmaat daar met verpleegkundigen en voorlichters naar toe om gratis hepatitis B vaccinaties aan te bieden.' Volgens sleutelrespondenten zijn dit ook de plekken waar de mannen zich laten zien die in het dagelijks leven niet uitkomen voor hun geaardheid.

De gezondheidsproblemen die de verborgen geaardheid, gecombineerd met de anonieme seks, bij allochtone mannen met zich meebrengt, zijn echter zeer zorgelijk. In het Schorer-onderzoek 'Seks met mannen maakt me nog

geen homo' vatten de auteurs het als volgt samen: 'Allochtone jonge mannen die seks hebben met mannen lopen meer risico op hiv en soa door onveilige seks, hebben een negatieve houding ten aanzien van condoomgebruik, opvattingen die strijdig zijn met de werkelijkheid, culturele en religieuze opvattingen die risicoverhogend werken en ten slotte: seks onder dwang en tegen betaling komt bij hen meer voor dan bij heterojongens' (Steenbakker, et al., 2008, p. 12).

Soa- en hiv-besmetting komen uiteraard niet uitsluitend voor onder allochtone (homo)mannen. Volgens de laatste cijfers van het RIVM waren er eind 2008 15538 geregistreerde personen met hiv in Nederland. Bij de mannen die seks hadden met mannen (msm) werd bij 22 procent een of meerdere soa's gevonden, onder de hiv-positieve msm'ers lag dat percentage op 36 (Koedijk et al., 2009). Voor de gezondheid van lesbische of biseksuele vrouwen is minder aandacht; zo is preventief beleid vaak vooral gericht op homomannen of msm. Uit onderzoek blijkt overigens dat ook vrouwen die seks hebben met vrouwen risico lopen op soa- en hiv-besmetting en dat dit zeker niet onderschat moet worden (Bauer, Seth & Welles, 2001).

De gevolgen van de homoacceptatie en de aparte homosubcultuur hebben zo hun zon- en schaduwzijden. De emancipatie, de *drive* voor gelijke rechten, gelijke behandeling en meer 'gaypride' komt voort uit de minderheidspositie waarin de hltb'ers zich bevinden. De kracht van deze 'grass-roots' lobby is er een waar andere minderhedenorganisaties vaak met bewondering naar kijken. Het is er een met de juiste ingangen, men spreekt de juiste taal, heeft leden op invloedrijke posities en weet de weg naar de media te vinden. Politiek gezien kan de hltb- gemeenschap doorgaans op sympathie en steun rekenen, met uitzondering van de zeer conservatieve stromingen binnen partijen.

De hltb'ers zelf staan vaak wat ambivalent ten opzichte van de eigen subcultuur. Het is prettig om ergens bij te horen waar je geen minderheid bent, maar

de meeste mensen voelen zich niet direct verbonden met andere hltb'ers omdat ze toevallig dezelfde geaardheid delen. De diversiteit onder de groep is zo groot dat er naast die ene overeenkomst ook zoveel verschillen zijn. Gender is daar een van. Lesbische vrouwen voelen zich niet gerepresenteerd of vanzelfsprekend op hun gemak onder homomannen (en vice versa) en dat geldt ook voor transgenders. Het is een dilemma om je te moeten wenden tot een subcultuur teneinde ergens bij te horen, maar aldaar evenmin een gelijke te vinden. Maar velen zoeken (en vinden!) er toch een partner.

4.5 Samenvatting

Volgens de hltb'ers staat de Nederlandse overheid neutraal tegenover homoseksualiteit en hanteert gelijke behandeling en gelijkwaardigheid als basisprincipes voor behandeling en bejegening van homoseksuelen. De positie van transgenders is wat dit betreft minder sterk. De acceptatie die zij in het leven van alledag ervaren, loopt hier volgens hen mijlenver op achter. Zolang de hltb-identiteit onzichtbaar blijft, hindert die hen zelden als burger, werknemer, buurtgenoot of bijvoorbeeld klant. Op de momenten dat de hltb-identiteit wel zichtbaar is, blijkt die vaak negatieve reacties op te roepen. Vrijwel iedere gesprekspartner maakte wel een of meer situaties mee waarbij anderen zich afkeurend uitlieten ten opzichte van hen en hun partner. Het blijkt ook uit de 'grapjes' die worden gemaakt en de verwijzingen naar stereotypen en vooroordelen waar zij mee worden geconfronteerd. Die afkeur en afkeer is iets waar alle hltb'ers continu voor op hun hoede zijn in het contact met anderen en op straat. Doorgaans anticiperen hltb'ers dan ook op een minimale acceptatie, om zo negatieve reacties te voorkomen. In de praktijk betekent dit dat hltb'ers hun hltb-identiteit vaak niet uiten of verhullen.

De geringe acceptatie schrijven de hltb'ers onder meer toe aan een attitude die gebaseerd is op onbekendheid en onwetendheid. De wereld is volgens hen 'erg hetero' en daardoor komen de meeste mensen niet in aanraking met homoseksualiteit of transgender-identiteiten. Dat komt enerzijds doordat

hltb'ers in de minderheid zijn en anderzijds doordat hun hltb-identiteit vaak onzichtbaar of onuitgesproken blijft. Ook zijn er in het publieke leven nauwelijks beelden van homoseksualiteit te vinden. Volgens veel hltb'ers maakt 'onbekend' 'onbemind'. Zij pleiten dan ook voor een grotere zichtbaarheid van hltb'ers. Door middel van posters met beelden van homoseksuele stellen, spotjes op televisie en artikelen in kranten. Ook door meer aandacht voor hltb-boeken, films en kunst en door roze evenementen zal homoseksualiteit volgens deze respondenten een vanzelfsprekend verschijnsel worden.

Anderen zien meer in voorlichting en de inzet van rolmodellen om de beeldvorming over hltb'ers positief te beïnvloeden. Voorlichting op scholen kan volgens sommigen niet vroeg genoeg beginnen, anderen kunnen niet wachten tot het moment dat prominente Nederlanders of bijvoorbeeld geslaagde zakenmannen en -vrouwen voor hun homoseksualiteit uitkomen. Dat de Paul de Leeuws en Gordons dit doen wordt hen door velen in dank afgenomen. Al vreest een aantal respondenten dat die waardering in het dagelijkse leven niet tot méér acceptatie leidt.

Verder zijn volgens de hltb'ers ook afwijzende religieuze en culturele opvattingen van invloed op de acceptatie. In veel etnische en etnisch-religieuze gemeenschappen stuit het uiten van homoseksualiteit of transgender-identiteit op weerstand. Voor de hltb'ers die opgroeien in zo'n gemeenschap, waarin roddels, eer en schaamte vaak ook een belangrijke rol spelen, betekent de coming out mogelijk dat familierelaties ernstig bekoelen of dat het contact helemaal verbroken wordt.

Intolerantie die voortvloeit uit het 'geloof' wordt door bijna alle respondenten genoemd. Niet alleen in relatie tot het islamitische geloof, maar ook in relatie tot het katholicisme en het protestants-christelijk geloof. Hierbij geldt dat de mate van orthodoxie eerder bepalend lijkt dan de 'kleur' van het geloof. Opvallend is dat negatieve ervaringen met het geloof of met gelovigen, zelden omslaan in aversie tegen religie als zodanig. De interviews laten zien dat

hbt'ers er in slagen het geloof een individuele en persoonlijke invulling te geven, waarin wel degelijk plaats is voor homoseksualiteit. Dat anderen die interpretatie van het geloof niet kennen of niet mogelijk achten, wijten zij aan een gebrek aan informatie. Er zijn ook respondenten die wel degelijk verantwoordigd zijn over intolerantie die voortkomt uit geloofsopvattingen. Zij vinden dat hun maatschappelijke positie wordt ondergraven wanneer religieuze overtuiging het mogelijk maakt onderscheid te maken op grond van de seksuele geaardheid.

Tot slot is volgens de respondenten het politiek-maatschappelijk klimaat debet aan de geringe acceptatie. Zij doelen hiermee op het klimaat waarin het 'normaal' is dat iedereen ongenueanceerd mag zeggen wat hij denkt. De cultuur van het 'zwarte pietten' slaat terug op de manier waarop mensen met elkaar in het dagelijks leven omgaan en verhardt ook de opstelling tegenover hbt'ers. Daarbij worden moslims en homo's vaak diametraal tegenover elkaar gezet en wordt tegelijkertijd politieke en morele druk uitgeoefend op moslims en migrantenorganisaties om homoseksualiteit te accepteren. Volgens sommigen werkt dat juist contraproductief. De oplossing ligt wellicht meer in een focus op de moslims en migranten die wel (goed) contact hebben met homoseksuelen.

Onzichtbaarheid is een van de meest gebruikte strategieën om de geringe maatschappelijke acceptatie het hoofd te bieden. Dat kan betekenen dat homostellen op straat bewust niet hand in hand in lopen. Maar ook dat hbt'ers er voor kiezen om hun seksuele geaardheid op het werk verborgen te houden. Sommigen trekken dit zo ver door dat zij een 'dubbelleven' leiden. Voor de buitenwereld (inclusief familie) voldoen zij aan de heteronorm en geven alleen in het diepste geheim uiting aan hun homoseksuele gevoelens en verlangens. Deze dubbellevens worden in allochtone en in autochtone kring geleid.

Het leiden van een dubbelleven, het verbergen van de seksuele geaardheid en de angst voor ontdekking zorgen voor stress, die ook wel minority stress wordt genoemd. Minority stress ontstaat ook door het gevoel van kwetsbaarheid voor intolerantie, discriminatie en geweld; een gevoel dat veel hltb'ers met zich mee dragen. Het maakt niet uit of je zelf die negatieve ervaringen hebt, het simpelweg behoren tot een groep waarvan individuen dit overkomt voedt die angst. Uit ander onderzoek is bekend dat minority stress op den duur kan zorgen voor verminderde participatie en voor psychische en lichamelijke klachten.

Een ander gevolg van het gebrek aan maatschappelijke acceptatie is dat hltb'ers zich terugtrekken in de homocultuur. In deze cultuur waarin zij eens niet in de minderheid zijn, voelen zij zich thuis. Alle respondenten maken in meer of mindere mate onderdeel uit van die homocultuur. De één door te participeren op een internetforum, de ander door activiteiten van een hltb-organisatie te bezoeken, weer een ander door uit te gaan in de gayscene. Ontmoeting met andere hltb'ers is hierbij een belangrijke drijfveer.

Hoofdstuk 5

5 Wonen, werken, vrije tijd

5.1 Wonen

5.1.1 Woonsituatie

In een flat, met of zonder tuin, op kamers, alleen, samen of met kinderen; de woonsituatie van de respondenten is heel verschillend. Een overeenkomst is dat zij bijna allemaal in Rotterdam wonen, verspreid over verschillende buurten en wijken. Een paar respondenten wonen elders (namelijk in Capelle a/d IJssel, Dordrecht, Delft of Goeree-Overflakkee), maar zij zijn voor hun werk of in hun vrije tijd vaak in Rotterdam te vinden of zijn nog maar pas verhuisd. Opvallend is dat het merendeel van de respondenten niet van oorsprong Rotterdams is. De meesten zijn ergens anders opgegroeid; van het noorden en oosten van het land, tot het 'katholieke zuiden', zoals zij zelf naar deze plekken verwijzen. Pas op latere leeftijd hebben zij zich in Rotterdam gevestigd. Vanwege een relatie of vanwege werk of studie, of omdat Rotterdam hen als stad aanspreekt. Een aantal heeft de 'roots' (ver) buiten Nederland liggen; in Midden- of Oost Europa, Azië, Afrika of de Cariben. Zij kwamen hier, met of zonder ouders, naar Nederland voor werk en in de hoop op een mooiere toekomst.

5.1.2 De woonomgeving: wat gaat er goed en wat kan er beter?

De beleving van de woonomgeving is niet in alle interviews ter sprake gekomen, het is blijkbaar niet voor iedereen een issue, of in elk geval niet een van de belangrijkste. De interviews waarin we daar wel over spraken, geven een heel divers beeld. Niet alleen woonsituaties verschillen, ook de beleving van de buurt verschilt. Veel respondenten zijn positief over hun woonomgeving; zij voelen zich er veilig en hebben vriendelijke burens. Er wordt wel eens wat gevist: want zijn die twee meiden nu zussen, of is er meer? Marieke vertelt dat de buurvrouw kwam vragen 'hoe het met hen zat'. Zij denkt dat haar burens 'het wel grappig vinden dat ze het [dat ze naast een lesbisch stel wonen] kunnen zeggen in de vriendenkring.'

Toch voelen niet alle respondenten zich een grappige bezienswaardigheid of zich geaccepteerd in hun buurt. De meesten weten eigenlijk niet of de burens wel weten dat zij homoseksueel, lesbisch, bi of transgender zijn. De seksuele geaardheid wordt niet alleen bewust verborgen gehouden (door bijvoorbeeld niet hand in hand te lopen), ook valt die simpelweg niet op doordat veruit de meeste respondenten alleen wonen of anderszins niet opvallen als hbt'er. Zoals Christian die biseksueel is, zegt: 'Wat ik er zelf van merk is momenteel niet zoveel. Ik leef natuurlijk een vrij standaard leven in een heterorelatie met een paar kinderen en men ziet het er niet gelijk bij mij af neem ik aan.' Bovendien blijkt de seksuele geaardheid geen onderwerp dat makkelijk over de balustrade of het tuinhok wordt besproken.

Die zichtbaarheid maakt uit; niet alleen zijn respondenten soms bewust 'onzichtbaar', ook heeft een aantal respondenten die zichtbaar homoseksueel zijn wel degelijk ervaring met gebrekkige acceptatie en discriminatie. Esther vertelt dat wanneer zij haar vriendin op straat met een kus begroet, een man hen lastigvalt: hij roept hen na en wordt agressief wanneer zij hem vragen daarmee op te houden. Rolf wordt als hij zijn deur uitstapt door onbekende jongens voor homo uitgescholden en krijgt later iets naar zijn hoofd gegooid. En het blijft niet altijd bij een enkel incident. Nel vertelt hoe zij twintig jaar geleden eens hand in hand met haar vriendin door de straat liep en hoe zij sindsdien door buurtgenoten wordt gepest en getreiterd; ze roepen haar na, er worden dingen in haar tuin vernield en er wordt rotzooi in de heg gestopt.

Wat opvalt, is dat de hbt'ers met dergelijke vervelende ervaringen erg teleurgesteld zijn in het optreden van de politie of wijkagent. Aangifte doen is erg moeilijk, er is vaak gebrek aan bewijs en er is de angst voor represaille; want wat zal er gebeuren als de dader erachter komt dat jij hem hebt aangegeven? In het geval dat de politie een poging waagt om buurtgenoten op hun gedrag aan te spreken, heeft dit slechts een tijdelijk effect. Dit onderwerp komt terug in de paragraaf over overige maatschappelijke terreinen (5.6).

Acceptatie in de woonomgeving is niet vanzelfsprekend. Het verschilt per buurt, per situatie, per persoon, per straat, per dag. Voel je je door je burens geaccepteerd, kan het toch zo zijn dat (voor jou) onbekende buurtgenoten je nastaren of uitschelden. Loop je in de ene straat wel hand in hand, doe je dat om de hoek toch maar niet. Dat die acceptatie per buurt en soms per straat verschilt, wordt door sommige Rotterdamse hbt'ers aan de samenstelling van die buurt geweten. Een buurt waar veel hoogopgeleiden en tweeverdieners, kunstenaars en andere creatievelingen wonen, wordt door de deelnemers aan het onderzoek als homovriendelijker beschouwd dan de 'slechtere wijken'. Esther komt tot de conclusie dat er wel een prijskaartje zit aan het wonen in een homovriendelijke buurt: 'Het is eigenlijk te erg voor woorden dat als je minder geld hebt dat je dus in een wijk moet wonen waar je niet wordt geaccepteerd.'

Het beeld van 'slechte' wijken wordt niet door alle Rotterdamse hbt'ers bevestigd. Er zijn er ook die bijvoorbeeld met heel veel plezier in het zeer gemengde Rotterdam-West wonen en juist daar willen blijven. Volgens hen is het deels ook maar beeldvorming. Twee andere respondenten die ervaring hebben in zo'n 'slechte' wijk, hadden voor de verhuizing hun bedenkingen, maar constateren achteraf dat het alles mee viel. 'Dat vond ik bijvoorbeeld ook toen we in het Oude Noorden woonden. Dat wat echt bekend staat als, ik geloof dat het echt nummer drie slechtste wijk van Nederland is. Heel slecht, heel eh, maar daar had ik juist heel erg het gevoel van ja, misschien is het wel een slechte wijk, maar dat mensen je wel heel erg accepteren zoals je bent of zo [...]. We liepen altijd hand in hand en niemand die daar iets van zou zeggen', aldus Britt.

5.1.3 Verschillen tussen groepen; ouderen en transgenders het meest kwetsbaar

De transgenders die wij spraken hebben ook te maken met wisselende reacties uit hun omgeving. Transgenders verhuizen vaak omdat de omgeving niet

met de transitie om kan gaan: een verhuizing biedt de kans om ergens anders opnieuw te beginnen, zonder dat de buren je eerst als man of als vrouw hebben gekend. Rene(e) vertelt dat hij zich op verschillende manieren heeft ingezet voor zijn buurt en daardoor een positie heeft verworven: 'van die gek die hoort er ook bij'. Toch heeft hij nog wel eens te maken met mensen die hem niet zo zien zitten, of hem ineens niet meer kennen, wanneer hij in een jurk over straat gaat.

Ouderen zijn mogelijk de meest voorzichtige groep. Sleutelrespondent Hendrik merkt op dat veel ouderen 's avonds niet over straat durven omdat zij bang zijn om in elkaar geslagen te worden. Bovendien zouden zij ook overdag hun seksuele geaardheid geheel verborgen houden.

5.1.4 Homovriendelijke wijken, roze verzorgingshuizen en noodopvang

Behalve de behoefte aan 'homovriendelijke buurten', vinden de respondenten ook de mate van anonimiteit die het leven in de stad biedt prettig. Het is goed om de buren te kennen en gekend te worden, maar de stadse afstandelijkheid geeft een gevoel van vrijheid; daar wordt je in elk geval niet zo in de gaten gehouden.

Desgevraagd geeft een aantal hlb't'ers aan dat zij het initiatief van 'roze 55+ woningen' of 'roze verzorgingshuizen' ondersteunen. Zij kunnen zich goed voorstellen dat hlb't-ouderen de behoefte hebben om met 'gelijkgestemden' te wonen. Misschien willen ze dat zelf later ook. Het voornaamste is dat je je er dan niet steeds van bewust hoeft te zijn van de mogelijkheid dat anderen je vervelend benaderen. Bovendien gaat het om een plek waar je veel aanwezig zal zijn; je gaat niet even naar je werk of even een stukje fietsen om vervelende situaties te ontlopen of beperken. De mogelijkheid om met hlb't-ouderen te wonen moet er dus zijn wat betreft de deelnemers aan het onderzoek. Het idee van een heel roze huis staat de meesten niet aan, een aparte vleugel in een verder gemengd huis lijkt een beter idee.

Deze wensen lijken aan te sluiten bij de uitkomsten van een onderzoek dat is gehouden naar aanleiding van een belweek onder hlbt-ouderen in 2006 (Schuyf, 2006). In dit onderzoek wordt ook gerapporteerd over homo-onvriendelijkheid in verzorgingshuizen en de zorgen die ouderen zich daarover maken. Het gaat ook over eenzaamheid van ouderen en het onbegrip waar zij op stuiten; niet alleen wat betreft de seksuele geardeheid, maar ook wat betreft hun leefstijl. Een citaat uit dit onderzoek is volgens ons exemplarisch en willen wij daarom de lezer niet onthouden: Man, leeftijd onbekend:

‘Mijn moeder woonde in een verzorgingshuis. Toen de medebewoners mij en mijn partner hadden gezien, werd mijn moeder genegeerd of met vervelende en agressieve vragen bekogeld. Jaren lang. U begrijpt dat we met het klimmen der jaren absoluut niet bij hetero’s in een verzorgingshuis terecht willen komen. Niet alleen om niet weer te worden gediscrimineerd door medebewoners, maar ook om vragen te krijgen van het personeel over de kleinkinderen en opaatje genoemd te worden. We moeten er niet aan denken. We zouden ook in de kast kunnen kruipen, maar daar zijn we te grote vechters voor’ (Schuyf, 2006, p. 22).

Uit het focusgesprek met oudere homoseksuele mannen blijkt dat een deel van hen zich wel degelijk zorgen maakt over de toekomst. Vooral als het op een verzorgingshuis aan zou komen. Ze vragen zich af, is er wel plaats voor homoseksuele stellen? Mogen wij als homostel samen een appartement delen? Of zit ik vast aan een christelijk huis waar dit onderwerp taboe is en we gescheiden moeten leven? Ter relativering zeggen andere deelnemers dat er in Rotterdam natuurlijk ook verschillende niet-christelijke verzorgingshuizen zijn. Zij vinden de zorgen wat prematuur en wellicht zelfs ongegrond. Maar hoe zit het dan met de islamitische verzorgenden in die huizen, wil een aantal andere aanwezigen weten. Hoe staan zij tegenover homoseksualiteit? Accepteren zij mij wel zoals ik ben? Tal van vragen dus, waarmee heteroseksuele ouderen niet geconfronteerd worden en waarop homoseksuele ouderen (nog) geen antwoord hebben. Want uit het gesprek blijkt dat ze er wel eens

over piekeren, maar zich niet voortijdig laten informeren. Voor homobelangenorganisaties is dit reden om bijvoorbeeld alvast te werken aan een keurmerk voor homovriendelijke bejaarden- en verzorgingshuizen.

Wat betreft huisvesting wordt door twee sleutelrespondenten gewezen op het belang van noodopvang, ook voor mannen. Ook mannen worden slachtoffer van huiselijk en/of eerge relateerd geweld vanwege hun seksuele geaardheid. Bij Arosa zijn momenteel tien bedden beschikbaar voor mannen, waarvan de bezetting ongeveer 85 procent is. De mannen melden zichzelf aan en komen soms via de sociale dienst of via de politie, maar dit laatste gebeurt zelden.

5.2 Werken

5.2.1 Aan het werk

Niet alleen de woonsituatie van de hlb't'ers die wij spraken verschilt, ook het werkterrein is erg divers. Een aantal van hen studeert nog, variërend van mbo tot een universitaire opleiding en één respondent zit nog op de middelbare school. Naast de studie of school hebben de meesten een bijbaan en zijn sommigen op zoek naar werk. De hlb't'ers die al aan het werk zijn werken als onderzoeker in verschillende vakgebieden, in de zorg, in het onderwijs of in het bedrijfsleven. De een werkt in een team, de ander zelfstandig en ook de werkomstandigheden lopen uiteen. De ouderen die wij spraken zijn niet vanzelfsprekend met pensioen. Zij zijn nog aan het werk (in deeltijd) of actief als vrijwilliger. De meesten werken in Rotterdam, maar wij spraken ook mensen die voor hun werk naar Utrecht, Dordrecht, Zoetermeer, Amsterdam of randgemeenten van Rotterdam reizen.

Het opleidingsniveau van de hlb't'ers die wij spraken is gemiddeld hoog. Het merendeel van de respondenten volgt of volgde een opleiding in het hoger beroepsonderwijs of aan de universiteit.

5.2.2 Werk aan de winkel?

Het Verwey-Jonker Instituut deed in 2009 in opdracht van de Commissie Gelijke Behandeling onderzoek naar discriminatie op de werkvloer (van der Klein et al., 2009). De onderzoekers concluderen dat discriminatie op het werk vaker voorkomt dan verwacht. De discriminatie heeft vooral te maken met ‘onbehegen binnen de bedrijfscultuur’ en vervelende bejegening. Intimidatie, fysiek geweld en discriminatie bij de salariering of secundaire arbeidsvoorwaarden komen (gelukkig) niet vaak voor. De omvang van de bejegeningproblematiek varieert per sector en werkvloer. De onderzoekers concluderen dat het lastig is om zicht te krijgen op de totale omvang: homoseksualiteit is vaak heel onzichtbaar op het werk, er worden geen gegevens bijgehouden en medewerkers melden onheuse bejegening nauwelijks aan werkgevers of vertrouwenspersonen. Die onzichtbaarheid betekent niet dat er geen problemen zijn; juist op de werkvloeren waar homoseksualiteit het minst zichtbaar is komen die problemen voor.

In de gesprekken die wij voerden voor dit onderzoek komt het werk of de omgang met collega's bijna altijd aan de orde. De ervaringen van de Rotterdamse hbt'ers zijn wisselend; zij lopen uiteen van helemaal geen probleem, tot problemen met verstrekkende gevolgen zoals ontslag. Bovendien gaan hbt'ers zelf verschillend om met hun homo- of biseksualiteit. De een is daar heel open over, de ander houdt het liever privé. De transgenders die wij spraken ervaren minder keuzemogelijkheden; vooral in de periode van een transitie valt er weinig te verbergen.

Het gaat vaak goed op het werk. Seksuele geaardheid en gender-identiteit zijn op sommige werkplekken gewoon geen ‘issue’, aldus de respondenten. Op deze plekken kan je volledig jezelf zijn. Collega's zijn op de hoogte en stellen er wel eens vragen over, maar niet tot vervelens toe en ook niet op een beleedigende manier. De hbt'ers voelen zich in de regel geaccepteerd en gerespecteerd. Volgens de hbt'ers is een aantal kenmerken van de werkomgeving

bepalend. Er zijn afdelingen waar men respectvol met elkaar omgaat en waar niet wordt geroddeld. Ook werken de respondenten die geen problemen op het werk ervaren vaak met andere collega's die homoseksueel zijn; de werk-omgeving is dan 'niet alleen hetero' en voor collega's is homoseksualiteit geen nieuwtje meer. Uit het onderzoek van het Verwey-Jonker Instituut blijkt bovendien dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen zich over het algemeen meer op hun gemak voelen 'in vrouwensectoren en op door vrouwen gedomineerde werkvloeren' (Dankmeijer, 2009; van der Klein et al., 2009, p. 26).

Een aantal hlb't'ers geeft aan dat het voor hen belangrijk is om ook op het werk zichzelf te kunnen zijn. Het (noodgedwongen) verbergen van de geaardheid voelt als 'bedriegen' (Sandra) en het is ook fijn om te kunnen vertellen over wat je in het weekend hebt meegemaakt en wat je vakantieplannen zijn. Het is op die momenten erg vervelend om dan niet je partner te kunnen noemen. Openheid is voor sommigen zo belangrijk dat zij op hun CV al een 'roze' activiteit of verdienste opnemen. Karin zegt daarover: 'Ik vind dat in, zeker bij sollicitaties en dat soort dingen, om maar gelijk, tsjak. Dat het maar open is, hopetee. Want anders moet je een moment creëren waarop je dat vertelt. Ik doe dat liever gelijk'. Dit geldt niet voor alle hlb't'ers die wij spraken. Ted herinnert zich hoe het vroeger ging. Als hij solliciteerde en gevraagd werd naar zijn burgerlijke staat liet hij dat in het midden, maar nu niet meer:

'Maar tegenwoordig als ik zou solliciteren en ze zouden er naar vragen dan zou ik zeggen ik ben ongehuwd en woon alleen, maar als het aan de orde zou komen zou ik zeggen dat ik op zoek ben naar een vriendje. Dan geef je wel een signaal af.'

Ondanks dat het op het werk vaak goed gaat zijn veel respondenten, ook zonder eigen negatieve ervaring, voorzichtig met het openbaar maken van hun geaardheid of gender-identiteit. Zij kijken liever eerst de kat uit de boom of vertellen er helemaal niet over, bijvoorbeeld als zij verwachten dat collega's er

niet goed mee om zullen gaan. 'Ik wil niet dat het de scoop van de week wordt', vertelt Karlijn. Ze merkt al dat collega's erover praten en probeert het nu zo klein mogelijk te houden. Niet alleen vanwege vervelende reacties, maar ook omdat zij wil voorkomen dat collega's anders naar haar gaan kijken. Zij wil het contact met haar collega's graag 'zakelijk' houden. Dit argument wordt ook door Margot genoemd. In de tijd dat zij nog een heterorelatie had sprak zij niet over haar man en haar kinderen en dit verandert wat haar betreft niet nu zij sinds kort een relatie heeft met een vrouw. Zij is op zich niet bang dat haar carrière er onder zal leiden, omdat zij al een stevige plaats verworven heeft. Op het moment dat zij aan het begin van haar carrière zou staan, zou dat anders zijn en zou het bekendmaken van haar seksuele geaardheid mogelijk wel negatief uitpakken.

'Ik denk dus dat mijn carrière moeizamer was verlopen als ik dit als lesbische vrouw had willen doen. En dat is dus niet goed [...]. Ik weet echt zeker, ik denk, nou ik weet zeker dat er discriminatie op de werkvloer is over homoseksualiteit. En ik weet 100 procent zeker dat het je carrièrekansen vermindert' (Margot).

We spraken ook hlb't'ers die wel degelijk vervelende ervaringen meemaken op het werk of op een eerdere werkplek. Dat kan ook al bij het solliciteren beginnen. Marieke, docent op een middelbare school, vertelt dat zij 'niet zomaar overal kan solliciteren'. Als een school vraagt om de christelijke grondslag te onderschrijven, heeft ze wel gemerkt dat het beter is om het niet eens te proberen. Dit maakt haar wel opstandig en zij voelt zich op zo'n moment gediscrimineerd. Religie kan op het werk vaker voor problemen zorgen, bijvoorbeeld wanneer een religieuze collega moeite heeft om een homoseksuele collega te accepteren. Het kan zorgen voor vooroordelen en ertoe leiden dat de hlb't'er in de ogen van die collega niets goed kan doen (Karin). Andere vervelende ervaringen hebben vooral te maken met impertinente vragen die collega's stellen of grappen die worden gemaakt. Als homo ben je een geliefd slachtoffer. Al die grappen zijn natuurlijk 'goed bedoeld' en er wordt voor het gemak van uitge-

gaan dat degene die het betreft daar ook altijd mee om kan gaan. Het volgende citaat van Aydin maakt duidelijk hoe dit mechanisme in zijn werk gaat:

‘Ja, mijn voormalige collega’s maakten continu grapjes en opmerkingen over ‘hoe het voor de homo’s zou zijn’. Weet je, een Turkse homo, een moslim homo. Ze maakten altijd opmerkingen daarover. Maar niet echt met de intentie om mij te pesten of zo, maar ze hadden bedacht dat ik zo ‘relaxed’ daarover was, maar dat is niet zo. Ik moest ook doen alsof alles oké was, maar dat was niet zo. Iedereen heeft een bepaalde rol. Ik moest ook ‘accepteren’ dat ik homo ben en dat ik grapjes daarover kan ‘tolereren’.

Anderen ervaren ook dat collega’s na de coming out homoseksualiteit steeds maar weer aan de orde stellen, niet zo zeer door er grapjes over te maken, maar door het er elke keer weer over te hebben. Het is dan een geliefd onderwerp van gesprek, wat de hbt’ers lang niet altijd in dank afnemen. Josefiën zegt: ‘Mensen gaan erg hun best doen ‘naar de andere kant’, om vooral te laten merken dat ze het héél erg gewoon vinden. En ik vind dat echt niet leuk, ik heb ook niet altijd zin om in die rol te zitten.’

Twee respondenten hebben te maken gehad met zulke negatieve ervaringen op het werk dat de een op zoek ging naar ander werk en dat de ander na een arbeidsconflict ontslagen is. Beide verhalen spelen zich af in een zorginstelling waar op de betreffende afdeling een taboe rust op alles wat met homoseksualiteit te maken heeft. Wanneer de respondenten dit aan de kaak stellen, door bijvoorbeeld voor te stellen informatieboekjes over homoseksualiteit aan te bieden, komen de verhoudingen binnen het team al snel op scherp te staan, wat van kwaad tot erger gaat. Overigens hoorden wij ook positieve verhalen uit de zorg. Duidelijk is wel dat het voor een individuele werknemer erg lastig is om iets aan taboes of gepest op de werkvloer te doen; tijdens deze processen komen zij er al snel alleen voor te staan.

Werk kan ook een belangrijke afleiding zijn; George en Margot vertellen hoe zij zich in vroegere jaren op hun werk hebben gestort en lange werkweken maakten. Beiden hebben tot voor kort niets met hun homoseksuele gevoelens gedaan en een (getrouwd) heteroleven geleid. Terugkijkend beseffen zij dat zij in hun drukke carrière een toevlucht vonden; een manier om vooral geen tijd te hebben bij zichzelf stil te staan en zo de gevoelens de baas te kunnen blijven. Het werk is dus niet alleen een plek waar je tegen je homoseksualiteit aan kunt lopen, het is ook een plek die je kunt gebruiken om die te ontvluchten.

5.2.3 Verschillen tussen groepen; transgenders en vrouwen meest kwetsbaar

In de vorige paragraaf wordt wel de afkorting 'hlbt'er' gebruikt, maar wordt eigenlijk niet op de 't' van transgender in gegaan. De situatie van transgenders verschilt dan ook zo van de 'hlt'ers' dat een aparte paragraaf daar meer recht aan doet. Mensen ontdekken in allerlei leeftijdscategorieën dat hun gender-identiteit niet (helemaal) past bij hun lichamelijke geslacht. Dat gebeurt dus ook bij mensen die aan het werk zijn en de reacties die daarop volgen lopen uiteen. Anders dan de seksuele geaardheid kan een transgender zijn gender-identiteit meestal niet verbergen. In het transitieproces is de verandering duidelijk zichtbaar en het dragen van andere kleding zal hoe dan ook opvallen. Voor veel transgenders levert dit problemen op het werk op. Sommigen kiezen er zelfs voor om van werkgever te wisselen, anderen worden ontslagen.

'Het wordt zelfs door werkgevers niet gezien als iets wat ze niet mogen zeggen. Ze zeggen gewoon openlijk dat dat de reden is' (sleutelrespondent Jantine).

Werkgevers komen daarbij met het excuus dat het een heel zwaar proces zal zijn, dat zeker voor instabiliteit zal zorgen en dat zij hun klanten dat niet aan kunnen doen, aldus Jantine en Bram. Omdat het leven toch al zo op zijn kop staat, ontbreekt het menige transgender aan de energie om daar tegen in te

gaan. Bovendien vindt ook de omgeving het vaak 'normaal' dat je in een dergelijke situatie werkloos raakt en blijft.

Behalve ontslag zijn er ook werkgevers die impertinente vragen en eisen stellen, waarvan zij het in het algemeen uit hun hoofd zullen laten om die aan vrouwelijke werknemers te stellen.

'Dat een werkgever het legitiem acht om, als hij zegt, nou die transitie mag op mijn bedrijf, máár (en dan komen er een aantal kledingvoorschriften) ik wil geen bh-bandjes zien, geen diep decolleté of naaldhakken' (sleutelrespondent Bram).

Rene(e) zegt daarover het volgende:

'In de afgelopen zes jaar dat ik bij mijn baas werk, ben ik bij iedereen boven me op het matje geweest over mijn uiterlijk. Vaak gaat het er dan over dat ik mijn haar moet knippen. En dan zeg ik: 'Dat vraag je aan Annet ook niet, waarom dan wel aan mij?'.

Robin wordt tijdens zijn werkzaamheden door een dienstverlener oneerlijk behandeld en uitgescholden vanwege zijn lange nagels.

Hoe dan ook zorgt een transitie, in elke hoedanigheid, voor veel stress. Veel transgenders breken hun hoofd over de vraag hoe zij dit op hun werk gaan vertellen. De transgenders die wij spraken deden allemaal veel moeite om werkgevers en collega's geleidelijk te laten wennen aan hun nieuwe uiterlijk of gender-identiteit. Door er steeds iets mannelijker of vrouwelijker uit te gaan zien en door iedereen op de werkvloer daar persoonlijk over te informeren. En door heel veel vragen te beantwoorden en daarmee eigenlijk 'voorlichting' te geven. Beau stuurde iedereen op de werkvloer een email met daarin een korte uitleg over zijn transitie. In het interview geeft Beau aan dat hij goed had nagedacht over de inhoud en de toon van het bericht. Ook vond hij het belangrijk dat

mensen wisten dat zij de tijd hadden om eraan te wennen en dat zij zich mochten vergissen. Op internet zocht hij informatie en maakte gebruik van de ervaringen van andere transgenders in binnen- en buitenland. Beau gelooft in de regie en de invloed daarvan op een goede afloop:

'Ik denk wel dat je er zelf de hand in kunt hebben. Er zijn in Amerika allemaal checklists ontwikkeld die je kunt gebruiken, hoe is mijn coming out op het werk, hoe ga ik om met dit een dat? En in Nederland worden die ook wel mondjesmaat binnengehaald, ook wel via allemaal mailinglists. Er is een heel actieve mailinglist voor transmannen waar ik op zit en daar zijn heel veel tips te vinden en voorbeeldbrieven en zo die je kunt gebruiken om naar je collega's te sturen. En daar heb ik heel veel inspiratie uit geput. [...] Ik denk dat ik wel de goede toon getroffen had in de email en maar kort een beetje uitlegde dat ik in behandeling bij het ziekenhuis was en uh dat ik hormonen zou gaan gebruiken en dat dat zou gaan betekenen dat je inderdaad kunt zien dat ik van uiterlijk verander. Dat vond ik wel belangrijk om te melden. En ook dat ik aan hen meldde, mijn nieuwe naam wordt Beau, een nieuwe naam die bij me past. Dat ik zei dat het vast wel wennen was voor hen en dat ik dat wel begreep en dat ik daar zelf ook aan moest wennen en dat ik het wel begreep als mensen zich nog zouden vergissen daarin. Maar dat ik ook graag wilde dat mensen me met 'hij' zouden aanspreken. Wat ik zelf ook gek vond toen, maar dat heb ik niet gezegd, maar wel dat ik het zou begrijpen als mensen zich daar nog in zouden kunnen vergissen. En volgens mij heeft dat heel erg geholpen. [...] Dus uh, het is niet nederigheid, maar een openheid van kom, maak het maar bespreekbaar gewoon. Voel je niet bezwaard. En zo'n mail, in dezelfde trant heb ik toen naar de hele werkvloer gestuurd'.

De collega's van Beau reageerden goed op de email en stuurden mailtjes terug waarin zij Beau succes wensen en vertellen hoe dapper zij het vinden. Er zijn natuurlijk meer situaties waarin het goed gaat en ook die verhalen hebben we gehoord. Een respondent vertelt dat zij tijdens de transitie les is blijven geven op dezelfde school en dat dit niet tot problemen heeft geleid. Een ande-

re respondent veranderde vanwege geroddel en onbegrip van collega's van werkgever en merkte pas daarna dat er wel degelijk werkplekken zijn waar collega's geen rare vragen stellen en waar je met respect behandeld wordt. Net als voor homoseksuelen is het ook voor transgenders belangrijk om op het werk zichzelf te kunnen zijn en daar gerespecteerd te worden. 'Ik vind het vervelend om iets geheim te moeten houden en ik wil op z'n minst in een omgeving zitten waar ik de vrijheid heb om dingen te vertellen. Dat vind ik belangrijk' (Charlie).

Behalve de transgenders merken respondenten zelf nog een groep op, die het op de arbeidsmarkt zwaarder te verduren heeft dan anderen; lesbische vrouwen. Niet alleen ondervinden zij (mogelijk) discriminatie vanwege hun seksuele geaardheid, ook lopen zij tegen het 'glazen plafond' vanwege hun 'vrouw-zijn'. Margot schetst de situatie van lesbiennes als volgt:

'Buiten het feit dat ze al een minderheid zijn omdat ze anders geaard zijn, lopen ze ook al tegen de ellende op van dat ze als vrouw al met die emancipatie zitten. En dan denk ik: overheid, doe er eens wat aan!'

Een ander verschil tussen de subgroepen is dat vrouwen in de interviews vaker dan mannen over het contact met collega's praten. Voor sommige vrouwen is het belangrijk op het werk over hun privéleven en dus over hun relatie te kunnen praten. Andere vrouwen vertellen over de vragen die collega's stellen, soms tot vervelens toe en over de opmerkingen die worden gemaakt. De mannen die wij spraken brengen deze onderwerpen nauwelijks aan de orde. Het lijkt er op dat vrouwen het sociale contact op de werkvloer belangrijker vinden dan mannen of er minder makkelijk aan ontkomen. Voor zowel mannen als vrouwen is een tolerante houding tegenover homoseksualiteit belangrijk, net als het gevoel jezelf te kunnen zijn.

5.2.4 Voorlichting voor een tolerante werkplek

De vorige paragraaf eindigde met de kreet: 'Overheid doe er eens wat aan!'. Margot ziet een duidelijke taak voor de gemeente als het gaat om het voorkomen en bestrijden van discriminatie op de werkvloer. Bijvoorbeeld door voorlichting te geven binnen organisaties en door het onderwerp regelmatig terug te laten komen in werkgeveroverleggen. Praten over homoseksualiteit is belangrijk, het maakt ook duidelijk dat het 'een normaal verschijnsel is'. De behoefte aan een tolerante werkplek wordt door alle hlb't'ers gedeeld. Behalve de acceptatie van homoseksualiteit en transgender-identiteiten, wordt ook onwetendheid van collega's als probleem ervaren. Het is niet erg om af en toe iets uit te moeten leggen aan een collega, daar kunnen de hlb't'ers begrip voor opbrengen. Maar continu worden lastiggevallen met allerlei impertinente vragen wordt als heel onprettig ervaren. 'Dat vraag je een vrouw of iemand die hetero is toch ook niet' is een veel gehoorde opmerking in de interviews. Percy is teleurgesteld dat de vanzelfsprekendheid van homoseksualiteit zelfs in maatschappelijke organisaties ontbreekt. De gemeente zou openheid over het onderwerp kunnen stimuleren op de werkvloer. Niet omdat iedereen uit de kast moet, maar omdat het leven van veel hlb't'ers gemakkelijker wordt wanneer het in elk geval op het werk heel normaal is om te kunnen vertellen dat je het weekend in een gaybar bent geweest, aldus Percy.

5.2.5 De creatieve sector

Onder de respondenten zit een behoorlijk aantal mensen met een opleiding en/of beroep in de creatieve sector. We hebben het over kunstenaars, architecten, stedenbouwkundigen, muzikanten, een schrijfster/dichter en een ondernemer in de creatieve sector. In de gesprekken met hen gaat het meer dan gemiddeld over de bijdrage van homoseksuele professionals aan de stad. Daarbij refereren ze onder meer aan de theorie van Richard Florida die met zijn publicatie 'The rise of the creative class' (2002) een link legt tussen de gayscene en het economisch succes van de stad. Volgens hem is een bruisend gayleven in een stad een sterke voorspeller van economisch succes. Dat ver-

band heeft te maken met het belang van de creatieve sector voor de economische groei van steden. Creatieve mensen vestigen zich volgens Florida bij voorkeur in tolerante steden, steden waarin ook omvangrijke homoseksuele gemeenschappen zijn.

Volgens Florida (2002) houden creatievelingen van diversiteit en zoeken dat actief op. Ze ontmoeten graag mensen die anders zijn dan zij om ideeën uit te wisselen. Voor de vestiging is het 'people's climate' van de stad bepalender dan het 'business climate'. Het people's climate wordt vooral bepaald door de openheid ten opzichte van nieuwkomers en tolerantie.

De Rotterdamse hltb-creatieven vinden dat de Rotterdam een creatief klimaat ontbeert. Zij zien vanuit het stadsbestuur weinig stimulans voor innovatie, de alternatieve scene en creativiteit. Er ligt meer nadruk op beheersing en repressie. Als de respondenten de gayscene als graadmeter voor de stad nemen, komen ze tot een negatieve slotsom. Aydin zegt: 'Rotterdam wil eigenlijk wereldstad zijn. Nou de homoscene is eigenlijk de meest interessante en bruisende scene. Als ik naar de homo scene kijk kan ik ook wat zeggen over Rotterdam: dood! Grijs en dood.' En Omar 'Ja, ik weet niet, het leeft gewoon niet. [...] Het is een beetje het centrum van Rotterdam ook.' Dat ligt volgens hem ook aan het feit dat 'er veel te weinig mensen in het centrum van Rotterdam wonen.'

Volgens Aydin benut Rotterdam de diversiteit van de stad onvoldoende. De etnische diversiteit van de stad wordt benoemd en afhankelijk van de politieke kleur wordt deze soms geproblematiseerd en soms geïdealiseerd weergegeven door het stadsbestuur. De seksuele diversiteit is naar zijn smaak veel minder zichtbaar en wordt zelden of nooit benut. Hij vindt dat spijtig want volgens hem is de 'homoseksueel een heel interessant type' in sociaal economisch opzicht. Aydin verwoordt dat als volgt:

'Veel homo's zijn heel creatief. Of kunnen met allebei genders opschieten. Dus

een homo is eigenlijk een interessante verbindende factor in de maatschappij. Zij durven wel. Omdat zij worden niet 'normaal' gezien, dus zoveel homo's durven doen, dingen durven die [...] hetero's niet durven'.

Ook in Nederland is er onderzoek gedaan naar de creatieve klasse (Aalst, Atzema, Boschma, Heinz & Oort, 2005; Kloosterman, 2002; Rutten, Manshanden, Muskens & Koops, 2004). Van de steden in de Randstad kwam Rotterdam er destijds het meest bekaaid af. In opdracht van het OntwikkelingsBedrijf Rotterdam deed TNO in 2005 onderzoek naar de creatieve industrie in Rotterdam en constateerde een bescheiden creatieve sector die desondanks sterk groeiende was (Manshanden, Rutten, Bruijn & Koops, 2005). De gemeente Rotterdam toont interesse in de potentie van de creatieve economie. Van het OntwikkelingsBedrijf Rotterdam verscheen in 2008 een uitvoeringsprogramma rondom de 'Creatieve Economie' (OntwikkelingsBedrijf Rotterdam, 2009).

De creatieve hlb't'ers vinden het teleurstellend dat het stadsbestuur met het oog op deze ontwikkelingen niet meer oog heeft voor de economische bijdrage van homoseksuelen. Volgens hen zou de gemeente Rotterdam specifiekere kunnen insteken op de creatieve en/of homoseksuele professionals bij hun inspanningen bepaalde groepen aan Rotterdam te binden of om die creatieve sector een boost te geven. Volgens hen zijn de creatieve professionals een vergeten doelgroep, voor de stad die wellicht wat eenzijdig haar zinnen heeft gezet op jonge professionals en jonge gezinnen. Dat zij zich niet of onvoldoende bewust lijkt van een gunstig vestigingsklimaat voor homoseksuelen en/of creatieven, vinden ze een gemiste kans. Tristan verwoordt dit in het volgende citaat:

'Als je de creatieve stad als uitgangspunt neemt, dus de kunstenaars, de, nou verschillende industrieën waar heel veel creatief geld ook in verdiend wordt. [...] Hoe zou je dat aan je stad kunnen binden en hoe zou je dat soort netwerken en doel-

groepen willen vestigen? Rotterdam is daar wel heel erg mee bezig en er zijn heel veel designkantoren en bureaus, stedenbouwkundige en architectenbureaus. [...] Maar volgens mij vergeten ze de doelgroep van homoseksuelen als creatieve mensen, toch een stuk middenklasse, toch ook geld. Nou ja, ik kan me ook voorstellen, als je zo graag creatieve mensen aan je stad wil binden, uhm, waarom niet specifiek die doelgroep? [...] Als je dan die lijn inzet, Rotterdam mist creatieve mensen en we willen de middenklasse aan deze stad binden, uhm, en de gezinnen, en creatieve mensen, waarom dan ook niet de homoseksuelen, waarom wil je die dan ook niet aan de stad binden? Waarom zou je daar niet extra op willen inzetten? En dat mis ik wel, dat, die kant op'.

Maar Tristan geeft tegelijkertijd ook aan dat er in Rotterdam wel degelijk enclaves zijn waar hij zich prettig voelt. Aydin herkent dit. De Witte de With, stukken van de Nieuwe Binnenweg, dat zijn gebieden waar de alternatieve en creatieve scene en de gayscene zich mengen. Interessant in dit levendige en ondernemingsgezinde gebied is dat ook verschillende etnische culturen en subculturen samensmelten. Hier lijken economisch en maatschappelijk klimaat elkaar wederzijds te beïnvloeden. Dat is precies wat verschillende 'creatieve' respondenten aangeven; het klimaat in de stad voor homoseksuelen wordt niet alleen bepaald door hoe verschillende bevolkingsgroepen als burger reageren op homoseksualiteit. Het klimaat wordt ook bepaald door hoe zij als onderdeel van een beroepsgroep in de stad opereren. Als creatieve professional leveren zij een actieve economische en sociale bijdrage aan een levendige stad.

5.3 Sociale omgeving

Hoewel de westerse samenleving vaak wordt getypeerd als individualistisch, leeft ieder mens in verschillende sociale verbanden en groepen. Een deel van die sociale verbanden is bepaald door verwantschap. Mensen worden nu eenmaal in een bepaalde familie of gemeenschap geboren. Die sociale omgeving vormt hen voor een belangrijk deel; zij vinden daarin hun plek en identiteit.

Voor deelname aan andere sociale verbanden hebben mensen grotere keuzevrijheden. Dat kan gaan om deelname aan een (of welke) sportclub, de keuze voor een werkgever, maar ook welke vrienden je om je heen verzamelt.

Die sociale omgeving herbergt ook beelden, opvattingen en attitudes over homoseksualiteit en gender-identiteit. Dat deze beelden, opvattingen en attitudes het beeld van hun eigen homoseksuele deelidentiteit en gender-identiteit beïnvloeden, blijkt tijdens de gesprekken met de Rotterdamse hlb't'ers. De sociale omgeving beperkt zich in deze paragraaf tot de mensen die de respondenten rekenen tot de 'significant others'. Dat zijn in eerste instantie familie in de eerste lijn: de ouders, soms broers en zussen en in bepaalde gevallen ook kinderen van de respondenten. Naast de directe familieleden zijn het ook de belangrijkste vrienden en vriendinnen in de levens van de respondenten.

5.3.1 Familie

In een individualistische samenleving zou je het soms bijna vergeten, maar mensen komen niet uit een ei gekropen. Al onze gesprekspartners zijn geboren als iemands zoon of dochter, zijn vaak ook iemands broer of zus. Sommige van hen zijn zelf vader of moeder. Deze familieleden kennen hen vaak erg goed, soms zelfs 'beter dan wie dan ook', vaak al een leven lang. Zij maakten hen langdurig en van heel dichtbij mee. En toch kennen deze familieleden soms een deel van hen helemaal niet, namelijk de hlb't-geaardheid of -identiteit. Deze identiteit is niet altijd zichtbaar voor de omgeving, of wordt soms door de betrokkene bewust niet naar voren gebracht.

Vrijwel alle deelnemers aan het onderzoek kennen een moment in hun leven waarin zij deze kennis over dat onderdeel van zichzelf met hun familie delen. Soms was de introductie van een relatie of partner de aanleiding om de geaardheid ter sprake te brengen. In andere gevallen was de eigen erkenning en acceptatie van de homoseksuele geaardheid of gender-identiteit zelf de aanleiding. Voor sommigen vielen deze twee elementen samen in één

moment. Wat de aanleiding ook was, het moment dat zij voor hun familie 'uit de kast kwamen' is zonder uitzondering een gedenkwaardig moment in de levens van de deelnemers. Dat valt onder meer te lezen in het Intermezzo, waar enkele coming out verhalen van respondenten zijn na te lezen.

Uitkomen voor de seksuele geaardheid is kennelijk vooral iets meedelen over wat je 'niet' bent. Je bent niet als de meeste anderen en ook niet wat de meeste anderen van jou verwachten, namelijk hetero en/of een man of vrouw. Dit is wat de meeste respondenten in grote lijnen vertellen. Vreemd toch dat geen van de mensen uit hun omgeving hoeven te vertellen dat ze hetero zijn, maar dat zij, als 'afwijking van de norm' iets uit te leggen hebben. Op dat nieuws blijkt een scala van reacties mogelijk, afgaand op de enorme verzameling van ervaringen. Duidelijk is dat een coming out van een familielid de overige gezinsleden zelden onbewogen laat.

De meeste respondenten geven aan dat hun familie overwegend positief reageerde. Dat is in elk geval de balans die ze opmaken na verloop van tijd. Voor sommige familieleden bleek de openbaring zelfs nauwelijks een verrassing te zijn. Zij hoorden bevestigd wat ze altijd al vermoedden en gingen over tot de orde van de dag. Esther zegt daarover: 'Mijn moeder vond het prima, mijn vader vond het prima, iedereen was wel oké ermee.' Karin zegt ook dat iedereen, zij zelf inclusief, 'altijd wist dat ik een lesbo was'. Haar ouders maakten er destijds dan ook geen probleem van. 'Ze zouden het niet van de daken schreeuwen maar ook never, nooit niet ontkennen.' Margot kwam na 20 jaar huwelijk uit de kast en zegt toch: 'Men is niet verbaasd [...] en ik heb het zelf ook altijd al geweten.' Voor Thomas was het uit de kast komen bij zijn familie niet zo'n issue vanwege andere familieomstandigheden. Daarbij stond zijn homoseksualiteit even op de achtergrond.

Dat de omgeving er geen probleem mee heeft is voor de betrokkenen belangrijk en fijn. Dat de ouders het persoonlijk geluk van hun kind boven alles stel-

len ervaren ze als belangrijke steun, als een soort 'zegening'. Na de coming out voor de familie voelen de meeste hltb'ters zich in de regel opgelucht. Ze hoeven niets meer te verbergen, hebben geen geheim meer. Daarmee valt een last van hun schouders. En volgens sommigen helpt deze acceptatie van de familie ook enorm voor de zelfacceptatie.

'Mijn moeder zei: Wees verantwoordelijk dat jij gelukkig bent en stom dat jij het niet eerder verteld hebt. [...] Eigenlijk door acceptatie waar ik vandaan kom, door mijn bron ben ik ook hier vrijer geworden' (Aydin).

Dat de reacties (overwegend) positief zijn, betekent volgens de betrokkenen niet dat de omgeving er onverschillig op reageert. Na verloop van tijd blijken er ook gemengde boodschappen te zijn. Vooral ouders hebben bepaalde verwachtingen over het verloop van de toekomst van hun kinderen. Velen zien aanvankelijk een toekomst in het verschiet die zich kenmerkt door 'huisje-boompje-beestje'. Dat beeld staat op zijn kop. Dat merkte Rolf, wiens ouders geen bezwaar hadden tegen zijn homoseksualiteit, maar wiens moeder het er desondanks moeilijk mee had. Hoewel hij haar moeite in eerste instantie als niet-acceptatie beschouwde, interpreteert hij dat later anders. Wellicht had ze 'gehoopt dat ik een keer met een leuk meisje naar huis zou komen, omdat ze ook al een tijd de enige vrouw in huis was.' Britt vertelt pas als zij voor het eerst een vriendin heeft aan haar moeder dat zij op vrouwen valt. Britt is dan 27 jaar. Ze verwacht dat haar moeder er gemakkelijk mee om zal gaan, maar dat valt tegen: 'Toen was ze heel stil en toen moest ze er heel erg aan wennen, ze vond het allemaal heel raar.' Uiteindelijk draait haar moeder bij en voelt Britt zich door haar geaccepteerd, toch zegt ze later: 'Ja, dat is nu wel oké. Ja, ja. Ik merk nog wel een verschil. Ja, weet je wel, het is nog wel anders, denk ik, dan met een, in plaats van dat ik echt met een jongen was thuisgekomen, maar goed, ze accepteert het wel.' Ook Jasper heeft de ervaring dat een familieband blijvend verandert na de coming out:

‘Mijn moeder had er absoluut geen problemen mee. De vriend van mijn moeder, zijn broer is ook homo, dus hij had er ook absoluut geen problemen mee. Nou mijn opa en oma ook niet. Alleen mijn vader, ja, hij had er geen problemen mee zei hij, maar hij ging wel, hij gedroeg zich wel ineens heel anders tegenover mij en ik kreeg ook steeds vaker ruzie met hem. Dus ja, dat was wel jammer’.

Moeizaam loopt het ook wanneer ouders in gezinsverband hun kind wel accepteren, vanwege het simpele feit dat ze er zielsveel van houden, maar toch worstelen met hun eigen oordelen rondom homoseksualiteit vanwege culturele of religieuze overwegingen. Een aantal van de christelijke en islamitische hlb’ters heeft hier ervaring mee. Hun ouders zien zich geconfronteerd met dominante opvattingen over homoseksualiteit vanuit het geloof en de geloofsgemeenschap waarvan ze deel uitmaken, die lijnrecht tegenover hun gevoelens voor hun eigen kind staan. Ze wijzen hun kind niet af, maar sluiten zich min of meer af voor de homoseksuele identiteit. Zo lang ze het er niet over hebben, is het er niet. Deze pragmatische houding maakt het mogelijk het contact te behouden, maar de homoseksuele identiteit wordt als het ware niet of nauwelijks erkend. Dit is bijvoorbeeld de situatie tussen Maira en haar ouders. Volgens haar doen haar ouders steeds meer hun best om haar volledig te accepteren, maar zal het nooit volledig lukken: ‘Op het moment dat ik volledig geaccepteerd wordt dan zijn ze in contradictie met hun eigen geloof. Dus ze zullen me denk ik ook nooit volledig kunnen accepteren.’ Deze situatie is volgens Maira echter geen reden om het contact niet als waardevol te beschouwen.

Er zijn mensen die er vanwege de verwachte afwijzing voor kiezen om de identiteit zelf maar te verhullen. Jacco vermoedt bijvoorbeeld dat zijn ouders homoseksualiteit en een christelijk leven niet verenigbaar vinden. Ook Farouk vertelt het (nog) niet aan zijn moeder. Soms is er sprake van een samenspel tussen betrokkene en omgeving waarin niemand het woord in de mond neemt en iedereen ‘genoegen’ neemt met de situatie teneinde het contact te kunnen

behouden. Dat geldt bijvoorbeeld voor Omar, die zijn geaardheid voor zijn familie nimmer zal uitspreken, maar wiens familie is gestopt met de voordracht van geschikte huwelijkspartners. Het contact, de acceptatie van de persoon (minus de seksuele identiteit) wordt dan door de betrokkene van groter belang gevonden dan de keuze voor 'alles of niets.' Farouk begrijpt wel waarom sommige islamitische homo's toch met een vrouw trouwen. Hij zou dat niet willen, maar vertelt om diezelfde reden niet aan zijn familie dat hij homo is: 'Zij willen niet van hun familie vervreemd raken. Zij willen niet dat die schande hun familie overkomt. En af en toe heb ik zo'n gevoel ook. Daarom heb ik het ook niet echt al mijn familie gezegd.'

Tot slot heb je nog de mensen van wie de homoseksualiteit of gender-identiteit wordt afgewezen door de familie. Zoals Jade, wiens vader reageerde met de opmerking: 'Hmmm, ik heb er al een die niet normaal is.' Verder heeft vooral een aantal van de oudere deelnemers hiermee ervaring. Zij konden in het verleden niet rekenen op steun vanuit de omgeving. Vooral voor de mannen betekende een leven als homoseksueel soms ook een nieuw leven elders in het land als gevolg van afwijzing of verstoting. Volgens sommigen ligt hier ook een brom van eenzaamheid onder oudere homoseksuelen; zij hebben geen familiebanden meer en een onvoldoende solide (vervangend) sociaal netwerk.

Afwijzing en negatieve reacties vallen ook transgenders ten deel. Charlie, een homoseksuele transgender, zegt dat het voor zijn ouders lastiger was 'dat ik van geslacht wou veranderen [...] dan dat ik vervolgens ook homo ben, uhm, maar voor hen is in ieder geval, een vrij groot item van het kader van hoe kom je daar mee in de buitenwereld.' Experimenteren met gender-rollen en een eventuele keuze voor een transitie heeft niet alleen een enorme impact op het leven van de betrokkene zelf, maar werkt ook door in de levens van de naaste familieleden. Ook daarmee wordt heel verschillend omgegaan, maar positieve of neutrale houdingen zijn daarin zeer uitzonderlijk. Robin prijst zichzelf

gelukkig met 'heel makkelijke kinderen' die complimenten maken over de uiterlijke verzorging (haar, nagels, make-up, kleding) en geen enkele moeite hebben met de keuze van hun vader om in toenemende mate als vrouw door het leven te gaan. Jantine kon op bijna onvoorwaardelijke steun rekenen van haar vrouw en kind. De moeder van Rene(e) doet haar best haar kind te begrijpen, maar zijn broer verwijt Rene(e) aandachttrekkerij. Beau's vader trekt langzaam bij en zoekt toenadering, maar Beau's broer vindt het moeilijk dat zijn 'aanvankelijke' zusje zijn broertje wordt. En zo blijven bij velen de familie- verhoudingen moeizaam rondom de transitie.

Overigens is het niet zo dat de uitkomsten van de reacties op de coming out statisch zijn. Bij het nalezen van de persoonlijke geschiedenissen lijkt het ook wel of familieleden vaak aan elkaar verbonden zijn met een onzichtbaar en extreem rekbaar elastiek. Na een enorme verwijdering kan toch ook toenadering en soms acceptatie ontstaan. Coming out is een proces voor de betrokkene maar ook voor de directe omgeving.

Dat proces is bijvoorbeeld goed zichtbaar bij biseksuelen, die soms een mannelijke en soms een vrouwelijke partner hebben. Het concept biseksualiteit is voor mensen in de directe omgeving kennelijk lastig te begrijpen. De familie beschouwt het biseksuele familielid vaak 'weer als normaal' als hij of zij een relatie heeft met iemand van het andere geslacht en beschouwt de homoseksuele relatie als een voorbijgaande fase. Totdat de partner van hetzelfde geslacht zich aandient. Christian vertelt dat zijn familie aanvankelijk ook geen probleem maakte rondom zijn homoseksualiteit. Maar 'toen duidelijk werd dat ik bi werd, was dat problematischer want toen werd het vaag.' Yvonne vertelt dat ze na een lesbische relatie met een (biseksuele) man thuiskwam, haar familie 'reageerde met van dan is ze eindelijk normaal geworden.' Terwijl de kwestie rondom identiteit en coming out voor haar persoonlijk veel sterker naar voren kwam toen zij ontdekte biseksueel te zijn.

5.3.2 Vrienden

Vrienden reageren op uiteenlopende manieren op de openbaring van de homoïdentiteit. De een doet er blasé over, de ander heeft moeite zijn of haar positie te bepalen terwijl weer een derde afstand neemt. Toch hebben de meeste mensen voornamelijk positieve reacties van vrienden aan wie ze zich kenbaar maken als hbt'er. Misschien is dat het resultaat van een diepe vriendschappelijke relatie, maar misschien ook van een 'natuurlijke selectie' in de zin dat ze aanvoelen of de homoseksualiteit of gender-diversiteit er mag zijn in de verschillende vriendschapsrelaties. Die natuurlijke selectie lijkt zich verder voor te zetten in de vriendschappen die de deelnemers op latere leeftijd aangaan, wanneer de geaardheid (en/of identiteit) vaak al een bekend gegeven is.

Thomas merkt bijvoorbeeld dat hij in zijn studentenomgeving telkens in nieuwe groepjes verkeert. De mensen met wie hij meer dan een oppervlakkig contact heeft, vertelt hij ook dat hij homoseksueel is. Het leek hem bijvoorbeeld wel relevant om het zijn huisgenoten tijdig en op een gepast moment mee te delen. Dit doet hij om eventuele problemen of verassingen voor te zijn. Hij vertelt het ook aan jongens uit studiegroepjes, of anderen met wie de relatie het midden houdt tussen 'kennissen zijn' en 'vriendschap.' Hij merkt dat de meeste mensen er heel open op reageren - dat varieert van 'o ja joh' tot 'vertel er eens wat meer over' - en hij schaart dit onder de positieve reacties. Als Thomas dit vergelijkt met de reacties die hij tijdens zijn coming out ervoer in zijn streng christelijke vriendenkring is dit inderdaad een stuk bemoedigender. Er waren er destijds die een week lang niet met hem spraken en ook daarna afstand van hem namen.

Vanuit vroegere vriendschappen zijn er echter ook negatieve reacties. Een aantal lesbische meiden spreekt over vrienden en vriendinnen die de lesbische geaardheid maar moeilijk kunnen accepteren. Karlijn had misschien een wat ongebruikelijke coming out. Tijdens een feestje in een kroeg met heel veel vrienden, zoent zij met een meisje. Zij vertelt hoe daar op werd gereageerd:

‘Dat was zo’n shock in de club, iedereen riep van oehhhhhhhh, wat is dat?! En eh, die vriendin die er moeite mee had [met de coming out van een andere vriendin] zei: Nee niet nog één om! [...] En iedereen in rep en roer.’ Uiteindelijk komt het met de meeste vrienden goed, zij accepteren het dat Karlijn nu een vriendin heeft. Die ene vriendin kan het alleen niet verwerken en met haar bekoelt de vriendschap danig. Karlijn geeft tijdens het gesprek aan dat dit haar ‘ontzettend veel verdriet’ heeft gedaan. Jade vertelt over een islamitische vriendin die abrupt het contact verbrak na haar coming out. Toen ze elkaar later per toeval nog eens troffen, bleef het gesprek afstandelijk en oppervlakkig.

Voor de meeste vrienden lijkt de seksuele geaardheid slechts een beperkt onderdeel van iemands ‘zijn’. In veel gevallen is die deelidentiteit ook nog eens van ondergeschikt belang. Voor de vrienden en vriendinnen van de hbt’ers blijven zij dezelfde, ongeacht geaardheid. Zij accepteren het daarmee als een gegeven. Farouk: ‘Vorige keer dat ik was uitgegaan was ik de enige homo, voor de rest allemaal hetero’s. Er zaten drie jongens, drie ‘hetero’ jongens tussen, en dat vind ik zo leuk van mijn vrienden. Zij weten, zij zijn echt zo hetero als het maar kan zijn, die jongens, en ik zit echt aan hun haren en ik zit gewoon naast ze en zij hebben er geen probleem mee. Het zijn gewoon mijn vrienden en dat vind ik wel leuk van ze’.

Dit betekent niet dat de hbt’ers ook vrij kunnen spreken met heterovrienden over hbt-zaken en belevenissen. Niet zelden blijkt dat respondenten verschillende vriendenkringen hebben, hetero en hbt. Aydin zegt daarover bijvoorbeeld: ‘Ik discrimineer ook mensen. Aan wie moet ik het vertellen en wie niet? Hoe ver en wat wil ik vertellen.’ Het is kennelijk een kwestie van aanvoelen. En sommige dingen hebben minder uitleg nodig bij andere hbt’ers. Dat vindt Thomas ook. Hij merkt dat hij buiten zijn studie om, ten aanzien van bepaalde gespreksonderwerpen met de jongens die hij kent via Apollo eerder op dezelfde vlieghoogte zit.

Wellicht ligt de belevingswereld van de twee groepen op sommige vlakken of momenten uit elkaar. Een aantal van de deelnemers vindt soms ook met moeite aansluiting met de belevingswereld van hetero's. Moshe zegt daarover 'Dan heb je zo'n fase dat iedereen aan de lopende band kinderen zit uit te poepen, daar zitten wij nu in. Dus ik was vorige week jarig, het was één kolfapparaten-, spenencircus en weet ik wat.' Niet dat daarmee de kous af is, maar het ligt ver af van de ervaringen en belevenissen van de meesten hlb't'ers.

Voor transgenders liggen de reacties van vrienden en kennissen doorgaans wat lastiger. Rene(e) heeft daar verschillende ervaringen mee. In de strenge winter van 2009 stond hij in damesoutfit aan de ijsbaan. Tot zijn spijt 'zagen zijn vrienden uit het dorp hem even niet staan' toen hij naar ze zwaaide. Daar staat tegenover dat hij ook zeer veel steun ervaart van een zeer goede vriendin met wie hij graag 'opgedoft' op stap gaat.

Die ambivalentie kenmerkt wellicht ook de reactie op biseksualiteit. Mensen zijn vaak onbekend met biseksualiteit en hebben er niet altijd begrip voor. Voor het merendeel van de mensen is de geaardheid bovendien een statisch gegeven. Daarmee is een complexere geaardheid als biseksualiteit per definitie verwarrend. Dat onbegrip beperkt zich bepaald niet tot de heterowereld. Als biseksuele man of vrouw ben je namelijk niet bepaald het 'snoepje van de week' in de homo- of lesbische wereld. Daar kun je bijvoorbeeld als vrouw niet echt aankomen met je vriend, maar ben je evenmin geliefd als je na een dergelijke relatie weer een vrouwelijke partner in het vizier hebt.

'Ik heb het gevoel dat ik veel meer voor mijn identiteit moeten vechten, er op moet staan dat ik ben wie ik ben dan toen ik lesbisch was. [...] Want er is nooit veel weerstand om mij heen geweest daarvoor. En voor mijn biseksueel zijn wel. Zowel hetero's als homo's snappen niet echt wat het is. [...] Biseksualiteit bestaat niet wordt nog steeds gezegd. [...] Maar het is geen keuze. [...] Het is net zo min een keuze als homo of hetero zijn' (Yvonne).

Onder de respondenten zijn er ook die hun seksuele geaardheid verborgen houden voor mensen uit hun directe sociale omgeving, of daar zeer selectief in zijn. De mate waarin zij voor hun geaardheid uitkomen, wordt onder meer bepaald door de anonimiteit die zij op die plek genieten. Zij uiten zich vrijwel alleen als homoseksueel als er geen mensen aanwezig zijn die hen of hun familie (her)kennen. Zoals Aydin zegt: 'Hoe anoniemer, hoe opener ik ben.' Hij maakte immers de belofte aan zijn familie om in de etnische gemeenschap niet voor zijn geaardheid uit te komen, terwijl die restrictie niet gold voor de omgang met 'Nederlanders'. Omar zit voor zijn hele sociale omgeving in de kast, met uitzondering van een select gezelschap (voornamelijk) Nederlandse en internationale homovrienden. Hij mijdt de Rotterdamse homoscene, juist omdat hij bang is dat het geheim uitkomt, al is dat de laatste tijd iets minder geforceerd. Als mensen hem zouden zien 'met een korte link naar zijn ouders, maakt dat uit.' Intussen vermoedt hij dat die mensen in hetzelfde schuitje zitten als hij, dus maakt het hem minder uit.

Toch gaat Omar liever naar bi-feesten of feesten die niet expliciet of exclusief voor hltb'ers zijn. Daar lijken meer allochtone jongeren een voorkeur voor te hebben die liever niet willen dat hun omgeving weet heeft van hun geaardheid, zo blijkt ook uit de interviews. Zo is Percy een groot voorstander van gemengd uitgaan. Hij brengt graag heterovrienden mee naar deze feesten, om de kloof tussen de geaardheden te dichten. Volgens hem kunnen alle betrokkenen daar hun voordeel mee doen, onder meer qua beeldvorming. Bovendien vermindert het gemengd feesten de urgentie voor de gescheiden sociale cirkels en een gescheiden uitgaansleven. De ambiguïteit maakt het ook aantrekkelijk; van iedere bezoeker blijft de geaardheid nog even in het midden.

Nigel merkt bij het organiseren van feesten eveneens dat veel bezoekers angst hebben om in de rij herkend te worden door vrienden of bekenden die niets weten van hun geaardheid. Zij willen dat graag geheim houden. Zoals een deelnemer aan een debat in het najaar van 2009 zei 'voor ons Surinamers is

homoseksualiteit eerder een activiteit dan een identiteit'. Dat verklaart volgens hem niet alleen gedeeltelijk het taboe op homoseksualiteit, maar ook het ontbreken van de noodzaak om hierover te praten, dan wel de identiteit te claimen. Dit, gecombineerd met een doorgaans afkeurende houding van de sociale omgeving, maakt de mogelijkheid om veilig op te gaan in een anonieme massa met een keur aan voorkeuren een aantrekkelijke optie. Er is niemand die je er op kan vastpinnen.

5.3.3 Een vangnet

Uit de interviews blijkt dat vrijwel iedere hlb't'er opgroeit in een omgeving waarin heteroseksualiteit de norm is. Hlb't'ers zelf hebben vaak al van jong af aan het gevoel 'anders' te zijn. Dat kan zijn omdat ze andere interesses hebben of ander gedrag vertonen dan hun seksegenoten. Als zij merken dat hun seksuele geaardheid of gender-identiteit uit de pas loopt met die van het gros van hun leeftijdgenoten of het verwachte 'normale' patroon, voelen zij zich vaak vrij verward en eenzaam. In een sociale omgeving die, om welke reden dan ook, afwijzend staat ten opzichte van homoseksualiteit vinden zij nauwelijks (h)erkenning. Voor deze mensen is steun, informatie, advies en eventueel hulpverlening van groot belang. Juist zij hebben behoefte aan een plek waar zij uit hun isolement kunnen treden en kunnen rekenen op onvoorwaardelijke acceptatie van hun geaardheid of identiteit. Hlb't-organisaties en gemeentelijke diensten die hulp en advies bieden aan deze doelgroep zijn voor hen dan ook van levensbelang. Dan gaat het vooral om de mensen die vanwege religieuze of etnisch/culturele overwegingen een dubbelleven leiden voor familie en/of vrienden. En die groep is ook in Rotterdam nog altijd groot.

5.4 Uitgaansleven

5.4.1 Uitgaan in Rotterdam

Uitgaan is een belangrijke vrijetijdsbesteding van veel Rotterdamse hltb'ers. Niet alleen van de jongeren, ook oudere hltb'ers maken graag gebruik van het aanbod van feesten en cafés. Hoe 'bruisend' is het uitgaansleven van Rotterdam? En wat is er specifiek voor hltb'ers te beleven in de havenstad? We vroegen het onze respondenten en gingen zelf op onderzoek uit. We kwamen tot de ontdekking dat Rotterdam een aantal homobars en één gaydiscotheek kent. Zij zijn te vinden in en rond de Van Oldebarnevelstraat en de Westblaak in het centrum van de stad. Van 'hip en classy' tot een ouderwetse 'gezelligheidskroeg' waar de Nederlandstalige feestnummers uit de speakers klinken. Voor elke smaak lijkt iets te vinden. (Gay.nl gaat stappen!, 2009). Daarnaast zijn er maandelijks of tweemaandelijks een aantal grote gayfeesten (of homo-vriendelijke feesten) op verschillende locaties in de stad. Verder worden er ook borrels en feesten georganiseerd door de belangenverenigingen; dit komt in paragraaf 5.5 ter sprake.

De Rotterdamse hltb'ers beperken zich niet tot het aanbod van de gayscene van Rotterdam. Andere steden en niet-gay-uitgaansgelegenheden behoren ook tot de mogelijkheden. Vooral de jongeren die wij spraken gaan opvallend vaak uit in plekken die niet tot de gayscene behoren, terwijl ouderen die plekken juist vaker bewust lijken te mijden. In de interviews blijkt overigens dat het lastig is om die plekken een goede naam te geven: zijn het 'gewone' kroegen, 'heterolocaties', 'andere plekken' of 'algemene' plekken? De meeste hltb'ers komen er niet goed uit. Om in het vervolg van deze paragraaf duidelijk onderscheid te maken spreken we over homobars en de gayscene en over 'algemene' plekken of uitgaansgelegenheden.

5.4.2 Naar een (hetero)feestje?

Vrienden bepalen vaak de keuze voor een uitgaansgelegenheid. Als die vrienden voornamelijk hetero zijn, valt de keuze eigenlijk altijd op een algemene uitgaansgelegenheid. 'De meerderheid is hetero, dus ga je vaak automatisch naar een heterogelegenheid. Vaak ook omdat de hetero's de homogelegenheden niet kennen of er een volledig verkeerd beeld van hebben' (Marieke). De hltb'ers vermaken zich overigens prima, want als je met je eigen vriendengroep bent is het overal wel gezellig. Andersom kan het ook; wanneer de vriendengroep vooral uit hltb'ers bestaat, dan valt de keuze vaak op een van de homocafés of een gayfeest. Dit voelt voor sommigen ook weer als een beperking; zelf zouden zij wel graag op andere plekken uitgaan. Maar zoals Laurens over zijn homovrienden zegt: 'Zodra ze in een heterotent zijn dan gaan ze zo tegen de muur staan en durven ze eigenlijk niet te bewegen. Dat kan ook niet de bedoeling zijn'. Er zijn maar weinig hltb'ers met gemengde vriendenkringen die ook nog 'gemengd uitgaan'. Vaak leven zij toch in gescheiden werelden en zien de ene groep vrienden hier en de andere groep vrienden daar.

Het ontmoeten van hltb'ers is een andere belangrijke reden om naar de homobars te gaan. In Tristans woorden 'de kans op scoren'. Of zoals Marieke het zegt:

'Als je dan iemand ontmoet in een gewoon café moet je eerst gaan uitvogelen is ze ook wel, is ze ook wel into vrouwen of niet? Daar weet je gewoon ze is waarschijnlijk into vrouwen en als het niet zo is dan heeft ze er in ieder geval geen problemen mee want ze zit hier'.

En dat maakt het leven een stuk gemakkelijker. Anderen voelen zich om dezelfde reden juist niet zo op hun gemak in de gayscene. Jade vindt het maar onnatuurlijk: 'Allemaal lesbiennes op een hoopje.' Alsof ze tot een bedreigde diersoort behoren. En Rolf: 'Ik ben eigenlijk nooit naar een homo-uitgaansgelegenheid gegaan uit mezelf. Het lijkt me zo raar om naar een feest te gaan

met het idee van ja, daar komen andere homo's of zo.' Ook voor de hltb'ers die in principe geen bezwaar hebben tegen de gayscene is de drempel hoog. Hltb'ers die net uit de kast zijn, zijn vaak nog alleen en het is nogal wat om alleen een café of discotheek te bezoeken. Veel maken de stap via een belangenvereniging, voor een ander is ook dat te moeilijk. Esther vertelt dat zij een aantal jaar geleden via een internetsite een afspraak maakte met een 'wildvreemde' om samen de gayscene te verkennen.

Voor veel hltb'ers is de keuze om uit te gaan in de gayscene ook een negatieve keuze: zij voelen zich in het algemene uitgaansleven bekeken en niet prettig. 'Als ik met een vrouw uit wil, wil ik daar echt van genieten, ga ik niet in een heterobar zitten, daar voel ik me niet prettig bij. Want echt waar, je hebt gewoon bekijks. Het is net aapjes kijken' (Margot). De hltb'ers wijten dit aan een gebrek aan acceptatie; homoseksualiteit wordt niet normaal gevonden en een homoseksueel stel is daarom een bezienswaardigheid op zich.

Het gevoel bekeken te worden zorgt ervoor dat veel hltb'ers als stel of met vrienden 'niet ongeremd zichzelf' kunnen zijn tijdens het uitgaan. Op straat en in algemene gelegenheden passen zij wel op hun geaardheid kenbaar te maken. Overigens is het bekeken worden voor de meesten niet de ergste zorg. Vervelende opmerkingen en agressief gedrag zijn dit wel. Alle vrouwen die wij over uitgaan spreken noemen dit probleem. Vrouwen hebben last van macho-gedrag van mannen, Esther zegt: 'Gewoon heel erg macho, van ja, een bepaalde houding, ruziezoekend. Soms is het elk weekend raak.' Opmerkingen zijn vaak seksueel getint en bestaan uit allerlei oneerbare voorstellen. 'Voor mannen is het porno' (Karlijn). Iets van die opmerkingen zeggen maakt het nog erger dan het al is; Esther en Karlijn hebben ook ervaring met de agressie die mannen dan kunnen uiten.

'Je moet het maar slikken, want wat gebeurt er, anders krijg je ruzie, sta je te vechten. Ik wil gewoon niet dat ons wat overkomt. Want het klote is, die mannen die

knokken gewoon terug, die gaan gewoon zo'n jonge meid aanvallen. Dat heb ik zelf gezien en nou, dat vind ik zó gestoord!' (Karlijn).

De agressie in het uitgaansleven wordt door de hltb'ers behalve aan een gebrek aan acceptatie ook geweten aan drank- en drugsgebruik, waardoor de lontjes almaar korter worden.

Niet alleen vrouwen hebben negatieve ervaringen in het uitgaansleven, ook mannen worden er door getroffen. Moshe vertelt dat hij zich soms laat verleiden om naar een heterofeestje te gaan, maar hij zal daar niet 'als homo' rondlopen. 'Je kan het proberen, maar ik weet niet wat het resultaat is'. Een aantal plekken in het uitgaansleven mijdt hij in ieder geval, nadat hij er eens werd uitgescholden. Het aanpassen van gedrag, het verbergen van de seksuele geaardheid en het heel bewust uitkiezen van de plekken die men bezoekt; het zijn strategieën die alle hltb'ers noemen. Het valt op dat de meesten de 'alternatieve scene' verkiezen boven andere plekken. Zo staan de kroegen op het Stadhuisplein zeker op de zwarte lijst. Plekken in het meer alternatieve circuit worden aangewezen als uitgaansgelegenheden waar de sfeer meestal tolerant is. Met nadruk op 'meestal', want uit de verhalen blijkt dat dit ook daar geen garantie is.

We spraken ook Rotterdamse hltb'ers die positiever tegenover het algemene uitgaansleven staan. Iemand noemt het uitgaansbeleid in Rotterdam zelfs homovriendelijk. Ook anderen weten genoeg algemene plekken te noemen waar zij graag komen en waar zij zichzelf kunnen zijn en waar zij andere hltb'ers ontmoeten. Dit zijn de alternatieve cafés en discotheken, maar ook de bekende grand cafés, te vinden in het centrum van de stad, rond de Meent en de Nieuwe Binnenweg. Jezelf kunnen zijn, een tolerante sfeer, maar ook de kans om andere hltb'ers te ontmoeten zijn factoren die bepalen of een uitgaanslocatie bevalt.

5.4.3 De Rotterdamse gayscene: wat gaat er goed en wat kan er beter?

Voorgaande maakt al duidelijk dat de keuze voor uitgaansgelegenheden heel divers is en dat hetzelfde geldt voor de beweegredenen van hlb't'ers. De één verkiest de 'algemene' uitgaansgelegenheden, de ander is wekelijks te vinden in één van de homobars. Weer een ander is daar (nog) niet aan toe en bezoekt liever een borrel of feestje van een belangenvereniging. De activiteiten van belangenverenigingen worden daarnaast bezocht door mensen die niet zo van uitgaan houden of van harde muziek. Ook zijn er respondenten die vinden dat er in de gayscene wel erg veel wordt 'gejaagd en versierd'. Zij gaan om die reden liever naar een avond van bijvoorbeeld het COC, waar dat veel minder aan de orde is.

De hlb't-jongeren die zich niet zo thuis voelen in de echte gayscene, bezoeken vaak wel graag de speciale feesten die van tijd tot tijd ook in Rotterdam worden georganiseerd. Villa Achterdeur, Sin, Dirty Intentions, WOMEN, Sisi, Pann. Deze feesten zijn groots opgezet en worden op wisselende locaties (en soms ook in andere steden) gehouden. Sommigen zijn alleen voor homo's, anderen 'voor homo's, maar niet alleen voor homo's' en weer anderen alleen voor (lesbische en bi) vrouwen. De feesten slaan goed aan, ze zijn vaak uitverkocht en veel hlb't'ers vertellen er met enthousiasme over. Esther: 'Die feesten spreken me meer aan dan de kroegen die er zijn in de stad. Dat zijn eh ja, de wat hipper feesten waar laat ik zeggen wat minder oude mensen komen.' Sandra, die onbekend is met de gaycafés, vond het een 'eyeopener' om eens zo'n feest te bezoeken. Want dan is iedereen ineens gay 'en als je gaat zoenen kijkt niemand je raar aan'.

Op de vrouwenfeesten ligt de nadruk op de gender-identiteit en minder op de lesbische identiteit. Er komen veel vrouwen (uit het hele land) en niet allemaal per se lesbisch of biseksueel. Voor vrouwen met latente lesbische of biseksuele gevoelens of die dat (nog) niet hebben uitgesproken in hun omgeving, is

de stap naar zo'n feest veel kleiner dan naar een homobar. Toch kunnen ze er wel 'gelijkgestemden' ontmoeten. Bovendien biedt zo'n vrouwenfeest echt een mogelijkheid voor lesbische en bi-meiden om hun heterovriendinnen eens op sleeptouw te nemen naar een feest dat voor alle betrokkenen leuk is. Dat ook heteromeiden zich er thuis voelen is volgens de organisatoren van Sin mede een succesfactor. Dat de feesten slechts maandelijks of tweemaandelijks worden gegeven vinden de meeste hbt'ers jammer.

Onder de hbt-respondenten met een andere etnische achtergrond dan de Nederlandse, zijn de grootschalige feesten ook populair. Het gaat dan om themafeesten waar het voor de doelgroep wel duidelijk is dat er (veel) homo's komen, maar die niet direct argwaan opwekken bij de omgeving. Volgens (sleutel)respondenten zijn dit ook de plekken waar de mannen zich laten zien die in het dagelijks leven niet uitkomen voor hun seksuele geaardheid. Zij voelen zich het meest senang op de plekken waar ze op kunnen gaan in de massa en ze redelijk anoniem hun gang kunnen gaan. Plekken waar je niet direct het stempel 'gay' krijgt opgeplakt, maar die je wel in contact brengen met andere homoseksuele mannen. Het is gemakkelijker om te zeggen 'ik was dit weekend in de Off Corso', dan 'ik was dit weekend in de Gay Palace'. Zij maken graag gebruik van de ambiguïteit die de feesten bieden.

Ondanks de homobars, de grote feesten van tijd tot tijd en de borrels en feesten van belangenverenigingen die Rotterdam te bieden heeft, zijn de Rotterdamse hbt'ers niet onverdeeld enthousiast over de Rotterdamse gay-scene. De meesten spreken zich zelfs ronduit negatief uit. Veelgehoorde klacht is dat het aanbod te beperkt is. Er zijn te weinig cafés en maar één discotheek waarvan een verdieping momenteel ook nog gesloten is. De cafés die er zijn, zijn erg klein, sluiten vroeg en bedienen ieder een select publiek. En dit alles voor een potentieel uitgaanspubliek van naar schatting 20.000 tot 40.000 Rotterdamse gays (als we uitgaan van de bevolking van 15 tot 64 jaar in Rotterdam in 2008 (Bron: COS Rotterdam) en daar de gebruikelijke 5 tot 10

procent hbt van nemen). En dat is nog afgezien van het potentiële publiek uit de omgeving, als je rekening houdt met de centrumfunctie van Rotterdam als uitgaansstad.

Dat ieder café een andere groep aanspreekt en de gayscene daarmee erg divers is, wordt aan de ene kant als een voordeel te zien; er is voor iedereen wat te vinden. Aan de andere kant is een nadeel dat je je niet overal prettig voelt. Voor de kleinschaligheid van de gayscene geldt hetzelfde; voor de een zorgt het voor een leuke sfeer, de ander vindt het te benauwend. Anonimiteit is ver te zoeken in de cafés die vaak dezelfde gasten trekken en waar iedereen elkaar kent. Mocht je bijvoorbeeld je ex niet tegen het lijf willen lopen, dan wordt het al erg lastig. Een ander nadeel van de kleinschaligheid is het gebrek aan uitwijkmogelijkheden. Heb je een avondje in Rotterdam gepland en valt het tegen, dan kan je alleen nog maar naar huis gaan. In een stad als Amsterdam is de keuze wat dat betreft veel ruimer en zijn er altijd nog voldoende opties. Moshe zegt daarover:

'Ik bedoel ga je in Amsterdam naar een feest, valt het verschrikkelijk tegen ga je de Regulierdwarsstraat op, dan heb je al tien kroegen. Vind je dat niks dan ga je naar de Warmoesstraat, er zijn verschillende clubs. De afspiegeling is veel groter dus ook het potentieel in zo'n stad is vaak wat groter. Nou dat mist Rotterdam'.

Behalve beperktheid van de gayscene wordt ook de onbekendheid ervan door de Rotterdamse hbt'ers als een minpunt gezien. Een aantal respondenten heeft veel gereisd en vindt dat de gayscene in Rotterdam in vergelijking tot andere steden niet zo aanwezig is. Exemplarisch is dat wij ook respondenten spraken die pas sinds een jaar in Rotterdam wonen en die de homobars in Rotterdam niet of nauwelijks kennen. Het vereist nogal wat speurwerk om de juiste plekken te vinden. 'Er zijn heel veel kwaliteiten in de stad, maar er wordt weinig mee gedaan. Er is heel veel, maar het wordt niet tentoongespreid', aldus Tristan. Goede internetsites zijn moeilijk te vinden, er staat niets in de Lonely

Planet en er is geen boekje met openingstijden en adressen.

De onzichtbaarheid van de gayscene uit zich nog op een andere manier. Margot vertelt dat de ingang van een gayfeest aan de achterkant was geplaatst. Van vriendinnen hoorde zij dat een meer zichtbare ingang voor problemen zou zorgen, en dit stoort haar enorm. Ook haar valt het op dat het moeilijk is om je weg te vinden in de hltb-wereld; via-via wordt zij op de hoogte gehouden van feesten en borrels. Maar wat als je daar helemaal (nog) niet mee bekend bent?

5.4.4 Verschillen tussen groepen; voor vrouwen en allochtone gays is er weinig te beleven

Zoals hiervoor al gezegd zijn niet alle hltb'ers te spreken over de diversiteit van de gayscene. Dat elke homobar en elk feest een bepaalde subgroep aantrekt betekent aan de ene kant dat er voor elk wat wils is, maar aan de andere kant ook dat je je niet overal prettig zal voelen. Dat de homo-uitgaansgelegenheden verschillende groepen bedienen, wil bovendien niet zeggen dat er voor alle groepen evenveel te vinden is. Sommige hltb'ers missen plekken voor een wat 'studentikozer' of 'intellectueler' publiek. Anderen betreuren het opheffen van een specifiek café, waar zij vroeger vaak kwamen. De jongere hltb'ers missen plekken voor jongeren, want zij kunnen eigenlijk alleen in de Gay Palace terecht. De ouderen missen een plek waar de muziek iets zachter staat. Voor vrouwen heeft de Rotterdamse gayscene eigenlijk niets te bieden, is de onverdeelde conclusie. Ook de mannen wijzen ons daar op. Rotterdam heeft geen plek die speciaal bedoeld is voor lesbische en bi-vrouwen, met uitzondering van de 'women only party's' die zo nu en dan Rotterdam aan doen. Natuurlijk zijn de homobars niet alleen voor mannen, maar feit is wel dat zij voornamelijk door mannen worden bezocht. Volgens vrouwen domineert op die plaatsen de homomannencultuur die naar hun mening wordt getypeerd door veel branie en 'blote' lichamen. De kans om in de homobars van de Rotterdamse gayscene een vrouw te ontmoeten is door de ondervertegenwoordiging van vrouwen erg klein. Als je al een vrouw tegenkomt, dan is de kans groot dat zij je ex is (of een ex van een ex), óf dat zij hetero is en een avondje op stap is met een homovriend.

Waarom laten vrouwen zich zo weinig zien in de Rotterdamse gayscene? Gaan zij alleen uit in de algemene horeca of zitten zij misschien liever thuis met een dvd op de bank? Duidelijk mag zijn dat de vrouwen niet alleen in de algemene horeca willen uitgaan; vanwege een gebrek aan acceptatie en de vervelende confrontaties met heteromannen zijn zij juist op zoek naar een plek waar zij ongestoord zichzelf kunnen zijn en een leuke avond kunnen hebben. Ook zitten Rotterdamse hltb'ers helemaal niet liever thuis, aldus de respondenten. Initiatieven voor vrouwencafés zijn in het verleden gestrand, omdat de opkomst te laag was en er te weinig geld werd uitgegeven. Volgens de hltb'ers hoeft dat tegenwoordig geen probleem meer te zijn; vrouwen verdienen namelijk steeds meer. Bijna unaniem zijn de hltb'ers het er over eens dat een nieuw initiatief speciaal voor vrouwen wenselijk is. Want zoals Karin zegt: 'Het is toch wel erg mangericht allemaal. Ik ga daar niet in mijn eentje naar toe, daar is geen moer aan'. Omdat ook de verscheidenheid onder lesbische en bivrouwen groot is, zal het lastig zijn om een concept te bedenken dat al die vrouwen aanspreekt. Sandra zou bijvoorbeeld graag een plek weten te vinden waar vrouwen komen 'die niet alleen maar kort haar hebben'.

Zichtbaarheid en onbekendheid van de gayscene zijn veelbesproken thema's in de interviews. Toch staan niet alle Rotterdamse hltb'ers hier hetzelfde in. Uit de interviews blijkt dat het merendeel van de hltb'ers met allochtone achtergrond juist (enige) onzichtbaarheid prefereert. Eerder is ook al gerefereerd aan de feesten die door allochtone gays worden bezocht: plekken waarvan je weet dat er andere hltb'ers komen, maar die niet zo herkenbaar gay of alleen maar gay zijn. Voor de buitenwereld ben je met andere woorden niet direct gay als je daar naar binnen gaat, maar je weet wel dat als je daar naar toe gaat de kans op ontmoeting met andere hltb'ers groot is en de omgeving minimaal 'homovriendelijk'. Een van de sleutelrespondenten heeft ervaring met het organiseren van feesten voor allochtone hltb'ers. Hij ontdekte hoe belangrijk anonimiteit voor de feestgangers is. Ze geven een valse naam voor de mailinglist en kopen kaartjes vaak in de voorverkoop, om te voorkomen dat ze 's

avonds in de rij staan en dan worden herkend door passanten. Dit probleem is opgelost door schotten te plaatsen langs de rij voor de deur. Waar de een zich dus stoort aan een ingang aan de achterkant, voelt de ander zich er juist prettig bij. Het volgende citaat van Percy is veelzeggend:

'Ik heb laatst nog een oude homoman gesproken in een café en die had het over de goede oude tijden. Ik weet daarvan niets, dus ik heb hem gevraagd wat dat betekent. En als je kijkt naar de goede oude tijd, naar wat hij zegt, is dat homoseksualiteit en uitgaan in de homoscene juist niet zo open en bloot was, maar dat jij op een deur moest kloppen, iemand keek uit een luikje en dan werd je toegelaten. En als je onbekend was dan werd je niet toegelaten. En eh, of je moest met een introducté komen. En dat waren undergroundfeesten en dat waren de meest gezellige feesten. En dan ging je weer je pak in en dan ging je weer naar buiten. En dan ging je naar huis. Eh, hij zegt dat zijn voor hem de goede oude tijden. Eh, waar ik het niet helemaal eens mee was, maar waar ik uiteindelijk wel begrip voor kon hebben. Dat het pushen van de maatschappij om alles maar zichtbaar te maken en dat, dat niet gewenst is bij een ieder. En dat is het bij een groot deel niet en zeker niet bij eh bij multiculturele jongeren'.

Voor veel hltb'ers dus bij voorkeur geen grote homobar tegenover het stadhuis, maar liever een plek waar zij ongezien kunnen komen en gaan. Voor de jongeren die niet uit de kast zijn, omdat zij er zelf nog niet uit zijn of omdat dit in hun familie of cultuur moeilijk ligt, is het belangrijk dat er plekken zijn die niet zo herkenbaar gay zijn, maar waar je wel jezelf kunt zijn en andere gays kunt ontmoeten. En van die plekken mogen er best wat meer zijn in Rotterdam volgens de respondenten. Dat de Rotterdamse gayscene niet helemaal aansluit bij de behoefte van allochtone hltb'ers, heeft tot slot ook te maken met de muziek die er wordt gedraaid en voor sommigen met de vluchtigheid van de scene en met het feit dat er ook drank en soms drugs worden gebruikt. Dit past dan niet bij de behoefte aan ontmoeting en dialoog en strookt ook niet altijd met de geloofsopvatting of leefstijl. Er zijn wel cafés en feesten die daar bij

passen en die dan ook bezocht worden door allochtone hlb't'ers. Als voorbeeld daarvan noemt Omar het Arabische gaycafé 'Habibi Ana' in Amsterdam en de stichting 'Secret Garden', die zich specifiek op islamitische hlb't'ers richt en ook gevestigd is in Amsterdam. In Rotterdam organiseert de projectgroep I2Rotterdam met enige regelmaat een huiskamerbijeenkomst of feest met een 'multicultureel' tintje. Zoals een Suikerfeest of een 'Asian Party'.

Een laatste groep waar de meer algemene opmerkingen in elk geval niet voor opgaan zijn de transgenders. 'Alles wat enigszins interessant is voor zichtbare trotse transgenders speelt zich niet in Rotterdam af. Wel in Amsterdam, Nijmegen en Utrecht', aldus Beau. Dit zijn steden waar meer ruimte is voor alternatieve culturen, terwijl er in Rotterdam juist weinig ruimte is om af te wijken van de norm. Het stimuleren van alternatieve culturen, bijvoorbeeld door kraakpanden te gedogen en antikraak te stimuleren, wordt hiervoor als mogelijke oplossing aangedragen. Als 'zichtbare' transgender stort je je niet zomaar in het uitgaansleven of de gayscene. Dat vrouwen last hebben van opdringerig en agressief gedrag van mannen kan Rene(e) zich goed voorstellen. Als transgender krijgt hij nogal eens te maken met agressie van mannen als zij erachter komen dat ze eigenlijk met een 'man' te maken hebben: 'Van eh, ben ik nou homo omdat ik jou een lekker wijf vond... weet je wel'. Ook homomannen die erachter komen dat de persoon voor zich lichamelijk vrouw is, vatten dit niet altijd sympathiek op. Zoals door een respondent wordt verwoord: 'Aan de ene kant heb je het recht om te zijn wie je bent, aan de andere kant moet je inderdaad voor jezelf ook wel nadenken of het handig is om het op sommige momenten of op sommige plaatsen te zijn'.

5.4.5 Meer homobars, meer diversiteit, stabiel, aanwezig en een goede sfeer

In de verhalen van de Rotterdamse hlb't'ers over het uitgaansleven in Rotterdam zitten duidelijk behoeften verweven. Behoefte aan een groter en meer divers aanbod; meer bars, nog een discotheek en meer feesten voor

diverse subgroepen, een horecagelegenheid om overdag te lunchen of te borrelen, of een plek om elkaar regelmatig te kunnen ontmoeten, ook (alleen) voor vrouwen. Plekken die bekend zijn bij een groter publiek, die niet in een straatje achteraf verstopt liggen. Maar ook plekken waar je juist ongezien naar binnen kunt glippen en plekken die de bezoeker niet per definitie tot homo bestempelen. Plekken die dus voor de buitenwereld niet herkenbaar gay zijn, maar waar het wel mogelijk is om uiting te geven aan je hlb't-identiteit en je andere hlb't'ers kunt ontmoeten. Door een groter aanbod zullen meer Rotterdamse hlb't'ers in Rotterdam blijven en zullen hlb't'ers uit andere steden vaker Rotterdam bezoeken. Dan kom je op zaterdag eens niet voortdurend dezelfde mensen tegen.

Rotterdam kan volgens een aantal respondenten leren van andere steden waar de gayscene nadrukkelijker aanwezig is, bijvoorbeeld in een bepaalde wijk of straat. Een plek waar je de openbare ruimte domineert, waar de 'scoringskans' hoog is en de entourage en sfeer goed zijn. Respondenten verwijzen naar Amsterdam, waar het aanbod groter is en de sfeer op straat in het algemeen toleranter is (al wordt dat volgens sommige respondenten ook minder). Ook verwijzen respondenten naar steden als Barcelona, Madrid, Londen en Tel Aviv. Allemaal steden waar een levendige en uitgebreide gayscene aanwezig is, ook als in het land zelf de acceptatie van homoseksualiteit nog uiterst gevoelig ligt.

'Dat je gewoon als in andere steden, als in Madrid of Barcelona of Amsterdam of London, dat zijn natuurlijk allemaal grote wereldsteden maar die hebben allemaal een aantal wijken waarin je, gewoon, de homoscene, zeg maar veel uh, als je kijkt is het veel meer aanwezig. Heb je straten of pleinen waar je naar toe kan. Dat blijkt toch wel iets te zijn wat je nodig hebt of zo' (Tristan).

'Steden als Barcelona, want daar kom ik dan ook af en toe, ja Barcelona is fantastisch, ook als homostad. Ik bedoel ik zie daar nog steeds mensen hand in hand lopen. Ik vind de sfeer gemoedelijk, ik vind, er is onwijs veel te doen op het gebied

van feesten en kunst en cultuur in Barcelona. En dan nog niet eens specifiek homo, maar er zijn ook zat homofeesten. De afspiegeling vind ik ook goed. Nee, daar mag Amsterdam nog wel een uurtje naar omkijken en Rotterdam' (Moshe).

Volgens de hltb'ers moet de gemeente de Rotterdamse gayscene nadrukkelijker ondersteunen. Door initiatieven te stimuleren en mogelijk te maken. Problemen met nachtvergunningen, locaties en het ontbreken van een duidelijk loket waar je met ideeën terecht kunt zijn nu zeer beperkende factoren. De Rotterdamse gayscene is afhankelijk van een aantal horecaondernemers; als zij besluiten er mee te stoppen, dan stopt het ook. Volgens een van de respondenten hangt de gayscene dan ook aan 'een heel dun draadje' en is het belangrijk om daar iets aan te doen. Tot slot is meer acceptatie op straat en in de algemene plekken nodig. Zodat je als hltb'er rustig naar huis kunt na een avondje in de homobar en je ook vrij bent om in andere horeca te zijn wie je bent en hoe je bent.

5.5 De hltb-organisaties

5.5.1 Van lesbisch platform tot lotgenotengroep

Hltb-organisaties hebben taken zoals het organiseren van ontmoeting, het geven van voorlichting en soms het uitvoeren van projecten. Daarnaast zijn ze gesprekspartner van het gemeentebestuur als het aankomt op de hltb-bewoners.

De belangenorganisaties of andere organisaties die zich specifiek richten op hltb'ers (of een subgroep daarvan) zijn een veelbesproken onderwerp in de interviews. Verreweg de meeste hltb'ers komen er op een gegeven moment in hun leven mee in aanraking. En ook als ze er zelf geen ervaring mee hebben, hebben ze er vaak toch een mening over. Het COC is de meest genoemde belangenorganisatie in de interviews. Hét COC bestaat overigens niet, er is sprake van een landelijk COC en allerlei lokale COC's. Dit zijn organisaties

met beperkte financiële middelen, waarvan de helft uit contributiegeld bestaat. Zij worden gerund door vrijwilligers; een vaste kern en wisselende vrijwilligers voor verschillende activiteiten. Respondenten spreken vooral over het COC Rotterdam en soms over specifieke activiteiten van het COC Rotterdam, zoals Gaymix (een feestavond voor allochtone hlb't'ers), de vrouwenavond of de salon voor ouderen. Ook Apollo, de belangenorganisatie voor hlb't-jongeren in Rotterdam halen respondenten vaak aan. Verder noemen respondenten allerlei andere belangenorganisaties, platforms, collectieven en lotgenotengroepen waar zij gebruik van maken. Zoals Femfusion, de Kringen, het Landelijk Netwerk Biseksualiteit (LNBi), het Transgender Netwerk Nederland (TNN), Groep 7152, de Noodles en Humanitas-werkgroepen. Tot slot komt Rotterdam Verkeert ter sprake. Een organisatie die zich richt op deskundigheidsbevordering van professionals en het zorgaanbod voor hlb't'ers, met I2Rotterdam als apart project voor allochtone hlb't-jongeren.

Onderstaand een weerslag van de ervaringen en percepties van de respondenten ten aanzien van organisaties en activiteiten. Soms berusten ze mogelijk op achterhaalde beelden over of praktijken van de organisaties. De auteurs hebben de ervaringen en beelden niet 'getoetst' op hoe recent of reëel deze zijn. Wat ook buiten beschouwing blijft is de vraag of de respondenten zelf een (positieve of negatieve) bijdrage hebben geleverd aan de belangenorganisaties, zij het in lidmaatschap, activiteiten, et cetera.

5.5.2 Het belang van hlb't-organisaties

De hlb't-organisaties maken een belangrijk deel uit van de homocultuur. De belangenorganisaties, platforms en andere collectieven zijn nodig voor de emancipatie van hlb't'ers. De respondenten vinden het belangrijk dat er een organisatie is die voor hun belangen opkomt. Margot: 'Je hebt het ook nodig dat er een homobeweging blijft, je hebt dat echt nodig.' Volgens sommige respondenten wekt het homohuwelijk de schijn dat de homo-emancipatie voltooid is. Maar zoals eerder al duidelijk werd, vinden zij dit niet het geval. Veel

hbt'ers zien de tolerantie en acceptatie afnemen en vinden het belangrijk dat er een organisatie is die daar tegen ten strijde trekt. Bijvoorbeeld door in de media te reageren op incidenten en ontwikkelingen in de politiek. Maar ook door homoseksualiteit bespreekbaar te maken onder diverse groepen in de samenleving en door bijvoorbeeld voorlichting te geven op scholen.

Het COC heeft een belangrijke rol gespeeld in de lobby voor gelijke rechten en andere belangen voor homoseksuelen. Volgens Larissa is mede door voortdurende aandacht van bijvoorbeeld het COC dat in Rotterdam ook best goed geregeld. Dat heeft te maken met de kracht van de Rotterdamse homobeweging: er zijn veel vrijwilligers en de mensen die actief zijn zitten ook op posities waar zij dingen voor elkaar kunnen krijgen als dat nodig is.

Bij misstanden in de homoscene wordt er vaak verwachtingsvol gekeken naar de belangenorganisaties; waar zijn ze en wat doen ze eraan? Bijvoorbeeld als zich incidenten van homogeweld voordoen in Rotterdam of als de resultaten over homonegativiteit onder de schoolgaande jeugd in de stad bekend worden gemaakt. Het is uiteraard de vraag in hoeverre de verantwoordelijkheid voor de veiligheid en gezondheid van hbt'ers en de bevordering van de maatschappelijke acceptatie exclusief bij de hbt-organisaties ligt. In de eerste plaats zijn zij doorgaans niet de veroorzakers, maar wel gedupeerd door de problemen. Gekscherend gezegd: moeten homo's zelf geld inzamelen om niet in elkaar geslagen te worden? En voor de 'oplossing' van complexe (maatschappelijke) problemen is het niet altijd reëel om te kijken naar kleine en/of vrijwilligersorganisaties, hoe bevlogen en professioneel ze ook zijn. Dus: is het reëel, haalbaar, ethisch (en wellicht ook niet te belastend) om de homonegativiteit op scholen te bestrijden met een paar jonge hbt'ers die dit op vrijwillige basis doen?

Los daarvan voorzien de hbt-organisaties in een behoefte door gespreksgroepen, thema-avonden en (telefonische) spreekuren te organiseren. Op die

manier bieden zij een vorm van sociale ondersteuning, hulpverlening en coaching. 'Ja, ik vind het altijd wel fijn als ik mijn verhaal ergens kwijt kan en die mensen die helpen ook gewoon en die geven adviezen en dat soort dingen', zegt Jasper over Apollo. Verder zijn de websites een belangrijke informatiebron. Veel hlb't'ers blijven dankzij die websites op de hoogte van nieuwtjes en activiteiten. En ze kunnen er allerlei informatie vinden over identiteit, coming out en gezondheid.

Naast belangenbehartiging en advies- en informatieverstrekking, is ontmoeting ook een belangrijke reden voor de respondenten om lid te worden van een hlb't-organisatie. Ontmoeten kan in levende lijve tijdens een gespreks-groep, borrelavond of feest, maar ook virtueel op een forum of chatbox van een website. Een aantal hlb't'ers vindt op die manier een partner, maar men zoekt ook naar gezelschap of naar 'gelijkgestemden' om zichzelf mee te kunnen identificeren en ervaringen uit te wisselen. Britt woont nog niet zo lang in Rotterdam en zegt:

'En sinds ik in Rotterdam woon ben ik lid van de Kringen. Ken je dat? Ik dacht ik ken nog maar zo weinig mensen in Rotterdam en toen dacht ik, ik vind het wel leuk om andere lesbische of gay-vrouwen of wat dan ook te leren kennen. Dus daar ben ik lid van geworden en dat is wel leuk'.

Marieke ontmoette haar vriendin via Femfusion en ook Karin leert regelmatig nieuwe vrouwen kennen via deze website:

'Het mooie is, die virtuele wereld, die wordt ook een real life wereld. [...] Je leert elkaar virtueel kennen, maar je wil dan ook in real life met elkaar afspreken. [...] Sinds twee, drie jaar heb je de 'trotse lesboot' varen met de Gay Pride. Komt daaruit vandaan en dat is geweldig. En op die boot staan allemaal 'fems' die allemaal uit de chatroom komen. Dus dan heb je 100 of [...] 60, 70 virtuele dames, maar die zie je dan ineens. Dat is leuk' (Karin).

Voor jongeren is de jongerenorganisatie Apollo vaak een belangrijke en veilige kennismaking met de homowereld en andere jonge hltb'ers. Vooral voor hen is het vinden van herkenning belangrijk, omdat in hun directe omgeving vaak niemand (openlijk) homoseksueel, lesbisch, bi of transgender is. Jasper komt vaak bij Apollo, nadat zijn moeder hem daar een keer bracht omdat ze vond dat hij ergens zichzelf moest kunnen zijn. Hij zegt: 'Dat was ruim twee jaar geleden en daar kom ik eigenlijk nog steeds.' Charlie, op dat moment in transitie, voelde zich ook erg thuis bij Apollo: 'Dat vond ik heel prettig, juist omdat het heel relaxed was, ja en omdat ik het idee had dat ik daar mezelf kon zijn.' Meiden zijn minder goed vertegenwoordigd bij Apollo. Dit punt komt in de volgende subparagraaf terug.

Ondanks dat gender-identiteit en seksuele geaardheid iets heel anders zijn en transgenders niet automatisch homoseksueel zijn, heeft niet alleen Charlie, maar ook de transgenderbeweging in het algemeen aansluiting gevonden bij de homobeweging.

'Op een gegeven moment heeft de homobeweging de transgenders ingesloten. Omdat er een heleboel overeenkomsten zijn, met het uit de kast komen, de discriminatiebestrijding, een hele hoop dingen. En voor de transgenderbeweging is het wel handig om te doen, want we profiteren zo van een heel groot netwerk en van een heleboel kennis. Zij zijn 30 jaar voor op ons' (sleutelrespondent Jantine).

De nog jonge transgenderbeweging kan dus profiteren van de ervaring van de homobeweging. Transgenders hebben verder een eigen netwerk dat zich bezighoudt met hun emancipatie en eigen organisaties waar zij terecht kunnen voor specifieke hulpverlening.

5.5.3 Richtingenstrijd en een stoffig imago. En over hoge bomen die veel wind vangen

Zoals gezegd hebben de Rotterdamse hltb'ers een uitgesproken mening over de hltb-organisaties. Naast het COC, hebben vooral jongeren het vaak over Apollo en websites als gay.nl, waar zij door middel van profielen en chat contact leggen met anderen. Veel vrouwen zijn bekend met het landelijke platform Femfusion. Een beperkt aantal respondenten bezoekt wel eens activiteiten van andere hltb-organisaties, zoals LNBI, TNN, Groep 7152 en de Kringen. De transgenders die wij spreken zijn iets vaker bekend met lotgenotengroepen, bijvoorbeeld van Humanitas. Opvallend is dat een organisatie als Rotterdam Verkeert in de interviews niet vaak ter sprake wordt gebracht. Als tweedelijns-organisatie is Rotterdam Verkeert bij de doelgroep minder bekend en in elk geval niet omstreden.

Zoals al genoemd vinden de hltb'ers het heel belangrijk dat de organisaties er zijn. Tegelijkertijd spreken zij bijna unaniem hun zorgen uit over de houdbaarheid van deze organisaties. Die bezorgdheid toont wellicht nog meer het belang aan dat de hltb'ers aan hen hechten. Als 'hoge boom' vangt het COC bijna vanzelfsprekend 'veel wind'. Natuurlijk kunnen ook de andere organisaties zich deze kritiek aanrekenen. Voor we overgaan tot het noemen van die kritiekpunten (of positiever geformuleerd, verbeterpunten), is het op zijn plaats om op te merken dat de hltb-organisaties een zeer diverse doelgroep representeren. Om aan al die uiteenlopende wensen en belangen te voldoen is dan ook zeker geen gemakkelijke taak.

Een algemeen punt van kritiek, dat door verschillende respondenten wordt genoemd, is de 'interne richtingenstrijd' waar veel organisaties mee kampen. Christian zegt over het LNBI: 'Er is ook een tijd geweest dat er veel interne strubbelingen waren, een beetje een richtingenstrijd.' En Karin die bekend is met Femfusion, zegt: 'Er is nu van alles loos, juist omdat ze niet communiceren, de dames achter het geheel.' Charlie heeft na 15 jaar zijn lidmaatschap bij

het COC Rotterdam opgezegd: 'Ik vond de mensen destijds niet inspirerend en ik vond vooral dat ze bezig waren met het uitvechten van allerlei onderling gekissebis.' Soms leiden die discussies ertoe dat organisaties meer met zichzelf dan de buitenwereld bezig zijn, wat de afstand tussen organisatie en achterban negatief heeft beïnvloed.

Een complicerende factor in dit geheel is dat deze belangenorganisaties, met uitzondering van Rotterdam Verkeert, doorgaans vrijwilligersorganisaties zijn. Het is dan vaak niet zo helder wie ergens verantwoordelijk voor is of wie de beslissingen neemt. Ook is het verloop van de bij de organisatie betrokken mensen (daardoor) redelijk groot. Volgens de respondenten worden activiteiten vaak gestaakt wanneer de vrijwilliger die dat organiseerde ermee stopt. Karin zegt tot slot hierover:

'Dat valt me wel op, dat het ook veel lastiger vol te houden is als vrijwilligersorganisatie. [...] Waar pluk je de mensen vandaan? Ik bedoel, na een jaar loopt iedereen meestal gefrustreerd weg, omdat ze dan toch op de een of andere manier eh, rechten of zo naar zich toe trekken. Dan worden het een soort baasjes en dan raken ze gefrustreerd omdat ze dat toch niet zijn, want ze zijn maar een spilletje in het geheel' (Karin).

Volgens sommige respondenten is er nog te weinig eenheid in het veld. 'Het is natuurlijk al een minderheidsgroepering en dan is het ook nog compleét versnipperd. Ik word daar gek van. Er zijn allemaal aparte clubjes die dingen aan het doen zijn en niemand die kent iemand, het is allemaal niet verbonden, er is geen federatie', aldus Margot. Een van de problemen hiervan is dat organisaties elkaar onderling beconcurreren ('ze gunnen elkaar het licht niet in de ogen'), terwijl zij elkaar ook zouden kunnen versterken. Een ander probleem is de onoverzichtelijkheid van het geheel: juist omdat er geen verbanden zijn of een overkoepelende instantie is, is het erg lastig om al die 'splintergroepjes' te vinden. Bovendien voelt een aantal hbt'ers zich

beperkt tot één organisatie, want het is 'not done' om lid te worden van de concurrent.

De 'hoogdrempeligheid' van de organisaties is een ander probleem dat regelmatig ter sprake komt. Een organisatie zoals Femfusion heeft daar vanwege het uitgebreide 'online' gedeelte, minder last van. Het bezoeken van organisaties zoals Apollo, het COC en de Kringen vereist toch wat meer moed. Vooral voor veel jongeren is de drempel hoog om eens een activiteit te bezoeken, laat staan om daadwerkelijk lid te worden. Het gaat voor velen echt een stap te ver of ze zouden het wel willen, maar vinden het doodeng om er alleen naar toe te gaan. De jongeren die er wel komen zijn dan ook vaak door iemand geïntroduceerd, wat het een stuk eenvoudiger maakt. Een aantal respondenten heeft het contact of de kans op ontmoeting via een hlbv-organisatie wel gemist. Esther (21 jaar) zegt:

'In Rotterdam zou ook een plek moeten zijn waar jongeren terecht kunnen, waar ze zich op hun gemak voelen. Het is onwijs hoogdrempelig allemaal. Ik ben nog nooit van mijn leven bij het COC geweest. Terwijl ik toch iemand ben die zich er wel mee bezighoudt. [...] Ik wist wel dat Apollo er was, maar dat zat achter donkere ramen en met een trapje naar beneden. Ik kan me voorstellen als je iemand kent dan ga je mee. Maar als je niemand kent en je ziet die deur..'

De ligging van een organisatie kan overigens ook een drempel opwerpen. De respondenten onderstrepen het belang van een 'veilige plek'. Voor de een betekent dit vooral dat die plek een beetje achteraf is, of in elk geval niet zo goed in het zicht. Zodat het mogelijk is ongezien naar binnen te 'glippen'. Dit kan misschien moeilijk verenigbaar zijn met de behoefte van andere hlbv'ers, die het vooral belangrijk vinden dat zij die plek veilig (en met een veilig gevoel) kunnen bereiken. Marieke vindt bijvoorbeeld dat zij om bij het COC te komen, door een voor haar onveilige buurt moet fietsen. 'Daar ga je niet alleen op de fiets naar toe, dan moet je toch wel eventjes kijken of je iemand mee kan krij-

gen.’ Volgens Laurens heeft Apollo hier ook last van (Apollo deelt op dit moment het pand met het COC): ‘Ik denk dat dit een criminele buurt is [...]. Dat ze zich wel heel veilig voelen in Apollo. Dat ze misschien de weg er heen of terug ’s avonds wel een beetje eng vinden. Maar ze zijn altijd in een groep [...]. Maar als je het niet kent en je bent er nog nooit geweest, dan denk ik dat die stap misschien wel moeilijk is.’ Door verschillende respondenten wordt overigens opgemerkt dat het voor het voortbestaan van Apollo belangrijk is dat zij snel weer een eigen pand krijgen.

Het imago is een ander voornaam probleem waar de hltb-organisaties volgens de respondenten mee kampen. In dit verband wordt vooral het COC genoemd. Veel respondenten geven aan dat het COC hen niet aanspreekt. Het COC is voor velen dan wel een niet te missen instituut, het is niet per definitie een instituut waarmee ze zich ook identificeren. Tijdens een gesprekje aan de bar zei iemand daarover eens gequote te zijn in een interview. Dat luidde als volgt: ‘Wat ik vind van het COC? Uhm, ik ga even plassen..! Ook anderen vinden het COC een beetje ‘slof’. Het COC heeft iets ‘belerends’ en iets stoffigs. Het begint vaak al met een bezoek aan de website. Maira zegt daarover: ‘En toen kwam ik op de website van het COC. Ik dacht, o, verschrikkelijk. Ik dacht dit is heel treurig. [...] Het mag wat frisser, wat jonger, wat dynamischer.’ Farouk probeert zijn vrienden wel eens warm te krijgen voor het COC, maar tevergeefs:

‘Vaak heb ik ook gehoord: wat is dat Gaymix? Enne als ik ze dan zeg dat het van het COC is zeggen ze nee ik wil niet komen. En als ik vraag hoezo niet? Dan zeggen ze ja, daar zijn heel veel oudere mensen. Ik zeg helemaal niet, dat zijn gewoon jonge jongens. Zeggen ze ja, maar toch liever niet. Het heeft een beetje de naam gekregen dat het slechte feesten organiseert’.

Lage opkomst bij activiteiten kan de organisaties ook in een negatieve spiraal brengen. Activiteiten die, zoals Margot dat zegt, door ‘anderhalve paarden-

kop' worden bezocht, verliezen meer en meer hun aantrekkingskracht. Britt kwam één keer op een feestje van het COC, maar daar was op dat moment nog niemand. Met haar vrienden heeft zij direct rechtsomkeert gemaakt en is sinds die tijd ook niet meer terug geweest. Moshe zegt over die opkomst: 'Het is gewoon heel kleinschalig. Het is gewoon leeggelopen. Het is een soort kerkachtig idee.'

5.5.4 Verschillen tussen groepen: vrouwen en allochtone hltb'ers missen aansluiting

Een belangrijk knelpunt dat door de (sleutel)respondenten wordt genoemd, is dat allochtone hltb'ers nauwelijks vertegenwoordigd zijn bij de hltb-organisaties en er even weinig gebruik van maken. Respondenten vinden de hltb-organisaties erg 'wit'. De organisaties proberen zich in te zetten voor een multicultureler publiek, maar slagen daar tot nu toe niet voldoende in. De hltb'ers (zowel van allochtone als van autochtone achtergrond) zien daarvoor enkele verklaringen. Eén daarvan is de westerse blik van de organisaties. Zoals sleutelrespondent Jeroen zegt:

'Zoals nu ook de hele tijd tegen allochtonen, van beleef je coming out en je zult zien dat je je vrij voelt. Maar dat geldt voor deze mensen dus uitdrukkelijk niet. En dat is ook mijn grote probleem met het COC, vooral landelijk. Ook op 11 oktober, de dag van de coming out. Dan zeggen we bye bye, dag buitenlanders, want die zullen zich gewoon niet laten zien'.

Willen de hltb-organisaties allochtone hltb'ers aanspreken, dan is volgens onder andere Jeroen en Hussain nodig dat zij rekening houden met de eigen wensen en het eigen tempo van homo-emancipatie. Zorg dus als organisatie dat ook de mensen die geen coming out nastreven zich welkom voelen en dat ook allochtone hltb'ers zich in de organisatie kunnen herkennen. Andere wensen kunnen te maken hebben met gebruiken en gewoontes, als het gaat om muziekvoorkeur, het tijdstip van een feest en alcoholgebruik. Nigel zegt daarover:

‘Als ze de Caribische cultuur of andere cultuur nabij willen trekken, dan moeten ze rekening houden met verschillende dingen. Ten eerste: ze komen niet vroeg, ze komen na 12 uur. Het COC heeft een vergunning tot 2 uur. Als deze mensen na 12 uur naar jouw activiteit komen dan willen ze iets van 6 uur naar huis. En dat kan niet, want jij hebt een vergunning tot 2 uur’.

Behalve het draaien van de juiste muziek en zorgen voor een passende sfeer en aantrekkelijk tijdstip, is ook het garanderen van een ‘veilige plek’ (zonder kans op ontdekking door anderen) erg belangrijk. Dit punt is al eerder genoemd, maar het is goed om ook hier te benadrukken dat ‘onzichtbaarheid’ voor een deel van de hltb’ers belangrijk is. Een locatie die niet aan een belangrijke doorgaande weg zit en een ingang aan de achterkant kunnen daarbij helpen. Volgens Percy is het van belang dat de organisaties actief inzetten op het binnenhalen van hltb’ers met alle nationaliteiten: ‘Je kan niet als organisatie achterblijven op dat punt en verwachten dat het effect wel zal zijn dat die andere nationaliteiten zich vanzelf wel ergens mee zullen identificeren. Je moet het ook uitstralen. En die uitstraling is er niet.’

Behalve allochtone hltb’ers blijkt dat ook vrouwen minder worden aangesproken door de gemengde hltb-organisaties. Van het lesbisch platform Femfusion zijn wel veel vrouwen lid, maar dit is een landelijke organisatie die voornamelijk voorziet in ‘virtuele ontmoeting’. Voor jonge meiden en vrouwen die dichtbij huis op zoek zijn naar een vrouwenavond is dit aanbod niet voldoende. Wat gemengde hltb-organisaties betreft zijn mannen vaak in de meerderheid en daar voelen de vrouwen zich niet prettig bij. De opmerking van Josefiën over het COC is exemplarisch:

‘Het COC hier is, vind ik ook een erg mannelijke, ja, ik geloof dat ze een vrouwenavond hebben, maar dat is het dan ook wel zo’n beetje. Het is echt een mannenbolwerk geworden in de loop van de tijd’.

Vrouwen zijn, als zij dan toch voor een hbt-gelegenheid kiezen, het liefst onder elkaar, of in elk geval niet zo ontzettend in de minderheid. Hier geldt eigenlijk hetzelfde als voor het uitgaan. Wat door respondenten ook wordt geopperd is dat het soort activiteiten dat door de hbt-organisaties wordt aangeboden, niet zo bij vrouwen past; zij vergaderen en borrelen minder in de vrije tijd omdat zij ook nog zorg voor familie, partner en huishouden hebben. Ook restanten seksisme onder homomannen over vrouwenrollen kunnen een rol spelen. Dit komt hard aan bij de vrouwen die herkenning en bescherming verwachten van een hbt-organisatie en de negatieve reactie op grond van het vrouw-zijn als dubbele afwijzing ervaren. Voor organisaties kan het moeilijk zijn om vrouwen aan zich te binden, zeker wanneer er geen of weinig vrouwelijke deelnemers en medewerkers zijn. Hier werkt hetzelfde principe als in de gay-scene; het is niet gezellig om als vrouw alleen tussen de mannen te staan. Ook Apollo heeft moeite om meiden aan zich te binden. Ze komen er wel een enkele keer, maar blijven niet structureel. Thomas, vaste bezoeker, bevestigt dit:

‘Maar ik heb met oud-bestuursleden gesproken van jaren geleden en die zeiden het lijkt met golven te komen. [...] Op dit moment merk ik dat veel meisjes één keer komen, twee keer soms en dat ze dan toch liever in het uitgaansleven gaan. Want dan komen er honderden, bij ons zijn het er tientallen’.

Tot slot blijkt uit de gesprekken met een aantal respondenten dat biseksuelen zich mogelijk minder welkom en minder geaccepteerd voelen binnen de hbt-organisaties. Ook al worden bi’s onder de doelgroep geschaard, blijkt er toch soms onbegrip wanneer iemand niet alleen homoseksueel, maar ook biseksueel gedrag laat zien.

‘Als je binnen de homobeweging beweegt, als individuele bi ben je natuurlijk sowieso vrij onzichtbaar, maar soms is het een beetje raar. Want soms heb je ineens een partner van het vrouwelijk geslacht, terwijl je man bent en je iets doet binnen een homobeweging’ (Christian).

Op een vrouwenavond kun je het volgens Yvonne maar beter niet over je vriend te hebben. Verder menen sommigen dat de belangen van biseksuelen door hltb-organisaties te weinig worden behartigd en dat er te weinig aandacht wordt besteed aan thema's waar biseksuelen mee zitten. Zoals het inrichten van een relatie en de coming out (hoe vertel je binnen de homoge-meenschap dat je ook op vrouwen valt). Het LNBi probeert daar verandering in te brengen, bijvoorbeeld door de organisatie van de eerste landelijke confe-rentie voor biseksuelen in september 2009 (Met het oog op morgen, 24 sep-tember 2009).

5.5.5 Samenwerking, meer diversiteit en een stadsmarinier

Voor hltb'ers is het belangrijk dat er organisaties zijn die hen vertegenwoordi-gen en die opkomen voor hun belangen, die voorzien in een informatiebe-hoeftte en daarbij ontmoeting met andere hltb'ers faciliteren. Ondanks alle kri-tiek op en zorgen over het functioneren van de organisaties, zijn de respon-denten het er over eens dat zij zeker moeten blijven, vooral het COC. Sommige respondenten vinden het een taak voor de gemeente om te helpen de basis van het COC Rotterdam weer te versterken. Wat betreft de inrichting van de organisatie, ziet een aantal respondenten het organiseren van feestjes en borrels als bijzaak voor het COC. Volgens George is het hoofdzaak dat het COC zich bezighoudt met belangenbehartiging en dat zij ervoor zorgt dat er horecagelegenheden voor hltb'ers zijn, zonder dat zij die zelf probeert op te zetten. Ook Moshe vindt het erg belangrijk dat het COC voor zijn belangen opkomt. Maar hij is naar eigen zeggen wel 'het vertrouwen kwijt dat het COC op de bühne springt en dingen voor elkaar krijgt'. Tot slot zou het COC vol-gens een aantal hltb'ers zich moeten inspannen voor een samenwerking met andere hltb-organisaties. Zodat er een einde komt aan de versplintering, waar-door de homobeweging onnodig veel kracht verliest en het voor hltb'ers bovendien erg onoverzichtelijk is. Deze samenwerking vindt volgens ingewij-den op professioneel niveau ook al een tijdje plaats, al is dat wellicht niet zichtbaar voor alle hltb'ers.

Larissa is juist wel te spreken over de kracht van de homobeweging. Maar volgens haar zou het goed zijn als Rotterdam een speciale ambtenaar aanstelt om de belangen van hbt'ers te waarborgen: 'Er zou eigenlijk een betaalde functie moeten zijn, een goede ambtenaar, een soort stadsmarinier die de stad in gaat, dingen bespreekt en als nodig direct dingen in gang zet.'

Ook is het belangrijk dat jongeren, vrouwen en allochtone hbt'ers zich door de organisaties voelen aangesproken en zich er thuis voelen. Veel respondenten geven aan dat zij behoefte hebben aan ontmoeting met andere hbt'ers, een gesprek met 'gelijkgestemden' en/of een luisterend oor, advies en ondersteuning op bepaalde momenten in hun leven. Zoals Percy zegt ben je niet automatisch een multiculturele organisatie, door gevestigd te zijn in een multiculturele stad. Ook kun je wel stellen dat vrouwen altijd welkom zijn, maar zolang mannen 'dominant' aanwezig zijn, zullen zij zich niet snel laten zien.

5.6 Overige maatschappelijke terreinen

5.6.1 In het onderwijs

We spreken tijdens het onderzoek drie vrouwen die als docent werkzaam zijn in het onderwijs. Ook spreken we acht studenten aan het hbo of een universiteit (of pas afgestudeerden) en één scholier (havo). Deze respondenten vertellen ook over hun schooltijd, wat in de andere interviews veel minder gebeurt. Wat opvalt is dat de periode op de middelbare school in relatie tot de acceptatie van homoseksualiteit veelal als negatief wordt ervaren. De overstap naar een vervolgonderwijs verandert meestal veel en de hbt'ers geven aan dat zij vanaf dat moment veel meer zichzelf kunnen zijn en zich geaccepteerd voelen. Het is overigens niet ondenkbaar dat dit (ook) te maken heeft met de identiteitontwikkeling van de hbt'ers zelf.

De meeste hbt'ers worden op de middelbare school voor het eerst echt met hun seksuele geaardheid en/of gender-identiteit geconfronteerd. Meestal kie-

zen zij er niet voor om dat direct kenbaar te maken (zie Intermezzo). Zoals Rolf, die ervoor koos om pas na zijn eindexamen met anderen over zijn homoseksualiteit te praten. Ook Thomas stelde het uit tot het eindexamengala, al had hij het voor die tijd al wel met zijn familie besproken. De terughoudendheid om op school uit de kast te komen heeft niet alleen met de (verwachte) reactie van medeleerlingen te maken. Rolf vertelt dat hij geen zin had om op school bekend te staan als dé homo:

'En niet omdat ik het gevoel had dat het niet geaccepteerd zou worden, want ik heb, er zaten ook wel twee jongens op school waarvan het bekend was dat ze homo waren. Maar dat waren ook wel dé homo's van de school. Iedereen wist dat. En dat stond me wel heel erg tegen, dat je dan zo'n label krijgt opgeplakt'.

Anderen hebben wel de ervaring dat de school homo-onvriendelijk was of is. Bijvoorbeeld omdat er veel gereformeerde leerlingen zijn: 'De helft van mijn vrienden was best vrij zwaar christelijk gereformeerd van huis uit, die hadden daar wat meer moeite mee, spraken daar niet over. Sommigen hebben zelfs een week lang niet met mij gepraat' (Thomas). Karlijn vertelt dat op school een homoseksuele jongen het mikpunt van pesterijen was en Jasper vertelt dat hij nu nog in zijn klas erg gepest wordt. Zelfs zo erg dat hij is gaan spijbelen en bleef zitten. In zijn klas zitten veel (allochtone) jongens, die sinds zij gehoord hebben dat Jasper homo is, hem treiteren en lastigvallen.

Volgens de respondenten gaan verhalen over homoseksualiteit van een leerling vaak als een lopend vuurtje door de school; je hoeft het maar aan één iemand te vertellen en 'kwebbeltantes' zorgen er wel voor dat binnen een mum van tijd iedereen op de hoogte is. Aan de ene kant is dat gemakkelijk, omdat je het dan niet zelf steeds opnieuw hoeft te vertellen. Aan de andere kant kan het ook verkeerd uitpakken, zoals in het geval van Jasper. Hij had dan ook liever niet gehad dat de hele school het wist en nam één iemand in vertrouwen. Maar voor hij het in de gaten had, wist de hele school ervan. Esther

was op school wel uit de kast maar was daarin op de school met ongeveer 1000 leerlingen de enige. Ze vertelt in eerste instantie dat ze er eigenlijk nooit last van had, maar later zegt ze dat dat ook kan zijn omdat ze er geen aandacht aan besteedde. Wat wel voor onbegrip zorgde was dat zij niet altijd voldeed aan het beeld dat haar medescholieren over vrouwen hadden:

‘Vaak heeft het ook gewoon te maken met de eh ja, met de rolverdeling of met de rol die zij in hun hoofd hebben van hoe een vrouw zou moeten zijn. En ik ben niet een typische vrouw daarin. [...] En dat heb ik op school vaak meegemaakt. Dat ik voetbalde en een jongen dolde en dat ik daar problemen mee kreeg. En dat had niet zozeer te maken met dat ik op vrouwen viel’.

Tijdens de studententijd is homoseksualiteit niet zo’n probleem meer. Een aantal hlb’ters die wij spreken geeft aan dat zij pas in die tijd echt tot bloei kwamen. Ze komen met een gerust hart uit de kast en ervaren geen problemen wat betreft acceptatie. Toch blijft homoseksualiteit tamelijk onzichtbaar. Esther kent bijvoorbeeld nog steeds niemand anders op de hogeschool waar zij studeert die uit de kast is. Bovendien is het ook nooit echt onderwerp van gesprek. Thomas, die niet in Rotterdam studeert, maar wel vaak in Apollo en de Rotterdamse gayscene is te vinden en daar ook veel vrienden heeft, praat over dat deel van zijn leven nauwelijks met medestudenten:

‘Nou, als het me wordt gevraagd, dan kan ik gewoon eerlijk antwoord geven. Van ik ben daar en daar geweest. Maar op de een of andere manier hebben we het gewoon meer over de dagelijkse dingen rondom de studievereniging en de studie en dingen die verder op de universiteit gebeuren dan over de vrijetijdsbesteding. [...] Wat je in je vrije tijd doet met vrienden, in het weekend of in de avond dat is niet heel erg veel besproken’.

Farouk is in zijn aanpak wellicht de bekende uitzondering die de regel bevestigt; hij volgt een mbo-opleiding en vertelt zijn medestudenten altijd direct

hoe het zit. Daar voegt hij de mededeling aan toe dat wie daar een probleem mee heeft er maar beter gelijk mee kan komen: 'Ik zei zo van eh ik ben homo en als je wat te zeggen hebt moet je het zeggen want anders als het over een half jaar gebeurt dan ga ik echt boos worden.' Farouk laat dus in de klas niet over zich heen lopen en zorgt er daarbij ook voor dat hij geen buitenbeentje wordt:

'Ik ga ook altijd, ik zie ze ook nooit op mij afstappen zo van zullen we samenwerken. Maar dan ga ik gewoon naar hun toe van weet je wat, met jou heb ik nog niet samengewerkt, laten we dit keer samen doen. Dan zeggen ze ja is goed. [...] Ik ga niet mezelf buitenboord houden. Naast de klas. Iedereen werkt met elkaar. Is gezellig met elkaar'.

De hlb'ters die wij spreken die voor de klas staan, zijn op school open over hun seksuele geaardheid en leerlingen reageren hier in het algemeen goed op. Volgens Yvonne en Marieke heeft dat er ook alles mee te maken dat zij 'voor de klas staan'. Marieke: 'Je bent eigenlijk al in het voordeel, want je bent de leerkracht, dus je hebt een soort overwicht over ze, zeg maar.' Voor Marieke voelt het daarom veilig om er op school over te praten. Wanneer leerlingen opmerkingen maken over homoseksualiteit gaat zij daar tegenin, iets wat zij in een andere setting niet zo snel zou doen. Marieke merkt dat leerlingen het wel interessant vinden dat hun juf lesbisch is, al begrijpen ze het niet altijd en stellen ze er allerlei vragen over.

'Ze begrepen het voor een deel gewoon niet, van wat is dat, je krijgt gewoon vragen van ja maar als je met een vrouw samenwoont, slaap je dan ook in hetzelfde bed? Gewoon onwetendheid. En er zijn dan ook wat van die opgeschoten pubers die het vooral heel erg sexy vinden'.

Voorlichting op scholen wordt door de hlb'ters gezien als remedie tegen intolerantie in de samenleving. Ook als het gaat om acceptatie op de scholen zelf,

wordt de behoefte aan voorlichting over homoseksualiteit op scholen uitgesproken. De respondenten geven aan dat het belangrijk is om op school een tolerant klimaat te creëren. Niet alleen omdat leerlingen dan wellicht ook buiten de schoolmuren toleranter zijn. Maar ook om als school een veilige plek te zijn voor de jongeren die thuis niet goed met hun seksuele geaardheid en/of gender-identiteit terechtkunnen. Sommige respondenten geven aan dat zij zo'n voorlichting best zouden willen geven. Jaap heeft daar al ervaring mee. Al voor het interview 'officieel' begint, vertelt hij daar enthousiast over. De grove vragen die leerlingen soms stellen vallen hem wel op:

'Daar werden ook termen op het bord gezet, bijvoorbeeld wat weten jullie van seks van homo's? Nou 'kontenbonken'. Werd dan ook aan mij gevraagd. Doe je dat wel eens? Nou (lacht) je moet wel eerlijk zijn ja, maar het woord vind ik niet kloppen [...] het klinkt zo grof. Maar homo's zijn in staat om elkaar liefde te geven. Dat wil ik wel benadrukken. De vragen van scholieren, ik denk dan jeetje mina, het zijn grove vragen, toch'.

5.6.2 Op de sportvereniging

In Rotterdam kunnen homo's, lesbo's en biseksuelen die graag met andere 'hbt'ers' sporten bij Ketelbinkie terecht. Deze sportclub die speciaal bedoeld is voor homo's, lesbo's en bi's, bestaat al 15 jaar en heeft meer dan 240 leden. Er is keuze uit verschillende sporten, zoals badminton, volleybal, zwemmen, fitness en voetbal. Bovendien worden naast de trainingen ook wedstrijden, borrels en dagjes uit georganiseerd. In een publicatie van het Mulierinstituut (Elling & van den Dool, 2009) wordt overigens al geconcludeerd dat de meeste homoseksuele mannen, lesbische vrouwen en biseksuele mannen en vrouwen sporten bij een 'reguliere' sportvereniging en dat zij geen behoefte hebben om lid te zijn van een hbt-sportvereniging. Een kwart van de ondervraagde hbt'ers (n= 430) zou dat best wel graag willen, maar kent een dergelijke vereniging niet.

Sport is een onderwerp dat respondenten in ons onderzoek vaak niet uit zichzelf ter sprake brengen. Desgevraagd heeft een aantal van hen daar wel een mening over. We spreken geen hlb't'ers die ervaring hebben met hlb't-sportverenigingen, al staat een aantal wel positief tegenover het onderling sporten. Uit de gesprekken blijkt dat het belangrijk is dat de mogelijkheid er is. Of ook daadwerkelijk gebruik gemaakt wordt van het aanbod hangt van meerdere factoren af. Bijvoorbeeld of het niet te ver van huis is, het tijdstip uitkomt en of het competitie-element (of het ontbreken daarvan) past bij de aspiraties van de sporter. Bovendien hangt het van de aard van de sport af. Voor sporten die je individueel beoefent is het veel minder belangrijk wie je medesporters zijn. Marieke zegt daarover: 'Het scheelt natuurlijk ook dat zwemmen een behoorlijk individuele sport is, dus dan maakt het niet zoveel uit waar je het doet. Terwijl bij badminton, heb je dat wat meer en dan is het wel leuk, ja, om onder ons te zijn.' Ook Britt zou in de toekomst zich wel willen aansluiten bij een hlb't-tennisvereniging. Niet alleen om het sporten, maar juist om het sociale contact met andere hlb't'ers.

Uit de interviews blijkt dat de respondenten die een sport beoefenen bij een 'reguliere' sportvereniging, wel degelijk bepaalde keuzes maken. Wat betreft het soort vereniging, maar ook wat betreft de openheid over de seksuele geaardheid. Esther voetbalt graag in haar vrije tijd en natuurlijk weet zij dat voetbal een sport is waar de kans groot is om andere lesbische of bi-vrouwen te treffen. Toch is zij 'expres bij een studentenvoetbalvereniging gaan voetballen', omdat zij denkt dat 'die [vanwege hun opleidingsniveau] misschien een beetje kunnen nadenken'. Het is voor haar medespelers dan ook geen probleem dat zij op vrouwen valt en zij is ook niet de enige binnen het team. Esther is bewust geen lid geworden van een hlb't-voetbalvereniging, omdat de vrouwen die daar lid zijn niet haar type zijn. Britt doet aan fitness en daar vertelt zij liever niet dat zij op vrouwen valt. Het is voor haar geen probleem om dat niet te vertellen, omdat ze niet zoveel contact heeft met andere sporters en het ook niet ter sprake komt.

‘Maar dat zijn wel van die plekken waarvan ik denk, ik heb liever niet dat ze het weten, want straks worden al die vrouwen panisch of zo. In zo’n vrouwenkleedkamer. Daar ben ik altijd bang voor. Met andere vrouwen, dan denk ik ja, dat vinden ze niet relaxed of zo. [...] Dat je denkt dat die ander zich daar ongemakkelijk bij kan voelen, dus dan, weet je, als je dan met vriendinnen gaat sporten dan zou ik me, dan kleed ik me heel netjes om of zo’ (Britt).

De respondenten van het onderzoek hebben geen ervaring met homonegativiteit in de sport, al zou dit natuurlijk te maken kunnen hebben met de sporten en sportverenigingen die zij kiezen en met de mate waarin zij zich als hlb’t’er laten zien, zoals hierboven is beschreven. Uit het onderzoek van Elling en van den Dool (2009) blijkt dat toch een kwart van de homoseksuele en lesbische sporters getuige of slachtoffer is geweest van homonegativiteit. Waarbij het vooral gaat om kwetsende opmerkingen die vaak ‘grappig’ bedoeld zijn. De onderzoekers concluderen dan ook dat homonegativiteit ‘niet aan de orde van de dag is’ in de sportwereld, maar dat dit punt zeker aandacht behoeft. Homo-intolerantie komt vooral voor onder jongeren en in mannenteamsporten, zoals voetbal, waar sporters er eigenlijk vanuit gaan dat zich onder hen geen homomannen bevinden. Het stereotype beeld dat homo’s niet voetballen, blijkt effectief te werken als symbolisch uitsluitingsmechanisme, aldus Elling en van den Dool (2009). Twee op de vijf homomannen geven aan dat zij zich bij hun sportkeuze laten leiden door hun seksuele geaardheid en vooral teamsporten en ‘machosporten’ vermijden of helemaal niet sporten uit angst voor homonegativiteit.

Sport en transgender zijn een combinatie die nogal eens wat opschudding veroorzaakt. In de zomer van 2009 was dit het geval op de wereldkampioenschappen atletiek in Berlijn. De Zuid-Afrikaanse hardloopster Caster Semenya loopt bijzonder hard, maar al snel gaan er geruchten over haar geslacht: zij zou eigenlijk een man zijn. De geruchten zorgen er uiteindelijk voor dat de Internationale Associatie van Atletiek Federaties (IAAF) vraagt om een

geslachtstest bij Semenya af te nemen. Dit terwijl het IAAF in 1992 besloot dat atleten die officieel als vrouw leven en als vrouw zijn opgevoed, zonder problemen mee mogen doen met de vrouwen (Geruchten over geslacht, 2009).

Niet alleen internationaal en bij belangrijke sportevenementen komen dergelijke ‘misverstanden’ voor. Voor transgenders die lid willen worden van een sportvereniging is ook in Nederland weinig geregeld. Naar aanleiding van een incident in een sportschool waarbij een transseksueel de toegang werd geweigerd, roept Transgender Netwerk Nederland de sportkoepel NOC/NSF en de overheid in augustus van dit jaar op om richtlijnen op te stellen voor sportverenigingen (Incident sportschool, 2009). Het gaat dan bijvoorbeeld over de vraag of iemand bij de mannen of de vrouwen sport en welke kleedkamer kan worden gebruikt. Het is niet alleen voor transseksuelen nodig om hier duidelijkheid over te krijgen, maar ook voor alle mensen die tussen de geslachten in leven. Volgens Transgender Netwerk Nederland leidt de onduidelijkheid er nu toe dat veel transgenders ervoor kiezen helemaal niet te sporten. Transvisie (een centrum voor gender-diversiteit dat hulp verleent aan transgenders en hun omgeving, gevestigd in Amsterdam) biedt zo nu en dan voor liefhebbers van zwemmen de oplossing: zij reserveren een middag het zwembad voor transgenderjongeren. Dat betekent dat zij vrij kunnen zwemmen, zonder dat anderen raar opkijken van hun lichaam en zwemkleding. In de interviews spraken wij alleen met Charlie over sport. Charlie nam een tijd deel aan een dansklas voor mannen. Het onderstaande fragment maakt duidelijk waarom dat voor hem in de periode van zijn transitie naar een man heel belangrijk was:

‘Wat ik daarnaast gedaan heb en dat heeft voor mij ook veel gedaan, er was toen een dansles, of -klas, van moderne dans voor mannen. En daar ben ik al mee begonnen vlak voor ik met de hormonen ben begonnen. En hoewel dat geen dansklas was die specifiek voor homomannen was, waren er wel bijna allemaal homomannen. En ja, dat heeft voor mij wel heel veel gedaan. Ook in termen van socia-

lisatie. [...] Het is toch prettig om gewoon andere mannen in de buurt te hebben om dingen bij af te checken of dingen aan te vragen'.

5.6.3 Culturele evenementen en activiteiten

Rotterdam zet al jaren in op de ontwikkeling van en investering in cultuur. Met tal van musea, galeries en festivals zoals het Filmfestival en het North Sea Jazzfestival heeft het Rotterdamse culturele leven een impuls gekregen. Dit mede vanuit de gedachte dat culturele instellingen en evenementen ook een vliegwiel kunnen zijn voor de economie. Onderzoek (Manshanden et al., 2005) en ervaring wijzen uit dat bepaalde delen van Rotterdam aantrekkingskracht hebben op creatieve professionals en kunstenaars. De omgeving van de Witte de Withstraat is daar een voorbeeld van, maar ook voormalig industriële gebouwen van Rotterdam zoals de Van Nelle fabriek, de Maassilo en de Schiecentrale in het Lloydkwartier. Dit zijn nu bedrijfspanden voor 'creatieve professionals', waarvan de werknemers ook buiten werktijden graag en veel gebruik maken van het culturele aanbod van de stad.

In paragraaf 5.2.5 over werk kwamen de respondenten uit de creatieve beroepsgroepen al aan het woord. Ook in deze paragraaf laat een deel van hen zich weer horen met hun visie op het verband tussen homoseksualiteit, cultuur en evenementen. Verder spreken anderen zich uit over het culturele aanbod en hun deelname aan culturele activiteiten en evenementen.

Zoals gezegd leveren sommige respondenten zelf een actieve bijdrage aan culturele evenementen. Anderen doen deze voornamelijk als bezoeker aan. Zo gaat Albert vanuit het COC regelmatig met andere geïnteresseerde ouderen naar een van de musea die Rotterdam rijk is. Margot vindt dat homoseksualiteit en kunst veel raakvlakken hebben, maar dat deze raakvlakken doorgaans impliciet blijven. In exposities kan bijvoorbeeld vaker werk van homo-seksuele kunstenaars worden opgenomen, of positieve aandacht worden gegeven aan deze doelgroep via (deel)exposities. Volgens haar zijn juist der-

gelijke initiatieven relatief eenvoudig 'stuurbaar met subsidies'. Al was het maar om het publiek wat nadrukkelijker in aanraking te laten komen met homoseksualiteit.

Moshe was jaren actief op het snijvlak tussen performance art en evenementen. Hij mist een visie en een aanspreekpunt bij de gemeente. Het is naar zijn smaak onduidelijk of en waar Rotterdam subsidies geeft aan de homoscene, vooral daar waar het zich mengt met de kunstscene. Het gebrek aan (ambtelijke) ondersteuning voor een dergelijke alternatieve gay/kunstscene vindt hij erg spijtig, zowel qua financiën als qua visie.

Ook Beau mist in Rotterdam de 'ondersteuning van de alternatieve cultuur. Die alternatieve plekken zijn volgens Beau 'belangrijke ontmoetingsplekken voor mensen die afwijken van de norm.' Kraakpanden of antikraakpanden zijn volgens Beau van die ontmoetingsplekken. Als de gemeente daarop een beter ondersteunend dan wel gedoogbeleid voert, dan komt 'dat ten goede aan de alternatieve scene en uiteindelijk aan een deel van de hlbts-scene.'

Er zijn uiteraard ook deelnemers die weinig op hebben met een alternatieve scene en meer affiniteit hebben met het reguliere culturele aanbod. Afhankelijk van waar hun voorkeur naar uitgaat - literatuur, film of beeldende kunst- zien zij graag meer representatie van hlbts-kunstenaars of -onderwerpen in de geprefereerde kunstvorm. Zo leest Marieke graag eens een goed boek over een lesbische hoofdpersoon, verlangt Sandra naar een kaskraker met lesbische hoofdpersonen en ziet Albert graag in de bibliotheek wat meer aandacht voor 'roze schrijvers'.

Veel deelnemers hebben goede herinneringen aan deelname aan roze evenementen. Zo namen de meesten in het verleden wel eens deel aan 'iets rozes'. Er zijn er die warme herinneringen hebben aan de Gay Games, anderen beleven jaarlijks pret op de Amsterdamse grachten tijdens de Gay Pride, weer

anderen geven de voorkeur aan het Utrechtse MidZomerGracht festival. Voor Rotterdam zijn de momenten vooralsnog wat bescheidener; enkelen herinneren zich roeriger tijden uit het verleden (ben je van voor of na het 'Flipofes'? of: wie kent nog het vrouwenhuis?). Maar de afgelopen jaren verliepen vele malen 'tammer' met enkele roze markten en wat evenementen ten tijde van het jubileumjaar van het COC.

Josefien is voorstander van het Utrechtse model van het MidZomerGracht festival. Het wordt georganiseerd door de Utrechtse homoscene, maar is zeer toegankelijk. Waarschijnlijk komt dat door het zeer hoge culturele gehalte en het weinig zichtbare 'roze' etiket. Dit is precies wat Josefien aanspreekt. Juist ook omdat het in sterk contrast staat met andere roze evenementen die meer het extravagante element uit de subcultuur etaleren, dat volgens haar dan ook weer wordt overbelicht door media.

'Als je bijvoorbeeld kijkt naar Utrecht, naar het MidZomerGracht festival dat vind ik dus een hele goede vorm. Omdat mensen uit de stad daar naartoe komen om naar de muziek te luisteren. Het feit dat de homo's dat organiseren, is secundair. Er komen wel een heleboel andere mensen op af. Haal het ook uit die sfeer. Laat maar zien wat je dan ook doet. Als vervolgens daar muzikanten staan en je laat je op die manier zien aan de stad: ze zijn best leuk eigenlijk! En waar we het net over hadden: het blote billen gehalte is erg laag.'

Volgens de meeste deelnemers zou wat meer 'gaypride' in Rotterdam niet misstaan. Britt ziet zo iets in elk geval wel zitten: 'Een *thank god it's Friday* borrel, een hartjesdag. Er is toch altijd wel wat te organiseren, als het maar een terugkerend evenement is.' Enkelen hopen dat met de komst van de Eurogames in 2011, Rotterdam in elk geval weer gaat meetellen op de roze landkaart. Zowel voor onderlinge verbondenheid onder de hlb-gemeenschap als ook voor het begrip onder de hetero's.

Uit de gesprekken blijkt dat de roze evenementen volgens de meeste respondenten twee doelen dienen. Enerzijds bieden zij een ontmoetingsplaats en herkenningspunt voor de hltb-gemeenschap. Het voelt in de eerste plaats als een (h)erkenning van de hltb-identiteit. Bovendien is het een plaats waar mensen zich voor de verandering in de meerderheid voelen, in plaats van in de minderheid. Ten tweede zijn roze evenementen volgens de respondenten een belangrijk middel om de roze gemeenschap zichtbaar en toegankelijk te maken voor hetero's. Vanuit de gedachte dat onbekend onbemind maakt, kunnen roze evenementen de onbekendheid en onwetendheid beslechten die heersen onder gemeenschappen waar homoseksualiteit nauwelijks bekend of bespreekbaar is.

Ten aanzien van de roze evenementen als ontmoetingsplaats voor hltb'ers en als middel om de zichtbaarheid van de groep te vergroten voor hltb'ers en hetero's, doet zich automatisch de vraag voor: wie is verantwoordelijk voor de organisatie en de rekening? Tristan meent dat enkele homohorecaondernemers als collectief ook de handen ineen kunnen slaan en 'een festival in de van Oldenbarneveldstraat' kunnen houden of 'een openlucht discotheek voor de Gay Palace.'

Moshe, bekend om zijn onconventionele stijl, kijkt er anders naar. Hij koppelt een dergelijk evenement feitelijk aan het gebrek aan tolerantie. Waarom zou de gemeente niet '1.000 euro in de pot doen voor iedere aangifte van homodiscriminatie en die pot besteden voor emancipatie en rechten binnen de stad.' Hij vindt het niet raar als de gemeente minimaal meebetaalt aan een dergelijk doelgroepenbeleid. Uit allerlei informatie blijkt immers dat de doelgroep als geheel wel een steuntje in de rug kan gebruiken.

Bovendien vinden de respondenten dat homoseksualiteit te weinig bij de andere algemene evenementen van de stad Rotterdam wordt betrokken. Denk bijvoorbeeld aan het feit dat Rotterdam in 2009 Jongerenhoofdstad is, bekend als 'Your world'. Seksuele diversiteit wordt daarbij nimmer in hun visie

genoemd. Percy, zelf betrokken bij veel jongerenactiviteiten, vindt dit duidelijk een gemiste kans. Zowel voor alle hltb-jongeren uit de doelgroep, maar ook wat betreft de bevordering van tolerantie onder heterojongeren. Hij zegt daarover dan ook: 'Waarom zet je niet iets op de website als 'homo, gay of bi: de Europese jongerenhoofdstad is er voor alle jongeren.'

Samenvattend zien de hltb'ers legio mogelijkheden om de onzichtbaarheid en onbespreekbaarheid van homoseksualiteit te doorbreken via kunstvormen en (culturele) evenementen. Er zijn immers tal van homoseksuele kunstenaars, variërend van schrijvers tot aan architecten, van wie de seksuele geaardheid of gender-identiteit wat nadrukkelijker belicht zou kunnen worden. Thematische exposities en/of collecties rondom homoseksualiteit zijn een andere mogelijkheid. Volgens de hltb'ers is dit een manier om twee vliegen in een klap te slaan. Enerzijds (h)erkenning van de homoseksuele geaardheid bij de doelgroep en de toename van bekendheid en zichtbaarheid onder de heterobevoelking. Met de komst van de Eurogames, met een sport- en cultureel programma, heeft Rotterdam in 2011 een groot evenement dat aan deze wensen tegemoet komt.

5.6.4 De gezondheidszorg

In hoofdstuk 3 werd al kort gerefereerd aan de specifieke gezondheidsrisico's die hltb'ers lopen als het gaat om soa's en hiv-besmetting. Mensen met homo- en biseksuele contacten worden net als mensen met wisselende seksuele contacten, jongeren, drugsgebruikers, prostituees en mensen van bepaalde etnische afkomst, geschaard onder de groepen die een verhoogde kans hebben om soa's op te lopen (Artseniet, 2005). Voor mannen die seks hebben met mannen (msm) betekent dit onder andere dat zij door de GGD gratis kunnen worden ingeënt tegen hepatitis B. Volgens Christian moet de gratis vaccinatie overigens ook beschikbaar zijn voor bi-vrouwen, omdat zij seksueel contact hebben met bi-mannen die weer seksueel contact hebben met andere mannen. Twee jaar geleden kreeg het Landelijk Netwerk

Biseksualiteit voor elkaar dat op een van de door hen georganiseerde feesten, de GGD ook vrouwen gratis vaccineerde.

Het GGD-personeel is vaker op gayfeesten te vinden. Niet alleen om homo- en bi-mannen de vaccinatie aan te bieden, maar ook om voorlichting te geven en ter plekke op soa's te testen. Dit gebeurt bijvoorbeeld in samenwerking met het COC, de Gay Palace of Black en White Baby. Maar er zijn ook enkele voorlichters in dienst die cruiseplekken zoals het Kralingse Bos en de gaysauna's bezoeken, al dan niet met een camper, maar altijd gewapend met 'vrolijk foldermateriaal' en gratis condooms. Een belangrijke reden om die plekken te bezoeken is het vergroten van het bereik van de gezondheidsdienst. Van de cruiseplekken is bekend dat daar getrouwde mannen komen voor seks met andere mannen, aldus een van de sleutelrespondenten. En dat is nu een van de zeer moeilijk bereikbare groepen. Deze mannen zullen in hun dagelijks leven niet snel de huisarts of een soa-poli bezoeken, terwijl het risico groot is dat zij iets oplopen en anderen (hun vrouw) daarmee besmetten. Ook de feesten bieden een mogelijkheid een publiek te bereiken voor wie de drempel om zich te laten voorlichten of testen normaal misschien te hoog is. Bij de preventie ligt de focus sterk op mannen (die seks hebben met mannen).

Op de poli van de GGD zelf komen mensen van allerlei nationaliteiten langs. Daarmee is niet gezegd dat allochtone hltb'ers 'dus de weg weten te vinden', aldus Frits. Dat ook autochtone hltb'ers die weg soms maar met moeite weten (of durven) te vinden, blijkt uit interviews met de hltb-jongeren. Laurens weet uit ervaring dat de stap naar de soa-poli in elk geval door veel jongens niet wordt gemaakt. Niet alleen omdat het heel 'naar' is om daar naar toe te gaan. Maar ook omdat de openingstijden vaak gelijk zijn aan die van school en je er ook nog eens erg vroeg bij moet zijn om die dag nog aan de beurt te komen. Met de toegankelijkheid van de soa-poli is het volgens Laurens dan ook niet goed gesteld; 'Je kan geen afspraak maken, je moet gewoon heel vroeg komen en dan word je uitgeloot of zo, de gelukkige winnaar mag zich laten testen, ik weet niet hoe dat werkt.'

Het internet biedt voor veel hbt'ers wel een oplossing en ook is er een speciale soa-AIDS-lijnenlijn (voor telefonisch contact, maar ook voor 'chat'). Volgens Frits zijn er goede internetsites te vinden, al is de informatie vaak vrij algemeen en kun je op het internet behoorlijk 'verdwalen'. Belangrijke toegevoegde waarde is de website van Sense.info die sinds maart 2009 online staat. Daar kunnen mensen via email vragen stellen die door deskundige hulpverleners worden beantwoord. Volgens Esther ontbreekt het op het internet aan informatie over de seksuele gezondheidsrisico's die vrouwen die seks hebben met vrouwen lopen:

'Ik probeer er op het internet informatie over te krijgen. Ik bedoel, ik kan het wel aan mijn huisarts vragen, maar het is altijd dat homomannen aids kunnen krijgen. En hetero's weet ook iedereen, maar hoe zit het met vrouwen? Ja, het kan waarschijnlijk, het lijkt me dat het kan, maar hoe zijn de kansen?'

De hbt'ers die wij spreken hebben met de gezondheidszorg zelf niet zo veel ervaring. De een kan bij zijn huisarts zonder problemen open zijn over de seksuele geaardheid, een ander vindt de seksuele geaardheid meestal niet relevant en praat er daarom niet over. Ouderen vinden het volgens Hendrik vaak lastig om hun homo- of biseksualiteit ter sprake te brengen bij een arts. Schaamte speelt daarbij een rol en ook weten zij vaak niet in te schatten of de seksuele geaardheid relevant is om te noemen en doen het dan maar niet. Charlie kijkt altijd even op de 'roze kaart', om een hbt-vriendelijke huisarts te vinden wanneer zijn huisarts geen dienst heeft. Ouderen komen iets vaker met de gezondheidszorg in aanraking, of lopen daar in elk geval meer kans op. Voor hen is het dan ook belangrijk dat die gezondheidszorg hbt-vriendelijk is. In de paragraaf over huisvesting is hier zijdelings aandacht aan besteed wanneer het gaat om roze verzorgingshuizen.

Voor transgenders betekent de gezondheidszorg vaak meer dan een soa-test en een bezoek aan de huisarts eens in de zoveel tijd. Zeker de transgenders

die iets aan hun lichaam willen veranderen komen vroeg of laat in aanraking met het genderteam van het VU Medisch Centrum. Voor sommigen breekt dan (na een uitgebreide screening) een langdurig (medisch) proces aan. Dat onder meer bestaat uit het slikken van hormonen, logopedie, baardepilatie en verschillende operaties. Zowel lichamelijk als geestelijk is dit een zwaar proces, al hebben de transgenders die er aan beginnen dit er vaak graag voor over. Een aantal transgenders betreurt het wel dat het soms erg lastig of zelfs onmogelijk is om bepaalde behandelingen vergoed te krijgen. Sommigen stuiten op financiële beperkingen wat betreft de veranderingen die zij graag aan hun lichaam zouden willen zien. Robin komt volgens het genderteam niet in aanmerking komt voor een volledige medische behandeling, omdat hij bij wijze van spreken niet 'van de Laurenskerk springt' wanneer dit niet gebeurt. Toch zou hij het liefst als vrouw door het leven gaan. Hij kleedt zich steeds vaker vrouwelijk, draagt lang haar en make-up. De borstvergroting en ooglidcorrectie die hij zo graag wil ondergaan krijgt hij echter door die beslissing van het genderteam niet vergoed. Dat die veranderingen aan zijn lichaam voor Robin heel belangrijk zijn wordt onder meer duidelijk als hij zegt dat hij, mocht zijn spaarrekening dat toelaten, graag zelf voor de operaties zou betalen en er desnoods voor naar het buitenland zou gaan.

'Ja, ja, ja. Omdat ik ja, aan de ene kant eh, denk ik van die psychiaters daar in Amsterdam die hebben best wel verstand, best wel eh, best wel kijk er op natuurlijk. En aan de andere kant denk ik van nou eh, ik ben toch veel liever zoals jij [vrouw] bij wijze van spreken' (Robin).

Transgenders kunnen in de reguliere gezondheidszorg niet altijd goed terecht. Volgens Transgender Netwerk Nederland is er in de opleiding van (huis)artsen en psychologen veel te weinig aandacht voor transgenders. Artsen weten dan vaak ook niet wat zij met een transgender aanmoeten en sturen patiënten door naar de VU, zelfs als de aandoening daar niets mee te maken heeft. Niet alleen is dit lastig voor de transgenders, ook is de zorg dan

niet optimaal, omdat de artsen van het genderteam nu eenmaal niet 'in suikerziekte zijn gespecialiseerd'. Jantine noemt nog een vervelende situatie die transgenders wel eens mee moeten maken:

'Of je komt en je krijgt een batterij artsen aan je bed die jou een interessante case vinden [...]. Dat is heel gênant, dat is heel gênant. Dat er opeens een batterij mensen zegt, wacht eens even, hier moeten we met z'n allen, aapjes kijken. Nou er is nog veel voorlichtingswerk te doen'.

Tot slot komt in een enkel interview de geestelijke gezondheidszorg aan de orde. Waar voor de gezondheidszorg in het algemeen en voor verzorgingshuizen nadrukkelijk om goed geïnformeerd en hltb-vriendelijk personeel wordt gevraagd, spreekt Dennis zich specifiek uit voor hltb-personeel in de geestelijke gezondheidszorg. Hij is wel eens onder behandeling van een psycholoog of psychiater maar voelt zich vaak onbegrepen. Zijn gevoel zegt hem dat hij beter geholpen zou kunnen worden door een homoseksuele psycholoog of homoseksuele psychiater. Wanneer hij daar om vraagt krijgt hij echter keer op keer nul op het rekest. Al zou homoseksualiteit voor een behandeling niet uit mogen maken, de vraag van Dennis is invoelbaar. In de 'gewone' hulpverlening is het immers niet ondenkbaar dat wat gemakkelijk voorbij wordt gegaan aan voor hltb'ers specifieke problemen. Sommige hltb'ers melden zich om dezelfde reden bij Rotterdam Verkeert, waar zij een afspraak kunnen maken met een maatschappelijk werker die zelf homo- of biseksueel is.

5.6.5 Surfen op het net

Internet is voor veel respondenten erg belangrijk als het gaat om het opdoen en onderhouden van contacten en het op de hoogte blijven van feesten, bijeenkomsten en allerlei andere nieuwtjes. Het internet is in deze publicatie al verscheidene malen genoemd. Vanwege het belang van dit medium wordt er hier een aparte subparagraaf aan gewijd.

Het ontmoeten van andere hlb'ters gebeurt vaak via het internet. Soms blijft het bij een virtueel contact, een andere keer leidt dit contact uiteindelijk tot een 'real life' ontmoeting. Behalve een gesprekspartner, een vriend of vriendin of een 'stapmaatje', vinden sommige hlb'ters ook hun partner via het internet. Zoals Jaap, Marieke en Sandra. De hlb'ters zijn voor ontmoeting actief op verschillende websites. Een aantal gebruikt Hyves of MSN, zoals Farouk, die een 'ellenlange' lijst met contactpersonen heeft. Ook Maira staat op deze manier 'continu in contact' met verschillende vrouwen. Een ander heeft een profiel op gay.nl of een Femfusionaccount. Karin heeft er zelfs drie, zodat zij die kan uitleenen aan vrouwen die voor het thuisfront hun seksuele geaardheid (nog) verborgen houden: 'Eentje heb ik er uitgeleend aan een nieuwkomer. Ik leen ze altijd uit. Dat moet je ook doen, vind ik wel. Als iemand geen eigen girorekening heeft en ze krijgen een rekening van Femfusion...Wat is dat?! Dat kan je niet maken hè.' Voor Jade is het internet een goed alternatief voor de gayscene. Het sfeertje in 'real life' vindt zij niet zo prettig, maar aan contact met andere lesbiennes heeft zij wel behoefte. Volgens Latif en Meryem wordt het internet ook door veel Marokkaanse en Turkse hlb'ters gebruikt om (onder een schuilnaam) met andere hlb'ters in contact te komen. Ook voor (andere) hlb'ters die nog in de kast zitten, vormt het anonieme internet een uitkomst.

Een aantal respondenten noemt ook minpunten van het ontmoeten via internet. Jade vindt het contact via de computer toch wel erg op afstand en weinig spontaan. Moshe vindt het virtuele contact erg oppervlakkig en vindt net als Percy dat het vaak alleen om seks gaat. Percy: 'Omdat ik denk dat gaychatsites eh, niet de sites zijn waar je als je op zoek bent om puur iemand te leren kennen. Dat negen van de tien mannen je niet echt gaan spreken om je te leren kennen. [...] Omdat het vaak toch gaat om leuke jongen, leuk, leuk, leuk en eh, in bed. Dat denk ik hoor'.

De mogelijkheid om je op het internet voor te doen als iemand anders, maakt het contact gelijk een beetje onbetrouwbaar. Albert zou ontmoetingssites wel

vaker willen gebruiken, als daar een soort controle op zou kunnen zijn: 'Van man zoekt man, dat het gewoon van beide kanten eerlijk is. [...] Kijk prins op een wit paard, dat hoeft niet, nee, maar gewoon eerlijk. Dan denk ik ja, ik bedoel, ik vraag me af hoeveel procent echt is en hoeveel procent fake is.' Ted heeft persoonlijk vervelende ervaringen met ontmoetingen via het internet en waarschuwt in het interview voor 'fakers':

'Uh, op het internet is het, daar is echt een flinke groep mensen bezig om slachtoffers te maken. Het is niet fysiek potenrammen, maar veel meer psychisch en financieel. Als je ziet wat voor gelegenheidsescort zich aanbiedt op internet dat is onvoorstelbaar en een totaal ongecontroleerde vorm van prostitutie. Ik keur prostitutie niet af, ik bedoel er is een vraag en een aanbod, alleen het is een onbetrouwbare bron. 'Fakers', dat begrip ken je neem ik aan, dat is een psychische terreur en vooral ouderen worden daar vaak de dupe van. [...] Als je steeds in de maling wordt genomen [niet komen opdagen bij afspraak] of te horen krijgt van ik wil wel met je afspreken, maar ik vraag 50, 80 of 100 euro, ja dat is niet leuk. En dat drukt je toch elke keer een beetje in de hoek'.

Ontmoeting via het internet is voor hbt'ers ook belangrijk om informatie en ervaringen uit te wisselen. Zoals voor Beau, die op zoek was naar een manier om zijn collega's van zijn transitie op de hoogte te brengen. Maar ook voor bijvoorbeeld Marieke en Sandra, die graag wilden weten hoe anderen hun coming out hadden aangepakt. Britt gebruikt het internet vooral om erachter te komen waar de leuke feesten en bijeenkomsten worden gehouden en welk nieuws er op gay-gebied is. Dit is ook voor Margot een belangrijke reden om regelmatig een aantal websites door te spitten die zij voor het gemak aan haar lijstje met 'favorieten' toevoegde. Toch vinden sommigen het lastig en zien zij door de bomen het bos niet meer. Zelfs al houd je een aantal websites in de gaten, dan nog blijkt er iedere keer iets te zijn waar je nog niet van op de hoogte was.

5.6.6 Melden van discriminatie

Voorgaande maakt duidelijk dat nogal wat hlb't'ers ervaring heeft met discriminatie en intolerantie. Uit het belevingsonderzoek van RADAR (Mink & Schriemer, 2009) kwam al naar voren dat één op de vijf hlb't'ers discriminatie had ervaren in het jaar voorafgaand aan het onderzoek. Uit de interviews voor het huidige onderzoek blijkt dat de meeste respondenten ervaringen hebben met intolerantie en een heel aantal ook met discriminatie. De scheidslijn tussen discriminatie en intolerantie is niet altijd gemakkelijk te maken. In navolging van 'Roze is overal' (Mink & Schriemer, 2009) wordt intolerantie opgevat als een houding tegenover homoseksualiteit, biseksualiteit en transgender die gepaard gaat met afkeur en afkeer. Discriminatie is gedrag, zoals negatieve bejegening van een individuele hlb't'er of de groep hlb't'ers.

Bekend is dat de meeste mensen die discriminatie ervaren daar geen melding van doen (Rodrigues & Schriemer, 2005). Waarbij melding doen kan betekenen dat aangifte wordt gedaan bij de politie, er melding wordt gedaan bij een antidiscriminatiebureau of bij een andere instantie. Ook kan gedacht worden aan het melden bij een mentor op school of bijvoorbeeld een coördinator op het werk. Dat discriminatie vaak niet wordt gemeld, geldt zeker voor discriminatie op grond van seksuele geaardheid en/of gender-identiteit. Uit het belevingsonderzoek van RADAR blijkt dat acht op de tien discriminatie- of intolerantie-ervaringen niet zijn gemeld (Mink & Schriemer, 2009). Door Buijs, Hekma en Duyvendak (2008) wordt door de jaren heen geschat dat in 75 tot 90 procent van de gevallen van antihomoseksueel geweld (ook als het gaat om zware vormen van agressie en fysiek geweld) geen aangifte wordt gedaan.

Ook in het huidige onderzoek blijkt dat de meeste respondenten geen ervaring hebben met het melden van discriminatie. Toch heeft een aantal respondenten de stap naar de politie of wijkagent gewaagd. Nel bijvoorbeeld, die al jarenlang door buurtgenoten wordt getreiterd. Moshe, die voor zijn deur werd

bedreigd en uitgescholden. En Esther die te maken kreeg met bedreigingen en geweld in de relationele sfeer. Uit de verhalen blijkt dat de respondenten lang niet altijd tevreden zijn over de manier waarop de politie de zaak oppakt. Nel kreeg keer op keer te horen dat de politie 'andere prioriteiten' heeft: 'Dat geven ze altijd als antwoord hoor. Ik heb nog nooit een ander antwoord gehad.' Nel is na al die jaren erg verbitterd en heeft het vertrouwen in de politie, maar ook in andere (overheids)instanties compleet verloren. Ook Esther is niet naar tevredenheid geholpen toen zij de politie opbelde. Zij heeft het gevoel dat haar zaak door de agent niet serieus genomen werd omdat zij door een vrouw (en niet door een man) werd lastiggevallen:

'Als ik zou zeggen mijn vriend heeft me een stomp gegeven weet ik dat ik dezelfde dag nog langs mag komen, maar als ik zeg mijn vriendin stalkt me en ik word met de dood bedreigd, ik heb een stomp gekregen, een klap gekregen, dan, dan eh, niks. Niks. En dat vond ik heel raar om te merken'.

Een van de sleutelrespondenten merkt op dat een deel van de politieagenten moeite heeft met homoseksualiteit en dat dit een goede afhandeling van zaken die daarmee te maken hebben of die door een hlb't'er worden gemeld in de weg staat. Ook Nel refereert hieraan: 'Ik weet niet hoe dat werkt bij de politie, maar het is nog steeds zo'n machocultuur. Dus die accepteren toch heel moeilijk dat je andere keuzes maakt.' Ook Moshe heeft het gevoel dat hij als homo door de politie vaak 'sceptisch' wordt bekeken. Negatieve ervaringen met de politie of de verwachting niet serieus genomen te worden, kunnen hlb't'ers ervan weerhouden aangifte te doen. Toch geven Ted en Moshe ook andere redenen die meer te maken hebben met angst voor victimisatie. Moshe sprak na het incident voor zijn deur een wijkagent aan die hem echter vertelde dat hij een briefje in moest vullen. Dit vond Moshe teveel gedoe, maar ook vond hij het risico te groot dat de zaak een wending zou nemen die voor hem niet positief uit zou pakken:

'Ja, en dan heb ik al zoiets van ja, dan en dan met een briefje, ik stuur wel een post-duif, maar laat maar hangen. Dan heb ik er geen zin meer in, dan moet ik er zelf nog achteraan. En dan weet ik eigenlijk niet wat er mee gebeurt, het risico dat er iets op volgt waarvan ik dan weer niet weet wat het resultaat is voor mij, dat ze me herkennen of terugkomen of ja wat dan ook. Dat heb ik er dan niet voor over.'

Ook Ted geeft aan dat vaak wordt gevreesd voor represailles door de dader. Maar dat is het niet alleen, want hltb'ers die in hun omgeving niet openlijk voor hun seksuele geaardheid en/of gender-identiteit uitkomen, kunnen ook bang zijn dat door aangifte hun omgeving daarvan op de hoogte raakt. 'Nou ja, dat je thuis een brief krijgt en dat moeder de vrouw het ziet, of dat je vriend erachter komt dat je in het park was.' Volgens Ted is het wel belangrijk dat er aangifte wordt gedaan. Want pas als er aangiftes liggen kan de politie iets doen en zeker als er meerdere aangiftes liggen, bijvoorbeeld over geweld op een homo-ontmoetingsplaats, kan de politie niet anders dan in actie komen. Daarom is het wel belangrijk dat mensen duidelijk wordt gemaakt dat zij veilig aangifte kunnen doen, aldus Ted. Dat zij weten dat hun gegevens niet aan de verdachte bekend gemaakt worden en dat ze ook niet bang hoeven te zijn dat er ongevraagd post op de deurmat valt. Ted: 'Daar moet je gewoon op vertrouwen, kun je ook op vertrouwen. Daar zou ik heel hard voor pleiten, dat dat meer bekend wordt.'

Volgens Percy zal het aantal meldingen ook omhoog gaan als er strenger wordt opgetreden tegen intolerantie en discriminatie jegens hltb'ers. Het gevoel of het idee dat de melding toch niets zal uithalen is voor velen namelijk ook een reden om geen melding te doen. Percy ziet daarnaast iets in een andere campagne om de meldingsbereidheid te vergroten: 'Ik denk dat de campagnes de laatste tijd nog te veel gericht zijn om mensen aan te spreken op je bent een zielige homo en we willen je beschermen, dus dien een klacht in'. Volgens hem is het beter om de hltb'ers duidelijk te maken dat zij een klacht moeten indienen omdat zij in hun recht zijn geschaad, iets waar iedereen aangifte van zou

moeten doen of een klacht over zou moeten indienen. 'Ik denk dat die campagnes wat meer uit de homocontext gehaald kunnen worden. En dan moet iemand niet worden benaderd met je bent homo en daarom is er op je gespuugd, dus dien een klacht in. Nee, er is op je gespuugd, dien een klacht in, omdat dat niet kan. Niemand verdient het om op gespuugd te worden'. Ook voor de hltb'ers die er nog niet helemaal uit zijn of daar niet open over zijn, zal het dan makkelijker worden om aangifte te doen, aldus Percy.

Tot slot heeft een aantal respondenten een klacht ingediend bij RADAR. Zoals Robin en Moshe, die een incident meemaakten op de werkvloer en Jasper die op school wordt gepest. Ook Nel klopte vanwege de aanhoudende overlast van haar burens uiteindelijk aan bij RADAR. Opvallend is dat RADAR voor geen van allen de eerste instantie is waar zij naar toe gingen. Jasper had al een heel traject op school en met instanties als jeugdzorg achter de rug. Nel probeerde jaren de politie en wijkagent in te zetten. Farouk kreeg van een vriendin te horen dat hij naar RADAR moest gaan, toen hij door zijn werkgever was uitgesloten. Omdat zijn werkgever excuses aanbood, zag hij daar toch van af. Door de jaren heen krijgt RADAR ongeveer 14 klachten en meldingen per jaar over discriminatie op grond van seksuele geaardheid en/of gender-identiteit. Sinds 2008 komen daar meer klachten en meldingen bij van transgenders. Opvallend is dat in november 2009 het aantal klachten en meldingen al op 40 ligt. De meldingsbereidheid bij RADAR lijkt dus te zijn toegenomen. Een verklaring voor het hoge aantal is mogelijk de aandacht van RADAR voor homoseksualiteit en transgender, vooral door het belevingsonderzoek 'Roze is overal' dat in 2009 werd gehouden en gepubliceerd. Maar ook door aandacht op de website voor dit onderwerp en de aanwezigheid van RADAR bij roze bijeenkomsten. Mogelijk heeft ook de landelijke campagne met de slogan 'Moet jij jezelf thuislaten als je naar buiten gaat?' van het Ministerie van Binnenlandse Zaken om de algemene meldingsbereidheid te vergroten, invloed gehad op het klachtcijfer. Dat is positief aangezien een antidiscriminatiebureau kennelijk niet de eerste instantie is waaraan hltb'ers denken als zij homonegativiteit ervaren

5.7 Samenvatting

Woonomgeving: de woonomgeving is niet voor alle hlb't'ers een issue. Veel van hen wonen met plezier en hebben redelijk tot goed contact met hun buurtgenoten. De meesten weten eigenlijk niet of de burens wel op de hoogte zijn van hun homoseksualiteit. Een aantal respondenten heeft wel vervelende ervaringen in de buurt waar zij wonen. Een respondent wordt zelfs al jarenlang gepest. De acceptatie is voor de hlb't'ers in elk geval niet vanzelfsprekend en hangt volgens hen bijvoorbeeld af van samenstelling van de wijk en het tijdstip waarop je op straat begeeft. Hlb't- ouderen voelen zich waarschijnlijk het minst veilig; zij durven 's avonds vaak niet meer de deur uit.

De hlb't'ers vinden het belangrijk om in een 'homovriendelijke' buurt te wonen - al is het niet altijd duidelijk wat die buurt homovriendelijk maakt. De meeste mensen ervaren hun buurt als 'vriendelijk' genoeg. De anonimiteit van de stad ervaren velen als prettig; het geeft een gevoel van vrijheid. Een aantal maakt zich zorgen om de oude dag; zij vragen zich af of zij in een verzorgingshuis prettig kunnen wonen. Veel hlb't'ers (niet alleen ouderen) kunnen zich dan ook goed voorstellen dat er roze verzorgingshuizen worden opgericht. Wat betreft huisvesting wordt ook gewezen op het belang van noodopvang voor mannen die slachtoffer zijn van huiselijk en/of eengerelateerd geweld, dat ook met de seksuele geaardheid te maken kan hebben.

Werk: de omgang met collega's komt in nagenoeg alle interviews ter sprake. Het beeld is niet eenduidig. De een ervaart helemaal geen problemen, de ander zoveel dat er arbeidsconflicten ontstaan die ontslag tot gevolg hebben. Ook de mate van openheid op de werkvloer verschilt. Kort samengevat blijkt dat het op die werkvloeren waar het goed gaat, de seksuele geaardheid en de gender-identiteit geen issue zijn; hier kan ook een hlb't'er zichzelf zijn. Voor veel hlb't'ers is dit ook belangrijk, hoewel sommigen het contact met collega's liever zakelijk houden. Hlb't'ers die wel problemen ervaren op de werkvloer hebben meestal last van impertinente vragen die collega's stellen en grapjes

die worden gemaakt. Voor transgenders geldt in het algemeen dat zij het op het werk nog zwaarder te verduren krijgen. Een transitie op het werk zorgt hoe dan ook voor veel stress en het vereist heel wat diplomatie om dat in goede banen te leiden. Werkgevers zien ontslag vaak als enige optie.

Acceptatie van homoseksualiteit op het werk is voor de hlb't'ers belangrijk. Om de acceptatie te verbeteren is volgens hen meer aandacht nodig voor homoseksualiteit.

Sociale omgeving: niet alle hlb't'ers worden in hun sociale omgeving geaccepteerd. Familie en soms ook vrienden wijzen de hlb't-identiteit af vanwege culturele en/of religieuze opvattingen of omdat zij een ander (toekomst)beeld voor ogen hadden. In sommige gevallen verandert de relatie blijvend, wat veel verdriet met zich meebrengt. Sommige hlb't'ers kiezen er bij voorbaat voor om de sociale omgeving helemaal niet in te lichten. Deze keuze voor een geheim hlb't-leven maakt het mogelijk het beste van beiden te behouden: én het goede contact met de familie én de uiting van de hlb't-gevoelens. Dat dit niet voor iedereen een oplossing is, mag duidelijk zijn. Toch moeten degenen voor wie dit wel de beste oplossing is in die keuze gerespecteerd worden. Het is belangrijk om te beseffen dat niet alle hlb't'ers thuis zichzelf kunnen zijn en daar met hun hlb't-gevoelens terecht kunnen. Voor deze groep is het belangrijk dat de gemeente een vangnet biedt; voor hen is steun, informatie, advies en eventueel hulpverlening van groot belang.

Uitgaansleven: de hlb't'ers laten zich niet beperken tot de Rotterdamse gayscene; zij gaan ook uit in andere steden en in cafés en discotheken die niet op hlb't'ers gericht zijn. De acceptatie in het uitgaansleven is voor verbetering vatbaar. Vooral de hlb't-vrouwen vertellen dat zij door heteromannen worden lastiggevallen. Ook anderen voelen zich al snel een bezienswaardigheid en zij gedragen zich dan ook zo onopvallend mogelijk. Op sommige plekken wordt meer tolerantie ervaren, dit zijn vaak de plekken die een wat alternatiever of 'intellectueel' karakter hebben.

Het ontmoeten van andere hltb'ers is een belangrijke reden om naar de gay-café's te gaan. Niet iedereen vindt in het huidige aanbod iets van zijn of haar gading. De gayscene wordt wel als divers ervaren, maar de diversiteit van de groep hltb'ers is nog vele malen groter. De een mist een studentikoze kroeg, de ander een plek voor een goed gesprek. Vrouwen komen er in de door mannen overheerste scene bekaaid vanaf. Zij willen dan ook graag een eigen uitgaansgelegenheid. Allochtone hltb'ers voelen zich het meest senang bij een anonieme plek, waar zij wel andere hltb'ers kunnen ontmoeten, maar die hen niet per definitie tot gay bestempelt. De gayscene in Rotterdam mist volgens de hltb'ers de uitstraling die in sommige andere steden wel hebben; een plek waar je de openbare ruimte domineert, waar de sfeer tolerant is en waar de 'scoringkans' groot is. Daarvoor is de Rotterdamse gayscene te kleinschalig en te weinig op de voorgrond, naar de smaak van sommige hltb'ers. De gemeente Rotterdam zou de gayscene meer kunnen en moeten ondersteunen, zodat die niet alleen afhankelijk is van particulier initiatief, aldus de hltb'ers.

Hltb-organisaties: de hltb-organisaties maken een belangrijk deel uit van de homocultuur. Zij voorzien in mogelijkheden tot ontmoeting, informatie en advies en zijn van belang voor de homo-emancipatie. Ook hier is het lastig om voor 'elk wat wils' te bieden. De gezamenlijke conclusie is in elk geval dat voor vrouwen, allochtonen en biseksuelen het aanbod beperkt is. Verder maken veel respondenten zich zorgen over de toestand van de organisaties. Zij hebben in meer of mindere mate een imago-probleem en eerdere richtingenstrijd heeft geleid tot verdeeldheid onder de leden of tot een zekere vervreemding tussen de organisaties en de achterban. Hltb'ers zien graag dat de gemeente een stabiel hltb-organisatieveld stimuleert en samenwerking tussen de organisaties bevordert en faciliteert. Dit versterkt volgens hen de coalities tussen de organisaties en creëert bovendien een overzichtelijk en geconcentreerd aanbod.

Onderwijs: vooral de periode op de middelbare school kan als een lastige tijd worden ervaren; jongeren worstelen met de eigen identiteit en dus ook met hun (pas ontdekte) hlbт-identiteit. Daarbij is er vaak niemand anders uit de kast, wat het niet gemakkelijker maakt zelf die stap te zetten. Tijdens de vervolopleiding gaat het vaak iets beter, maar blijft homoseksualiteit toch tamelijk onzichtbaar. Veel hlbт-jongeren hebben gescheiden vriendengroepen en praten met hun medestudenten niet over hlbт-vrienden, relaties en belevenissen in het weekend. Voorlichting op scholen is gewenst door de hlbт'ers, want volgens hen kan bekendheid leiden tot minder onbegrip.

Sport: sommige hlbт'ers hebben behoefte aan 'onderling' sporten, anderen vinden het belangrijk dat het aanbod er is, zodat zij zelf die keuze kunnen maken. De behoefte blijkt af te hangen van de sport; bij individuele sporten als zwemmen en fitness wordt het sporten met andere hlbт'ers niet zo belangrijk gevonden. De reguliere sportvereniging ervaren zij niet automatisch als een tolerante omgeving, het is juist een plek waar de hlbт'ers hun seksuele geaardheid vaak niet bekend maken. Uit bronnen buiten dit onderzoek blijkt dat transgenders vaak helemaal niet sporten vanwege de confrontatie met hun lichaam en de mogelijke reacties van anderen daarop. Voor hen zouden goede afspraken in sportscholen (onder meer over het gebruik van kleedkamers) en bijvoorbeeld aparte zwembaden een uitkomst zijn.

Culturele evenementen en activiteiten: veel respondenten zien in culturele evenementen en activiteiten de mogelijkheid om homoseksualiteit zichtbaar en toegankelijk voor hetero's te maken. Door in exposities werk van homoseksuele kunstenaars op te nemen, door in de bibliotheek aandacht te besteden aan boeken over homoseksualiteit en door roze evenementen te organiseren. Daarmee bieden zij ook een ontmoetingsplaats voor hlbт'ers en geeft het een gevoel van (h)erkenning van de hlbт-identiteit.

Sommige respondenten missen in Rotterdam de ondersteuning van de alternatieve cultuur. Die alternatieve plekken zijn belangrijke ontmoetingsplaatsen

voor alle mensen 'die afwijken van de norm'. Ook zijn het plekken waar allerlei diversiteiten samensmelten en de sfeer heel tolerant is. Door een alternatief en creatief klimaat in de stad te stimuleren, zal ook het vestigingsklimaat voor creatieve professionals (waaronder homoseksuelen) verbeteren. De respondenten hopen dat Rotterdam met de komst van de Eurogames in 2011 weer meetelt op de roze landkaart. Maar ook zien zij graag dat ook bij algemene evenementen de hlb-identiteit meer wordt betrokken.

Gezondheidszorg: hlb'ers lopen specifieke gezondheidsrisico's wat betreft soa's en hiv-besmetting. De GGD vaccineert om die reden msm (mannen die seks hebben met mannen) gratis tegen hepatitis B, niet alleen op de soa-poli, maar ook op feesten en ontmoetingsplekken. Op deze plekken wordt ook informatie gegeven aan andere moeilijk bereikbare groepen.

De respondenten hebben niet veel ervaring met de gezondheidszorg. Kort samengevat hebben zij behoefte aan een meer (voor jongeren) toegankelijke soa-poli; daarnaast is meer informatie gewenst over de gezondheidsrisico's die lesbische en biseksuele vrouwen lopen. Een aantal hlb'ers pleit voor (meer) aandacht voor de omgang met hlb-patiënten in de opleidingen van (huis)artsen en psychologen/psychiaters. Voor sommigen is het mogelijk een oplossing als zij geholpen worden door een hlb-arts. Voor transgenders verloopt het contact met de zorg vaak complex. Daarbij krijgen zij te maken met een genderteam dat beslist of zij al dan niet voor een transitiebehandeling in aanmerking komen. Dit met verstrekende (financiële) gevolgen.

Internet: internet is een heel belangrijk medium; voor informatie, voor ontmoeting. Het internet wordt ook weer niet alleen als zaligmakend beschouwd: je kan namelijk makkelijk verdwalen in de informatie op het web en de contacten die worden gelegd zijn niet altijd oprecht. Ook is het nodige zoekwerk vereist om via het internet op de hoogte te blijven van alle activiteiten en nieuwtjes op hlb-gebied en wordt een goed alternatief hiervoor door sommigen gemist.

Melden van discriminatie: heel wat respondenten hebben te maken (gehad) met discriminatie, maar heel weinig hebben hiervan ergens melding gemaakt. Een aantal hltb'ers heeft ervaring met een wijkagent of de politie, maar deze ervaringen zijn vaak niet positief. Als lesbische vrouw voelen zij zich niet serieus genomen en bij pesterijen kan de politie door gebrek aan bewijs vaak weinig betekenen. Om daadwerkelijk aangifte te doen moet bovendien nog een barrière worden geslecht: veel hltb'ers doen dit uit angst voor represailles of het onverhoopt ge-out worden toch maar niet. Volgens de respondenten is het belangrijk dat de meldingsbereidheid omhoog gaat, omdat de politie vaak pas met meerdere meldingen in actie kan komen. Ook daarom is het belangrijk dat de angst om aangifte te doen wordt weggenomen.

Hoofdstuk 6

6 Samenvatting, conclusies en aanbevelingen voor een hltb-vriendelijk Rotterdam

6.1 Waarom dit onderzoek?

Op verzoek van de dienst Jeugd, Onderwijs en Samenleving van de gemeente Rotterdam, startte RADAR december 2008 een onderzoek, met als doel de volgende centrale vraag te beantwoorden:

Welke percepties en ervaringen hebben homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders van en met de maatschappelijke acceptatie van homoseksualiteit en gender-identiteit in de stad Rotterdam? En welke behoeften hebben zij ten aanzien van maatschappelijke interventies, teneinde de maatschappelijke participatie en emancipatie van homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders in Rotterdam te bevorderen?

Voor het onderzoek zijn 36 diepte-interviews gehouden met hltb'ers die in Rotterdam wonen of er veel komen, en met 15 sleutelrespondenten die professioneel aan de doelgroep verbonden zijn. De respondenten meldden zich onder meer naar aanleiding van oproepen op internet, flyers en oproepen via persoonlijke en professionele relaties van RADAR-medewerkers en vrienden en bekenden van geïnterviewde respondenten. Gedurende het onderzoek kwamen de onderzoekers ook op verschillende roze bijeenkomsten en evenementen in contact met de doelgroep en professionals. Daar voerden zij veel informele gesprekken en maakten zij zo nu en dan een afspraak voor een verdiepend gesprek. Eenmalig hielden zij een groepsgesprek met hltb-55-plus-sers.

Voor de werving en selectie stond de diversiteit van de doelgroep centraal. Vanwege de onderrepresentatie van vrouwen, jongeren en allochtonen in ander hltb-onderzoek, is er (met redelijk succes) extra op deze groepen ingezet. Ook is er op gelet een aantal transgenders, biseksuelen en ouderen te spreken.

De interviews waren open en ongestructureerd met een topiclijst als geheugensteuntje. Zij zijn afgenomen door een van de twee onderzoekers op een plek die de respondent het beste uitkwam en duurden gemiddeld anderhalf uur. Vrijwel alle interviews werden digitaal opgenomen en daarna letterlijk uitgewerkt. Na goedkeuring door de respondent werd het verslag opgenomen in de 'database', gecodeerd en geanalyseerd. In het rapport zijn quotes en opmerkingen van de respondenten opgenomen, maar is er nadrukkelijk voor gezorgd dat die in geen geval tot de respondent te herleiden zijn. Om die reden is ook uiterst voorzichtig omgegaan met het verstrekken van persoonlijke informatie.

In deze slotbeschouwing worden de in dit rapport gepresenteerde resultaten nog eens met een 'helikopterview' gezien. Zonder te veel in herhaling te vervallen worden de belangrijkste bevindingen op een rij gezet. Daarbij is aandacht voor de percepties van en de ervaringen met de maatschappelijke acceptatie van hlbv'ers in de stad Rotterdam en de door de respondenten voorgestelde maatschappelijke interventies. De onderzoekers hebben zich in die zin tamelijk nauwgezet aan hun opdracht gehouden; ze hebben knelpunten (en lichtpunten) in kaart gebracht alsook de kansen en gewenste interventies. Ze geven geen kant en klare oplossingen en/of SMART geformuleerde beleidsaanbevelingen, want dat gaat het bestek van dit onderzoek te buiten. Wel biedt het onderzoek ingrediënten voor de beleidsafdelingen en - ambtenaren van het Rotterdamse stadsbestuur, de gemeentelijke diensten en de hlbv-organisaties om de benodigde allianties te smeden, effectieve en werkbare plannen te maken en zodoende vorm te geven aan de bevordering van de emancipatie en maatschappelijke acceptatie van de hlbv'ers. Waarbij hopelijk de aandacht gespreid en evenwichtig is en gericht is op allianties tussen hlbv'ers en niet-hlbv'ers.

6.2 Percepties en ervaringen van de respondenten

6.2.1 Hlbv: wie tellen er (niet) mee?

H-l-b-t. Het is geen willekeurig verzameld stel letters. Ze staan elk voor een seksuele geaardheid en/of gender-identiteit. De homoman is niet hetzelfde als een lesbische vrouw. Een biseksuele man of vrouw is niet zomaar een man of vrouw die ook homo- of lesbische seks heeft naast een heterorelatie. De seksuele geaardheden brengen hun 'eigen aardigheden' met zich mee. Bovendien hebben veel homoseksuele mannen, lesbische vrouwen en biseksuelen gender-kenmerken en -opvattingen die afwijken van de hetero- norm en heersende opvattingen over gender- en rolpatronen.

En dan zijn er de transgenders. Nationaal en lokaal maken transgenders - in elk geval in naam- meestal deel uit van de doelgroep hlbv'ers. Dit is verdedigbaar omdat veel van de knelpunten en problematiek waarmee ze te maken krijgen vergelijkbaar is met die van hlbv'ers. Direct of indirect komen verdere emancipatie en maatschappelijke acceptatie van homoseksuelen ook de transgenders ten goede. Bovendien weten transgenders zich gesteund door de lobby van de sterke homo-organisaties. Toch is de positie van transgenders essentieel verschillend van die van hlbv'ers. Hun ongelijke juridische bescherming en het maatschappelijk onbegrip ten aanzien van transgenders belemmert hun maatschappelijke participatie in grotere mate. Zij zijn bijvoorbeeld veel vaker een 'buitenbeentje' en maar weinig werk- en sociale situaties lijken hier tegen bestand. Hoewel veel van hen extra ondersteuning kunnen gebruiken, maken zij maar marginaal gebruik van het hlbv-aanbod en vinden bovendien lokaal weinig aansluiting op het bestaande voorzieningen-niveau.

Biseksuelen zijn binnen de scene ook een 'slag apart'. Voor de homo's en lesbiennes tellen ze niet echt mee: 'Ze eten van twee walletjes' of zijn 'niet mans genoeg om uit te komen voor hun homo of lesbische geaardheid', is het beeld.

De hetero-omgeving, die uitsluitend binair is ingesteld, snapt daar nog minder van en denkt dat biseksuelen telkens switchen tussen homo en hetero zijn.

Wat in de interviews ook duidelijk wordt, is dat homonegativiteit niet exclusief mannen treft. Dat beeld wordt mogelijk opgeroepen door mediaberichten. Ook hltb-vrouwen worden nagestaard en nageroepen. Sommige heteromannen kunnen zich maar moeilijk inhouden tegenover een lesbisch stel. Zeker met een biertje op, vallen zij vrouwen lastig met seksueel getinte opmerkingen en 'oneerbare' voorstellen. Met stoere en wat mannelijke vrouwen kunnen zij helemaal moeilijk omgaan. Of mannen in deze vrouwen nu een bedreiging of een gelijke zien, in elk geval worden de vrouwen regelmatig met agressie benaderd.

Los van de verschillende h-l-b-t-identiteiten is de groep in Rotterdam in meerdere opzichten heel divers. Hij omvat mensen van verschillende leeftijden, met verschillende leefstijlen, van verschillende genders, met verschillende religies, met verschillende culturele achtergronden, verschillende inkomensgroepen en beroepen. Al eerder is de vergelijking gemaakt; ze hebben zoveel - of weinig- met elkaar gemeen als een groep linkshandigen.

Ten onrechte wordt vaak in stereotypen gedacht; homo's zijn rijk, creatief, over the top, heel mannelijk of juist heel vrouwelijk, blank en ga zo maar door. Iedereen van ons kan in de doelgroep vallen. Deed je dat nog niet, dan kan dat morgen nog gebeuren omdat je heteropartner van geslacht wil veranderen of de liefde van je leven zich aankondigt in het lijf met dezelfde geslachtskenmerken als het jouwe. Dit maar even als waarschuwing om hltb'ers te beschouwen als 'excentriek deel van de mensheid' dat fundamenteel van het andere deel verschilt.

Conclusie: In de groep hltb staat iedere letter voor een eigen identiteit. De doelgroep is erg divers, voor wat betreft identiteit, maar ook wat betreft leeftijd, leefstijl, gender, religie, culturele achtergrond, inkomensgroep en beroep.

6.2.2 Hlbv: Leuk of leed?

Veel media en onderzoeken belichten de problemen die bestaan rondom homoseksualiteit en gender-identiteit. Maar het is niet alleen kommer en kwel. Gay is ook een geuzennaam die staat voor 'vrolijk'. Voor de meeste mensen die we spraken is de seksuele geaardheid of gender-identiteit maar een klein - maar evenwel een onlosmakelijk - onderdeel van wie ze zijn. Ze zijn nog zoveel meer dan dat; ze zijn werknemer, werkgever of zelfstandige, zij zijn iemands zoon, dochter, broer, zus en soms vader of moeder. Ze zijn sportliefhebber, kunstenaar, levensgenieter, mantelzorger, wereldreiziger of een combinatie van deze dingen. Hun seksualiteit of gender-identiteit is onderdeel van hen, maar niet allesbepalend. Het heeft hen naar eigen zeggen ook veel gebracht; ze hebben onder meer mensen, plekken, anderen en zichzelf leren kennen op een manier die hen anders niet gegund was. Daarbij stuiten ze wel op beperkingen of weerstanden door anderen. Hoe die balans uitslaat is voor ieder individu anders. Het merendeel voelt zich senang bij zijn of haar leefstijl; een enkeling ondervindt meer hinder dan plezier.

Er zijn dan ook geen algemeen geldende knelpunten die hlbv'ers op de verschillende maatschappelijke terreinen ervaren. Hun eventuele kwetsbaarheid is namelijk van meer factoren afhankelijk dan van hun seksuele geaardheid of gender-identiteit (bijvoorbeeld inkomen of leeftijd). Hoewel er veel aandacht is voor problemen in de woonomgeving, blijkt het merendeel van de deelnemers zich prettig te voelen in de buurt. Afhankelijk van hun persoonlijke voorkeur waarderen zij de contacten met buurtgenoten of genieten juist van de relatieve anonimiteit van de stad. Daar komt bij dat de meeste hlbv'ers eigenlijk niet weten of de buren op de hoogte zijn van hun geaardheid. In de woonomgeving kan de homoseksualiteit redelijk eenvoudig verborgen blijven, of komt het simpelweg niet ter sprake of tot uiting. Zij die wel negatieve ervaringen hebben, zien wel een verband tussen de bekendheid van hun geaardheid en de weerstand die dit veroorzaakt bij een of enkele buurtgenoten.

Ouderen vormen wellicht de uitzondering op de regel; zij zijn het meest voorzichtig in het uiten van hun geaardheid en hebben zorgen over hun oude dag. Moeten zij in verzorgingshuizen hun geaardheid verborgen houden tegenover de andere bewoners en personeel die er altijd vanzelfsprekend van uitgaan dat je (hetero)getrouwd was en kinderen hebt? Veel hlbv'ers (niet alleen de ouderen) kunnen zich voorstellen dat er behoefte is aan speciale 'roze' afdelingen in verzorgingshuizen.

Voor de werksituatie geldt evenmin een wet van Meden en Perzen. De mate van openheid op de werkvloer is zeer divers. Mensen verschillen ook in de voorkeuren ten aanzien van zakelijkheid dan wel ruimte voor informele uitwisseling van privé-informatie. Wel valt veel deelnemers op dat dicht onder de oppervlakte van de acceptatie van homoseksualiteit, ook veel ongepaste, veelal seksueel getinte grappen worden gemaakt en impertinente vragen worden gesteld. Dit duidt volgens hen op weinig neutrale beeldvorming over homoseksuelen.

Pubers, die toch al worstelen met identiteitsvragen, en daarbij tobben met homoseksuele gevoelens of onzekerheden over de gender-identiteit hebben het vaak niet makkelijk op school. Zij voelen zich 'anders' en doen of wel erg hun best dit te verhullen met het risico zichzelf uit het oog te verliezen, of staan als gevolg daarvan aan de zijlijn. In de heterodominante omgeving missen zij vaak een 'baken', een plek waar homoseksualiteit (zichtbaar) mag zijn. Het is ook een fase waar ze zelf doorheen moeten, omdat ze er soms zelf (nog) niet aan toe zijn om zich over te geven aan deze nieuwe identiteit.

Wanneer iemand de hlbv-identiteit voor zichzelf (h)erkennt, is een eerste stap gezet. Vaak willen hlbv'ers dit ook delen met mensen in hun omgeving die belangrijk voor hen zijn, zoals directe familie of goede vrienden. Lang niet iedere hlbv'er kan hier terecht voor steun. Vrienden weten soms niet hoe zij op de coming out moeten reageren; sommigen vinden het 'fout' of 'vies'.

Afkerende reacties komen vaak ook uit de familie. Soms is dat vanwege religieuze, culturele en/of morele gronden. Maar ook als dat geen rol speelt, hebben ouders vaak moeite met het veranderde (toekomst)beeld. Coming out beïnvloedt de relatie met de familie hoe dan ook, maar de uitkomst is niet statisch.

In een heterodominante omgeving is de homowereld, virtueel of in real life, een alternatief. Een plek waar iedereen 'zo' is, waar je even niets hebt uit te leggen. En je bovendien gelijkgestemde vrienden en eventuele partners kunt vinden. De kans op misverstanden, het gebrek aan aansluiting en de merkwaardige bejegening van een homoseksueel stel in de 'algemene' horeca, bewegen de meeste hlbv'ers er toe (zo nu en dan) uit te wijken naar de homohoreca. Veel hlbv'ers staan wel wat ambivalent tegenover de homosubcultuur. Homoclubs en roze evenementen kunnen aanvoelen als 'reservaat' en doen daarmee wat geforceerd aan. Toch is men het er over eens; aanvullend aanbod is nodig. Niet alleen wat betreft het uitgaan; ook voor het 'vieren' van de homoseksualiteit.

De hlbv-(belangen)organisaties blijven hard nodig; de emancipatie is nog niet voltooid. Ook blijft er steeds een nieuwe aanwas van jonge (en oudere) mensen die vragen hebben over hun homoseksuele, lesbische of biseksuele gevoelens of gender-identiteit. De ontdekking van deze gevoelens en een eventuele coming out is voor iedereen een ingrijpende ervaring. Ter ondersteuning zoeken velen informatie en soms ook contact met of hulp bij de hlbv-organisaties. Kritiek is er ook; zijn de organisaties nog wel voldoende 'bij de tijd', bestrijden ze wel voldoende de gebrekkige acceptatie onder intolerante groepen en bereiken ze wel de hlbv'ers uit alle bevolkingsgroepen die Rotterdam rijk is?

De gezondheidszorg voor homomannen krijgt veel aandacht. De angst voor de verspreiding van soa's is groot, ook vanwege het aantal mannen dat niet uitsluitend homoseks heeft, maar daarnaast met vrouwen vrijt. De seksuele gezondheid van lesbische en biseksuele vrouwen krijgt minder aandacht. De

transgenders zijn vooral gespitst op integere bejegening door medisch personeel. Voor wat betreft het aanbod van de Rotterdamse mentale gezondheidszorg, onderscheidt dit zich qua zichtbaarheid en expertise rondom homoseksualiteit en transgenderisme nergens positief volgens de respondenten.

Conclusie: Volgens de deelnemers aan het onderzoek gaat het goed met de overgrote meerderheid hlbv'ers in Rotterdam. Zij participeren op vele maatschappelijke vlakken. Of, waar en wanneer hlbv'ers problemen ervaren is van veel factoren afhankelijk, zonder dat zich wetmatigheden voordoen. De beschreven knelpunten zijn in de regel heftige afkerende en afkeurende reacties van de omgeving op de kennis van de homoseksuele of transgender-identiteit van de betrokkene. De afkeer en afkeur zijn niet voorbehouden aan onbekenden, maar komen ook voor in de eigen nabije omgeving.

6.2.3 De enige gay in Rotterdam?

Of het nu gaat om de woonomgeving, het werk, de sociale omgeving, sportbeoefening of zelfs om de ontmoeting met andere homoseksuelen; vrijwel alle hlbv'ers lopen tegen de vraag aan: maak ik mijn seksuele geaardheid of gender-identiteit kenbaar of niet? En zo ja, welk moment leent zich daar het best voor? In deze afweging zit de kans op afwijzing of afkeur uit de omgeving altijd ingecalculerd. Uit de interviews blijkt dat hlbv'ers zich op onbekend terrein liever niet kenbaar maken als homoseksueel of transgender, uit angst voor afwijzing of agressie. Zij denken door deze houding minder negatieve ervaringen te hebben. Tegelijkertijd zijn er ook mensen die benadrukken dat openheid de beste strategie is; dat openlijk uitkomen voor je geaardheid kracht toont en dat je daardoor juist niet kwetsbaar bent. En zo kan het dus zijn dat de ene hlbv'er er nadrukkelijk voor kiest om zijn of haar hlbv-identiteit te scheiden van de openbare identiteit, terwijl beiden voor een ander gelijk op gaan.

Dat openheid niet voor iedereen de beste strategie is, kwam in deze publicatie ook verschillende malen naar voren. Sommige hlbv'ers maken de keuze

voor een 'geheim hltb-leven', wat in elk geval betekent dat zij ervoor kiezen om de sociale omgeving niet in te lichten. Deze keuze is ingegeven door het besef (of het gevoel), dat een coming out de band met de familie onherstelbaar zal schaden. Door alleen in het geheim iets met de hltb-gevoelens te doen, kunnen zij het beste van beiden te behouden: én het goede contact met de familie én het uiten van de hltb-gevoelens. Deze 'dubbellevens' worden niet uitsluitend geleefd in allochtone kringen, maar ook door gehuwde mannen en vrouwen in gemeenschappen waar homoseksualiteit taboe of in elk geval niet 'de rigueur' is. Sommigen zien deze levensstijl als een tijdelijke 'vlucht', anderen als de enige weg.

Jong, oud, homo, bi of transgender, allochtoon of autochtoon; uit de interviews komt naar voren dat de ontdekking van hltb-gevoelens, de daaropvolgende periode van ontkenning, verwarring, zelfacceptatie en eventueel de coming out, hoe dan ook met eenzaamheid gepaard gaat. In een wereld die overwegend hetero is, hebben de meesten moeite om de hltb-gevoelens te herkennen en helemaal om die vervolgens een plek te geven. Als je verder niemand kent die homo is, of alleen de negatieve berichtgeving in kranten kent en het gevoel hebt dat voor homoseksualiteit in jouw omgeving geen plaats is, ben je teruggeworpen op jezelf. En ook al kan je terecht bij een hltb-organisatie, dan nog zal je de stap om daar aan te kloppen vaak alleen moeten zetten.

Volgens hltb'ers denken mensen vaak ten onrechte dat alle homo's uit de kast komen en dat dit een uniek moment betreft. In werkelijkheid dienen zich telkens nieuwe (sociale) situaties aan waarbij herhaaldelijk een beslismoment valt. Sommige mensen beslissen nimmer naar buiten te treden. Anderen doen dit alleen bij bekenden en weer anderen juist uitsluitend in anonieme contacten, afhankelijk van waar de minste weerstand en de meeste 'gelijkgestemden' worden verwacht. Sommige hltb'ers hebben negatieve ervaringen met afkeurende reacties uit heel specifieke groepen, zoals strenggelovigen, migranten

of jongeren. Anderen zien de patronen van afkeer en afkeer verweven door alle lagen van de maatschappelijke structuren.

In het dagelijks leven lijken de meeste homoseksuelen hun houding en gedrag bewust of onbewust aan te passen naar de norm van de heteromaatschappij uit angst voor negatieve reacties of subtielere vormen van afwijzing. Daarmee maken zij ook zelf homoseksualiteit in het maatschappelijk leven verder onzichtbaar, zowel voor andere hlbv'ers als voor hetero's in de stad.

Conclusie: Voor de meeste hlbv'ers wordt de mate van openheid en mededeelzaamheid over de seksuele geaardheid onder meer bepaald door tijd, plaats en situatie. Is de hlbv-identiteit relevant als werknemer, als buurtbewoners, als sporter, als consument, als vriend of als familielid? De mate waarin, de manier waarop en tegenover wie hlbv'ers hier open over zijn is voor iedereen verschillend. En iedereen heeft daarvoor legitieme redenen. De afweging om niet voor de geaardheid uit te komen is vaak ook gebaseerd op de verwachte weerstand van anderen. Toch maakt die onzichtbaarheid dat veel homoseksuelen zich vaak een eenling voelen.

6.2.4 Hoe hlbv-vriendelijk is Rotterdam?

Rotterdamse hlbv'ers komen ook buiten de stadspoorten en bezien de situatie in Rotterdam dus in nationaal en soms internationaal perspectief. Zij vinden de maatschappelijke acceptatie in Rotterdam niet atypisch. Wellicht met als uitzondering dat Rotterdam omringd wordt door de Biblebelt en dat ook in de stad veel gelovigen uit andere windstreken wonen (daarover later meer). Het is hen wel opgevallen dat de emancipatie en acceptatie van hlbv'ers geen automatisch stijgende tendens vertoont. Volgens de hlbv'ers gaan afkeer en afkeer van homoseksualiteit schuil onder een dunne laag van sociaalwenselijke acceptatie. Onwetendheid en onbegrip beïnvloeden de (in)tolerantie onder hetero's die de meerderheid uitmaken van de maatschappij. En dat zal volgens de hlbv'ers ook in de toekomst wel zo blijven. Daarnaast zijn er groepen

bij wie de weerstand berust op dieper gewortelde afkeer en afkeur als gevolg van religieuze en/of culturele opvattingen. De invloed van deze groepen is door maatschappelijke ontwikkelingen, zoals migratie en toename van het aantal mensen dat zich gelovig noemt, eerder groeiende dan tanende. Verharding van de maatschappij draagt bij aan intolerantie en een sfeer waarin alles kan worden geroepen.

Religie en homoseksualiteit zijn een lastige combinatie, maar zij zijn niet per definitie onverenigbaar. Voor veel mensen bemoeilijkt het geloof de zelfacceptatie en de acceptatie binnen de geloofsgemeenschap. Op individueel niveau kan het geloof altijd van toegevoegde waarde zijn. Voor niet- of andersgelovigen roept het gebrek aan acceptatie op religieuze gronden ook ergernis en frustratie op. Een aanval op de seksuele geaardheid of gender-identiteit op grond van deze overwegingen is op voorhand al een ongelijkwaardige strijd, omdat de meningsvrijheid op basis van het geloof lijkt te prevaleren boven het respect voor de seksuele geaardheid en/of gender-identiteit.

Rotterdam is een stad van vele minderheden waarin soms een onderlinge strijd lijkt te woeden over wie de meeste ruimte mag krijgen om zichzelf te zijn. Niet alle hltb'ers zijn blij met de politieke lobby die in hun naam wordt gevoerd. In onderling contact met andere minderheidsgroepen worden hun belangen soms tegenover die van anderen geplaatst, waardoor ze onnodig elkaars tegenstander zijn geworden, alsof wat goed is voor de een alleen maar slecht kan zijn voor de ander.

De strijd rondom de acceptatie van homoseksualiteit en transgender-identiteiten wordt niet alleen in de maatschappij in haar volle breedte gevoerd. Veel hltb'ers hebben acceptatie ook moeten verwerven in hun eigen sociale omgeving, bij vrienden en familie. Geheel onterecht blijft dit deel vaak on(der)belicht. De impact van intolerantie of non-acceptatie van de eigen sociale omgeving is namelijk heel groot vanwege de (sociaal-emotionele) afhankelijkheid van de omgeving.

Of mensen uitkomen voor hun seksuele geaardheid is vaak het resultaat van een afweging op de vraag wat zij te verliezen hebben. Zij die veel te verliezen hebben, 'vieren' hun geaardheid voornamelijk in het verborgene. Aan deze strategie kleeft een aantal risico's; de kans op ontdekking, verminderd welbevinden en gezondheidsklachten ('minority stress'). Anderen kiezen er toch voor om al dan niet gedeeltelijk open kaart te spelen en zichzelf niet langer te verstoppen. Of mensen uit de kast komen en hoe ver de deur open gaat naar de buitenwereld is een keuze die mensen afhankelijk van tijd, plaats en omstandigheden maken.

Conclusie: Over de algemene acceptatie van homoseksualiteit en transgender-identiteiten in de stad zijn de Rotterdamse hbt'ers ambivalent. Zij voelen zich gesteund door de gelijkwaardige bejegening en gelijke behandeling door de overheid. Deze principes zijn daarentegen niet vanzelfsprekend onder burgers. Vrijwel alle hbt'ers hebben ervaringen met afkeurende reacties op hun seksuele geaardheid en/of gender-identiteit. Onder een laagje van 'sociaal-wenselijkheid' brokkelt de vanzelfsprekendheid van de acceptatie af, zodra hbt'ers zich in hun directe omgeving kenbaar maken. Men blijkt er vaak meer moeite mee te hebben dan aanvankelijk verwacht. Daarnaast zijn er mensen die morele, religieuze of culturele bezwaren hebben of maken tegen hbt-identiteiten of leefstijlen. Sommigen uiten hun afkeer tegen hbt'ers verbaal of fysiek en de hbt'ers leiden het meest onder de druk van die non-acceptatie uit de sociale omgeving of gemeenschap. De hbt'ers hopen op een betere maatschappelijke acceptatie, maar het merendeel prijst zich, vanuit internationaal perspectief, gelukkig met de relatieve vrijheid waarin zij leven.

6.2.5 Coming out or going out? So, where is the party?

Ontmoeting met andere hltb'ers is de voornaamste reden om de homohoreca te bezoeken. De hltb'ers beperken zich niet tot de Rotterdamse gayscene; zij gaan ook uit met heterovrienden en in 'gewone' cafés en discotheken of naar homohoreca in andere steden. Volgens hen mist de Rotterdamse gayscene wel de uitstraling die sommige andere steden kenmerkt; een plek waar je voor de verandering eens tot de meerderheid behoort, waar hltb'ers de openbare ruimte domineren, waar de sfeer tolerant is en waar de 'scoringskans' groot is. Daarvoor is de Rotterdamse gayscene te kleinschalig en te weinig op de voorgrond aanwezig, naar de smaak van de meeste hltb'ers.

In het Rotterdamse aanbod valt bovendien op dat het vooral (jonge) mannen pleziert. Vrouwen komen er bekaaid vanaf: zij zijn in de door mannen overheerste cafés nauwelijks te vinden. Vrouwen voelen zich in die setting niet thuis en spreken bij voorkeur elders af of via internet. Met als recente zeer welkome aanvulling de speciaal voor vrouwen georganiseerde feesten, die vrouwen uit het hele land trekken.

Voor debuterende hltb-jongeren is de stap naar een echte homokroeg vaak nog te groot. Dat geldt ook voor allochtone hltb'ers, die zich het meest senang voelen bij een anonieme plek. Een plek waar zij wel andere hltb'ers kunnen ontmoeten, maar die hen niet per definitie tot gay bestempelt. Het gezegde dat nood wet breekt doet ook hier opgeld, want zij weten in het donker goed de weg te vinden in de gayscene. Wat ze soms achterwege laten aan coming out, maken ze met 'coming in' in de scene weer goed.

Opvallend is dat vrijwel iedereen wel iets mist in het huidige aanbod; men zoekt een eigen smaakenclave. De een mist een studentikoze kroeg, de ander een plek voor een goed gesprek. Weer een ander wil dansen op harde tropische klanken of een avond voor drag queens en kings. De gayscene kan nimmer zo divers zijn als de diversiteit van de groep hltb'ers. Maar men is het er

over eens dat één discotheek en enkele kroegen een karige inventaris is voor een stad met ambities. Een wereldstad moet ook een overeenkomstige uitstraling hebben. Volgens de deelnemers hoort een levendige gayscene daar onmiskenbaar bij. Niet alleen voor de eigen hbt-inwoners, maar ook voor bezoekers aan de stad, toeristen, expats, et cetera.

Conclusie: Het aanbod in de Rotterdamse gayscene is beperkt en steekt tegen sommige andere (internationale) steden karig af. De homomannen komen het best aan hun trekken, lesbische vrouwen laten zich nauwelijks zien, de biseksuelen en transgenders nog minder. Feesten en evenementen in ‘neutrale’ locaties, die niet uitsluitend door hbt’ers worden bezocht en waar de hbt-identiteit er niet duimendik bovenop ligt, zijn eveneens populair onder vrouwen, jongeren, allochtone hbt’ers en ‘bi-curious’ en/of open minded hetero’s. Het creëert bovendien een heel nieuwe aanwas van publiek in de gayscene. Waardoor de mensen die aanvankelijk waren ‘uitgekeken’ op de andere roze Rotterdammers weer incidenteel terugkomen. Het voegt iets toe aan het aanbod en maakt de stad levendiger en interessanter voor Rotterdamse en voor bezoekende hbt’ers .

6.3 Kansen voor een homovriendelijk Rotterdam

Het onderzoek belicht nadrukkelijk niet alleen problemen en knelpunten rondom hbt. Het zoekt ook naar mogelijkheden en kansen die Rotterdam aantrekkelijk maken voor hbt’ers. Dit sprak de respondenten aan. Maar het formuleren van wat zij ‘nodig hebben’ bleek gemakkelijker gezegd dan gedaan. Schertsend werd in de interviews wel eens gesproken over een knalroze plein: wat zou het toch mooi zijn als de gemeente door een (willekeurig) plein in de stad roze aan te kleden de stad zo veel homovriendelijker zou maken. Maar biedt symboolpolitiek daadwerkelijk een oplossing?

Het gebrek aan acceptatie is de kern van veel problemen waar hbt’ers tegen aan lopen. De respondenten hebben verschillende opvattingen over wat de voornaamste oorzaken zijn van de beperkte acceptatie. Is het onwetendheid,

onzichtbaarheid, afkeur vanwege religieuze overwegingen of uit culturele overlevering? Of hebben hetero's in het algemeen een afkeur voor alles wat afwijkt van de standaardnorm ten aanzien van relatiepatronen en gender-rollen? Gebrekkige acceptatie wordt uit verschillende bronnen gevoed. Vandaar dat er geen enkelvoudige maatregel te verzinnen is, of een kant-en-klare oplossing om gebrek aan acceptatie te bestrijden. Uiteindelijk zal een zorgvuldig samengesteld pakket van maatregelen de weerstanden op verschillende plekken moeten tegengaan en de acceptatie bevorderen.

Dat dé oplossing door eigenlijk niemand kon worden bedacht, laat onverlet dat de respondenten wel degelijk ideeën hebben over zinvolle interventies om de acceptatie en emancipatie van hltb'ers te vergroten. De een kwam met een vrij uitgedacht plan, de ander had nooit eerder stilgestaan bij de mogelijkheden om interventies te plegen.

De wens voor (maatschappelijke) interventies bleek niet zelden verband te houden met persoonlijke affiniteit van mensen. De een wil een bruisende gay-scene, de ander wil aandacht voor alternatieve kunstvormen en de creatieve klasse. De een wil opvallende roze evenementen á la de Gay Pride, de ander wil zo min mogelijk specifieke aandacht voor 'roze', uit angst voor vervreemding tussen homo's en hetero's. De een wil postercampagnes door de hele stad om homoseksualiteit voor iedereen zichtbaar te maken, terwijl een ander de homocultuur vooral lekker exclusief, anoniem en onzichtbaar wil houden. In het verlengde daarvan stelt een aantal respondenten de vraag of het initiatief en de verantwoordelijkheid om deze interventies te realiseren bij de doelgroep zelf thuishoort of bij de overheid.

Op het eerste gezicht leken alle wensen en behoeften zeer divers en uiteenlopend. Maar op persoonlijk vlak is de essentie toch om niet alleen als hltb'er, maar bovenal als mens erkend te worden. En bijgevolg gelijkwaardig behandeld te worden, door burgers en overheid.

De Rotterdamse hbt'ers maken in de interviews duidelijk dat zij het belangrijk vinden dat de gemeente hen ondersteunt en aandacht heeft voor homo-emancipatie. Want zoals Judith Schuyf in 2003 al concludeerde in de titel van een rapport: 'Emanciperen kunnen ook homoseksuelen niet alleen'.

6.3.2 Vergroot de zichtbaarheid van homoseksualiteit in Rotterdam

Zoals gezegd wijten de respondenten het gebrek aan acceptatie van homoseksualiteit en transgender-identiteiten aan meerdere factoren. Eén van die factoren is onbekendheid en (daaruit voortvloeiende) onwetendheid als het aankomt op h, l, b of t. Volgens de hbt'ers is het gros van de Rotterdammers er onvoldoende bekend mee of is de informatie die zij hebben 'gekleurd'. Voorlichting en publieksbeïnvloeding zijn volgens hen dan ook hard nodig om de bestaande misconcepties en taboes rondom homoseksualiteit te doorbreken. Die informatie dient zich te richten op alle inwoners van Rotterdam en niet op enkele specifieke (minderheids)groepen. Volgens de hbt'ers is het onderwijs de aangewezen plek om die voorlichtingen aan te bieden, het liefst al op jonge leeftijd, zodat bij wijze van spreken met de paplepel wordt ingegoten dat homoseksualiteit bestaat en normaal is. Sommige hbt'ers pleiten ook voor voorlichting op de werkvloer of aandacht voor (seksuele) diversiteit in werkgeversoverleggen. De gemeente kan hier volgens hen een sturende rol in hebben.

Ook maatregelen om de beeldvorming over hbt'ers bij te stellen worden voorgesteld, waaronder de inzet van 'roze rolmodellen'. Wat Obama doet voor zwarte Amerikanen en Aboutaleb voor Marokkaanse Nederlanders, dat zouden andere (Rotterdamse) politici of invloedrijke personen voor de hbt'ers kunnen doen.

Onbekendheid wordt volgens de respondenten niet alleen veroorzaakt doordat mensen in hun directe omgeving geen contact hebben met hbt'ers, maar

ook door de onzichtbaarheid van homoseksualiteit in het algemeen. De onbekendheid met homoseksualiteit kan volgens hen dan ook, naast het geven van informatie in de vorm van voorlichting, worden bestreden door de zichtbaarheid van homoseksualiteit en transgender-identiteiten in de stad te bevorderen. Rotterdam (overigens niet alleen Rotterdam) wordt door de respondenten als een zeer 'heteroseksuele stad' ervaren. Meiden en jongens die bij zichzelf hltb-gevoelens ontdekken, hebben vaak geen enkel voorbeeld in hun omgeving van 'iemand die ook zo is'. Hltb'ers vinden dit een gemis voor zichzelf (want ook wie graag een hltb-boek leest of hltb-film bezoekt zal in Rotterdam goed moeten zoeken), maar evenzo voor de acceptatie; want door homoseksualiteit zichtbaar aanwezig te laten zijn in de stad, wordt het ook normaal gemaakt, zo redeneren de respondenten.

In deze publicatie zijn tal van ideeën van respondenten aangedragen om de zichtbaarheid van homoseksualiteit te vergroten. Het organiseren van roze evenementen (voor een breed publiek) is daar één van. Maar subtieler kan dit ook door aandacht te geven aan roze cultuur; in de vorm van een expositie door hltb-kunstenaars, een roze boekhandel of aandacht in de bibliotheek voor boeken van hltb-schrijvers. Hetzelfde geldt voor films. Ook aandacht voor de creatieve sector, als groeiplaats voor alternatieve kunstvormen en alternatieve sferen kan een uitkomst zijn. Op die plekken is de tolerantie namelijk vaak hoog en smelten verschillende subculturen, waaronder ook de homocultuur, als vanzelf samen.

Als we de respondenten mogen geloven overstijgt de Rotterdamse gayscene nauwelijks het niveau van een provinciestad. Dat is een bedroevende constatering voor de tweede grote stad van Nederland die de ambitie van een wereldstad heeft. Het aanbod in de homohoreca is beperkt en bovendien 'verstopt'. Dat maakt het moeilijk vindbaar voor 'nieuwe' Rotterdammers of hltb-bezoekers aan de stad. De Rotterdamse hltb'ers die de weg wel weten, maken beperkt gebruik van het aanbod en kijken regelmatig uit naar andere steden.

Rotterdam lijkt niet te kunnen bogen op aantrekkingskracht op hbt'ers van buiten de stad, met uitzondering van 'roze georiënteerde' feesten buiten de reguliere homohoreca. Deze feesten zijn een welkome aanvulling op het bestaande aanbod. Ze geven een nieuwe impuls aan de gayscene en hebben een aantrekkingskracht op hbt'ers van buiten de stad en op Rotterdamse hbt'ers die zich (nog) zelden in de scene lieten zien. De toename van horeca, evenementen en feesten vergroot de zichtbaarheid van homoseksualiteit in Rotterdam en maakt de stad aantrekkelijker.

Een bruisende gayscene, die op de voorgrond treedt, zal volgens sommigen bijdragen aan de maatschappelijke acceptatie. Voor andere hbt'ers is onzichtbaarheid en exclusiviteit van de gayscene juist een voorwaarde voor een bezoek aan een van de cafés. Anonimiteit is voor hen bepalend om uiting te kunnen geven aan hun homoseksuele geaardheid omdat ze deze verborgen willen houden voor hun sociale omgeving. Een uitsluitend zichtbare en open gayscene voldoet dus niet aan die belangrijke basisconditie.

Gewenste interventie: Maak de gayscene een zichtbaar onderdeel van de vele subculturen die de stad rijk is. Maar streef niet exclusief naar openheid en accepteer ook de belangrijke functie van gelegenheden die kiezen voor een wat ambigue of minder openlijke uitstraling. Bestrijd de weerstand, als gevolg van onwetendheid door de zichtbaarheid van hbt in de stad te vergroten. Geef voorlichting, maak hbt zichtbaar in het communicatiemateriaal onder alle groepen en onder groepen die vanwege taboes of onbekendheid met hbt in hun sociale omgeving hier nauwelijks kennis mee maken. Dit vergroot de spankracht om in de eigen omgeving met mensen met hbt-gevoelens om te gaan of met hbt-gevoelens die bij hen zelf spelen.

6.3.3. Acceptatie en zichtbaarheid; maatschappelijk belang versus individuele keuze

Geen van de voorgestelde interventies die homoacceptatie willen bevorderen door informatieverstrekking en het in aanraking brengen met homoseksualiteit bieden garanties qua impact en bereik. Zullen mensen minder moeite hebben met een zoenend homostel wanneer zij op school voorlichting hebben gehad over homoseksualiteit? En zal een lesbisch meidenkoppel minder worden nagestaard en nageroepen wanneer 'roze an sich' in de stad wat meer aanwezig is? In elk geval leeft dit gevoel bij de hlbv'ers sterk. Maar het mes snijdt volgens de respondenten aan twee kanten. Meer zichtbaarheid en positievere beeldvorming hebben voor jongeren met hlbv-gevoelens in elk geval als gunstig effect dat ze zich eerder als hlbv'er ontdekken en accepteren, een proces dat voor de meeste hlbv'ers moeizaam verloopt.

Acceptatie en (on)zichtbaarheid zijn tot slot nog op een andere manier met elkaar verweven; het gebrek aan acceptatie zorgt ervoor dat hlbv'ers zichzelf onzichtbaar maken. Ze trekken zich terug in de subcultuur, komen in het openbaar niet of nauwelijks uit voor hun homoseksualiteit en/of gender-identiteit en gaan dubbellevens leiden. Een omgeving die toleranter is, kan er toe leiden dat hlbv'ers zichzelf vaker in die hoedanigheid laten zien. En door die zichtbaarheid wellicht bijdragen aan meer acceptatie en tolerantie.

Dat homoseksuelen het vergroten van de zichtbaarheid van homoseksualiteit beschouwen als een van de meest kansrijke strategieën ter bevordering van de maatschappelijke acceptatie, lijkt in tegenspraak met hun dagelijkse doen en laten. Toch hoeft het niet zo te worden uitgelegd. Het bevorderen van zichtbaarheid is immers geen persoonlijk doel van iedere individuele hlbv'er. Al dan niet uit de kast komen is een persoonlijke beslissing die niet kan of mag worden afgedwongen. Wat voor de een de beste manier is, hoeft dit voor de ander, om allerlei legitieme en persoonlijke redenen, niet te zijn. Gezien de kwetsbare situatie van veel individuen lijkt het logischer dat de verantwoordelijkheid

voor een dergelijk nobel doel door 'sterke schouders' gedragen wordt, wellicht door hlbv-belangenorganisaties of juist door het maatschappelijk middenveld.

Gewenste interventie: Leg het streven naar meer zichtbaarheid van hlbv niet uit als een dwang of plicht voor hlbv'ers om in hun eigen omgeving voor de geaardheid en/of gender-identiteit uit te komen. Deze zeer persoonlijke beslissing, met soms verstrekkende gevolgen, kan alleen door de betrokkene zelf worden gemaakt. De keuze voor een 'dubbeleven' is geen gemakkelijke weg, maar het alternatief is voor sommigen geen optie. De bevordering van de zichtbaarheid is meer een doel voor organisaties dan voor individuen, hoewel de verwachting is dat grotere zichtbaarheid de weg kan effenen voor de eventuele coming out van meer individuen.

6.3.4 Ondersteun en bevorder de emancipatie van de hlbv'ers

De behoefte aan onderling contact en het belang ervan wordt door vrijwel alle respondenten onderschreven. Dit heeft alles te maken met de (numerieke) minderheidspositie van hlbv'ers in de mainstream samenleving en de weerstanden die zij ervaren vanuit in hun sociale omgeving en/of de bredere maatschappij. Het onderling contact voorziet in de behoefte aan ontmoeting met andere hlbv'ers en aan een plek waar de seksuele geaardheid en/of gender-identiteit voor de verandering eens onvoorwaardelijk wordt geaccepteerd. Een plek om 'gelijkgestemden' te treffen, informatie te halen, ervaringen uit te wisselen en misschien een partner te vinden. Maar ook een plek waar je jezelf kan zijn en je uitdrukking kan geven aan je hlbv-identiteit. Het internet biedt voor velen een eerste mogelijkheid hiertoe, maar virtuele ontmoetingen alleen zijn niet voldoende. Voor alle hlbv'ers is zo'n plek 'in real life' belangrijk. Er is ook een groep voor wie het internet de enige plek is waar zij iets met hun hlbv-geaardheid doen, omdat zij dat deel van de identiteit voor de rest van hun omgeving (nog) verborgen houden.

Uit het onderzoek blijkt dat de mogelijkheden voor onderling contact in Rotterdam nog onvoldoende zijn. De gayscene, maar ook de activiteiten die

worden georganiseerd door hltb-organisaties, slagen er niet goed genoeg in te voorzien in een aanbod dat alle subgroepen aanspreekt. Daarnaast is de drempel voor een eerste bezoek, vooral voor jongeren, erg hoog. Voor hltb-ouderen is er in hun directe omgeving vaak weinig te doen, voor biseksuelen en transgenders is er nauwelijks een (passend) aanbod. Twee veelbesproken groepen voor wie het aanbod ook niet aansluit zijn vrouwen en allochtone hltb'ers. Voor al deze groepen geldt dat zij niet bij voorbaat door de gaysce- ne worden uitgesloten; in principe is iedereen welkom. Verschillende facto- ren zorgen er echter voor dat zij zich er niet prettig of door aangesproken voelen.

Behalve dat het aanbod van ontmoetingsmomenten niet iedere hltb'er past, maken de respondenten zich onder andere zorgen over de 'houdbaarheid' van de gayscene. Die is immers erg afhankelijk van particulier initiatief. Er zijn ook zorgen over de hltb-organisaties, bijvoorbeeld over imago. En over het contact met de achterban en daarmee het bereik van de organisaties. Volgens sommi- ge respondenten kunnen de hltb-organisaties meer stimulering en ondersteu- ning van de gemeente gebruiken. De hltb'ers vinden het belangrijk dat die organisaties voor hun belangen opkomen en daarom is het nodig dat het krachtige en goed functionerende organisaties (en wellicht samenwerkings- verbanden) zijn. Rotterdam kan volgens de respondenten inzetten op een dui- delijk aanspreekpunt binnen de gemeente, een speciaal loket of een 'stadsma- rinier'.

Hltb'ers ontmoeten elkaar niet alleen via het internet, op een borrel van bij- voorbeeld het COC of in het roze uitgaansleven. Ook de hltb-sportvereniging voorziet in de behoefte aan onderling contact. Hoewel lang niet iedereen er gebruik van maakt, vinden ze het belangrijk dat dit aanbod er is (en blijft). De behoefte aan keuzevrijheid doet zich ook voor op het vlak van huisvesting voor ouderen. Een aantal respondenten vindt het belangrijk dat er in verzor- gingshuizen rekening wordt gehouden met 'roze' wensen. Dus bijvoorbeeld

een speciale vleugel voor hlbv'ers en op zijn minst hlbv-vriendelijk personeel. De wens voor hlbv-vriendelijk personeel geldt op zijn beurt weer voor de gehele gezondheidszorg.

Tot slot is het wat de versterking van de groep hlbv'ers betreft van belang te beseffen dat niet iedere hlbv'er in zijn of haar sociale omgeving terecht kan. Het is niet in iedere familie mogelijk om voor de homoseksualiteit en/of transgender-identiteit uit te komen. Als dit ook bij vrienden lastig ligt, betekent het dus dat de hlbv'er er eenzaam voor staat. Ook als hij of zij 'kiest' voor een dubbele leven en het contact met familie en vrienden behouden blijft, mist de hlbv'er erkenning, steun en support. Voor contact met andere hlbv'ers, informatie, ondersteuning en misschien wel begrip en emotionele bijstand, is hij of zij volledig aangewezen op het vangnet dat hlbv-organisaties, andere maatschappelijke instanties en de gezondheidszorg bieden. Voor deze groep is het heel belangrijk dat dit vangnet er is en dat het aansluit bij de diversiteit van de groep (jong en oud, uit verschillende etnische en religieuze gemeenschappen, et cetera). Veiligheid, anonimiteit en toegankelijkheid zijn sleutelwoorden voor de inrichting van dit vangnet.

Gewenste interventie: Het aanbod van hlbv-organisaties en particuliere initiatieven ter bevordering van onderling contact zijn niet alleen een plezierige, maar ook een nuttige en soms noodzakelijke aanvulling op het reguliere aanbod. Equipeer hen voldoende om alle h, l, b en t doelgroepen met hun aanbod te bereiken. Zij bieden een belangrijke ontmoetingsplek om de hlbv-identiteit te kunnen 'vieren', maar ook een baken en een vangnet voor de hlbv'ers met een 'gestapelde kwetsbaarheid' voor wie homoseksualiteit in de eigen omgeving onbespreekbaar is en die daar niet op steun of begrip kunnen rekenen. Professionele inzet is ook op andere plekken hard nodig om hlbv'ers als groep uit de anonimiteit te halen, bijvoorbeeld in verzorgingshuizen.

6.3.6 Interventies waar en hoe?

Een omvattend en ondersteunend emancipatiebeleid voor hltb'ers heeft een goede kans van slagen, mits de aanpak op alle fronten aansluit op de verschillende maatschappelijke knelpunten en kansen. Dat betekent: beleid dat zich enerzijds richt op emancipatie van de doelgroep zelf en anderzijds op de maatschappelijke acceptatie in de mainstream maatschappij. Ten aanzien van dat laatste punt moet onderkend worden dat die weerstand onder alle lagen van de bevolking aanwezig is. Bij sommige groepen ligt die weerstand wat dichterbij de oppervlakte dan bij de anderen. Daaruit kan overigens ook de conclusie worden getrokken, dat hltb'ers in het dagelijks leven niet uitsluitend van een enkele groep hinder ondervinden. Het bestrijden van weerstand en het bevorderen van maatschappelijk acceptatie is zowel nodig onder de mensen met expliciete en aperte weerstand, als voor hen met impliciete en latente weerstanden. Beiden kunnen in het dagelijks leven de maatschappelijke participatie en emancipatie van de hltb'er belemmeren, zo bleek uit het onderzoek.

Voor beleid is het daarom zinvol om bij alle projecten en aanvragen te kijken naar de bereikte doelgroep, de verwachte bijdrage aan de maatschappelijke acceptatie en het bereik en de reikwijdte. Het is wenselijk om je als stad niet - of in elk geval niet uitsluitend- te laten verleiden tot incident- of symboolpolitiek.

Volgens veel respondenten is de invloedssfeer van de gemeente beperkt. Hoe burgers met elkaar omgaan en hoe zij onderling over elkaar denken is een maatschappelijke aangelegenheid, het laat zich lastig sturen. Het veranderen van individuele opvattingen is een proces dat tijd vraagt en om meer dan een paar posters en een jaarlijkse voorlichtingsronde op scholen. De recent veelgemaakte keuze om de aandacht met name op religieuze groepen te richten roept vragen op onder de deelnemers. Zij vinden het voorstelbaar dat religieuze opvattingen lastig, zo niet onmogelijk te beïnvloeden zijn.

Bovendien is de 'botsing' tussen religie en homoseksualiteit niet onoverkomelijk volgens een groot deel van de respondenten. Wellicht wordt de spreekwoordelijke soep niet zo heet gegeten als die wordt opgediend. Individueel zijn zij vaak (en hun naasten soms) in staat het geloof op zo'n manier in te vullen dat homoseksualiteit daar een plaats in krijgt. Bovendien zijn er ook gelovigen die zich tolerant opstellen tegenover hbt'ers of daar in elk geval mee door een deur kunnen. Door deze groep meer aandacht en een voorbeeldfunctie te geven, kan er volgens de respondenten meer bereikt worden dan door steeds met de beschuldigende vinger te wijzen. Opvallend is dat de respondenten, op een enkele uitzondering na, niet kiezen voor een 'hard' optreden tegen intolerantie. Zij zien bijna unaniem meer in het aangaan van de dialoog, het voorlichten en het geven van het goede voorbeeld.

De gemeente stuurt tal van maatschappelijke organisaties aan om beleidsdoelen te helpen realiseren en diensten en producten te bieden aan Rotterdamse inwoners. Als zij als hbt-inwoner of -bezoeker een beroep doen op deze 'algemene' diensten, merken de Rotterdamse hbt'ers weinig van eventuele deskundigheid of professionele affiniteit met homoseksualiteit of gender-identiteit. Doelen die mogelijk vanuit het stadhuis worden geformuleerd, dringen in elk geval niet merkbaar door tot de werkvloer. Het is belangrijk dat aangiftes van geweld, intolerantie en discriminatie door de politie (en anti-discriminatievoorzieningen) zorgvuldig worden opgenomen en behandeld. Omdat veel hbt'ers schromen om aangifte te doen, is het van enorm belang dat wordt benadrukt dat dit veilig en anoniem kan gebeuren.

Als allerlaatste geven de respondenten aan dat zij het liefst willen wonen in een stad die uitstraalt dat het 'oké' is om homoseksueel of transgender te zijn en dat elke vorm van intolerantie ongepast is. Dat de stad waarin zij wonen, in dit geval Rotterdam, zich in moet zetten voor meer tolerantie en voor de emancipatie van hbt'ers, is voor de respondenten eigenlijk geen vraag. Om dit hoofdstuk met een citaat te besluiten: 'want homo's zijn ook belastingbetalers'.

Gewenste interventie: Ondersteun activiteiten die gericht zijn op de emancipatie van hltb'ers en ontwikkel in het homo-emancipatiebeleid interventies die de maatschappelijke acceptatie van homoseksualiteit bevorderen. Kies voor een brede aanpak en richt de interventies niet alleen op een (en/of de moeilijkste) groep. Weerstand komt onder alle lagen van de bevolking en in alle groepen voor. Groepen die tolerant(er) zijn kunnen als voorbeeld dienen. Hltb'ers willen in een homovriendelijke(r) stad wonen, werken en recreëren en daar met respect behandeld en tegemoet getreden worden. Respondenten verkiezen de dialoog op plekken waar homoseksualiteit moeilijk bespreekbaar is, mits tegen incidenten van discriminatie en geweld maar duidelijk wordt opgetreden. Het eerste als middel om de acceptatie te bevorderen, het tweede als maatregel om de discriminatie te bestrijden.

Bron- vermelding

Bronvermelding

Aben, M. (2008). *Terug in de kast? Een belevingsonderzoek naar de aard en omvang van homodiscriminatie in Utrecht*. Utrecht: Bureau Discriminatiezaken Utrecht.

Artsennet (2005). Gevonden op http://nhg.artsennet.nl/kenniscentrum/k_voorlichting/NHGPatientenbrieven/NHGPatientenbrief/PBU12b.htm.

Aalst, I. van, Atzema, O. A. L. C., Boschma, R. A., Heinz, F., & Oort, F. G. (2005). *Creatieve klasse en regionaal-economische groei*. Den Haag: OCW/EZ.

Bauer, G. R., & Welles, S. L. (2001). Beyond assumption of negligible risk: Sexually transmitted diseases and women who have sex with women. *American Journal of Public Health*, 91 (8), 1282-1286.

'*Bedrijf wil geen homo-tekst drukken*' (juli 2009). Het Parool.

Berg, E. van den (2004). *'Dubbelbinders en uitvallers', op weg naar een hulpverleningsaanbod aan allochtone holebi's in Rotterdam*. Rotterdam: Rotterdam Verkeert.

Brady, S., & Busse, W. J. (1994). The gay identity questionnaire: A brief measure of homosexual identity formation. *Journal of Homosexuality*, 26 (4), 1-22.

Braster, J. F. A. (2000). *De kern van casestudy's*. Assen: Van Gorcum.

Buijs, L., Hekma, G., & Duyvendak, W. (2008). *Als ze maar van me afblijven. Een onderzoek naar antihomoseksueel geweld in Amsterdam*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Clements-Nolle, K., Marx, & R., Katz, M. (2006). Attempted suicide among transgender persons: The influence of gender-based discrimination and victimization. *Journal of Homosexuality*, 51 (3), 53-69.

Delahaij, R. (2004). *Dossier empowerment. Empowermentmethoden bij allochtone jongeren*. Utrecht: Forum.

Doppert, M., & Hermans, M. (2006). *Haat en liefde. Homoseksualiteit in multicultureel Nederland*. Kampen: Ten Have.

Eliason, M. J., & Schope, R. (2007). Shifting sands or solid foundation? Lesbian, gay, bisexual and transgender identity formation. In I. H. Meyer & M. E. Northridge (Eds.). *The health of sexual minorities. Public health perspectives on lesbian, gay, bisexual and transgender populations* (pp. 3-26). New York: Springer.

Honderd vragen over homoseksualiteit (n.d.). Gevonden op <http://www.allesovergay.nl>.

Dankmeijer, P. (2009). Face the facts: *Onderzoek naar homoseksualiteit en arbeid in Nederland*. Utrecht: Movisie.

Ehrhardt, J., & Bos, H. (2009). *Psychosociale gezondheid van lesbische en biseksuele vrouwen en stigmatisering*. Stichting OndersteBoven. Gevonden op http://www.stichtingondersteboven.nl/?page_id=241.

El Kaka, I., & Kurşun, H. (2002). *Mijn geloof en mijn geluk: Islamitische meiden en jongens over hun homoseksuele gevoelens*. Amsterdam: Schorer.

Elling, A., & Dool, R. van den (2009). *Homotolerantie in de sport*. 's-Hertogenbosch: W. J. H. Mulier Instituut.

European Union Agency for Fundamental Rights (2009). *Homophobia and discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in the EU member states. Part II – The social situation.*

Gevonden op http://fra.europa.eu/fraWebsite/research/background_cr/cr-hdgso-p2_en.htm.

Evers, J. (2007). *Kwalitatief interviewen: kunst én kunde*. Den Haag: Lemma.

Florida, R. (2002). *The rise of the creative class: and how it's transforming work, leisure, 2community and every day life*. New York: Basic Books.

Flowers, P., & Buston, K. (2001). 'I was terrified of being different': exploring gay men's accounts of growing-up in a heterosexist society. *Journal of Adolescence*, 24, 51-65.

Floyd, F. J., & Stein, T. S. (2002). Sexual orientation identity formation among gay, lesbian and bisexual youths: Multiple patterns of milestone experiences. *Journal of research on adolescence*, 12 (2), 167-191.

Gagné, P., Tewksbury, R., & McGaughey, D. (1997). Coming out and crossing over. Identity formation and proclamation in a transgender community. *Gender & Identity*, 11 (4), 478-508.

Gay.nl gaat stappen! Deel 07: Rotterdam. (2009). Gevonden op http://www.gay.nl/article/15801/GAYNL_gaat_stappen_Rotterdam.

Geruchten over geslacht hardloopster Semenya (2009). Gevonden op http://www.transman.nl/nieuws_bericht.php?p=455.

Geytenbeek, R. van, Hulst, E. van der, Bos, D., & Hekma, G. (2006). Ongezouten meningen op internet. In S. Keuzenkamp, D. Bos, J. W. Duyvendak, & G. Hekma (Eds.), *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (pp. 57-79).

Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

'Geweld tegen homo's onderschat' (november 2008). NOS Nieuws. Gevonden op http://www.nos.nl/nosjournaal/artikelen/2008/11/20/201108_homos.html.

'Homoseksualiteit taboe bij jeugd' (februari 2009). AD Utrecht.

Hoppesteijn, M. (2009). *Feitenkaart bevolkingsmonitor 2e kwartaal 2009*. Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek.

Incident sportschool onderstreept noodzaak regeling voor sportende transgenders (2009). Gevonden op <http://www.transgendernetwerk.nl/site/node/599>.

Joling, E. J., & Bos, A. (2002). *Discriminatie van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen op het werk*. Open Universiteit Nederland.

Johns, D. J., & Probst, T. M. (2004). Sexual minority identity formation in an adult population. *Journal of Homosexuality*, 47 (2), 81-90.

Jong, T. de (1999). *Man of vrouw, min of meer. Gesprekken over een niet-gangbare sekse*. Amsterdam: Schorer Boeken.

'Jongeren willen geen homo' (maart 2009). AD Alphen.

Keuzenkamp, S., Bos, D., Duyvendak, J. W., & Hekma, G. (2006). *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Klein, M. van der, Tan, S., Groot, I. de, Duyvendak, J. W., & Witteveen, D. (2009). *Discriminatie is het woord niet. Lesbische vrouwen en homoseksuele mannen op de werkvloer: bejegening en beleid*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Kloosterman, R. C. (2002). De stad, de cultuur en het geld. Een eerste cijfermatige exercitie. *Stedenbouw en ruimtelijke ordening*, 2, 26-29.

Koedijk, F. D. H., Vriend, H. J., Veen, M. G. van, Op de Coul, E. L. M., Broek, I. V. F. van den, Sighem, A. I. van, Verheij, R. A., & Sande, M. A. B. van der (2009). *Sexually transmitted infections, including HIV, in the Netherlands in 2008*. Bilthoven: RIVM.

Maguen, S., Floyd, F. J., Bakeman, R., & Armistead, L. (2002). Developmental milestones and disclosure of sexual orientation among gay, lesbian, and bisexual youths. *Applied Developmental Psychology*, 23, 219-233.

Manshanden, W., Rutten, P., Bruijn, P. de, & Koops, O. (2005). *Creatieve industrie in Rotterdam*. Delft: TNO.

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (1998). *Ik weet wie ik ben. Educatieve map homoseksuele en lesbische vormgeving*. Gent: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.

Mink, I., & Schriemer, R. (2009). *Roze is overal. Een onderzoek naar ervaringen met discriminatie en intolerantie van homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders*. Rotterdam: RADAR.

Met het oog op morgen (24 september 2009). Interview over biseksualiteit in het radioprogramma Met het oog op morgen. Gevonden op <http://weblogs.nos.nl/methetoogopmorgen/over/>.

Meyer, I. H. (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay and biseksual populations: Conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin*, 129 (5), 674-697.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2007). *Gewoon homo zijn. Lesbisch- en homo-emancipatiebeleid 2008-2011*.

Den Haag: Ministerie van OCW.

Movisie (2006). *Factsheet: Homo-ontmoetingsplaatsen in de openbare ruimte*.

Gevonden op

http://www.movisie.nl/117503/def/home_/publicaties/publicaties_/factsheet_homoontmoetingsplaatsen_in_de_publieke_ruime/

Nahas, O. (2001) *Islam en homoseksualiteit*. Amsterdam: Bulaaq.

OntwikkelingsBedrijf Rotterdam (2009). *Creatieve economie*. Gevonden op

<http://www.obr.rotterdam.nl/smartsite2240720.dws?Menu=746100&MainMenu=746100>.

Pierik, C. (2007). *Factsheet homoseksualiteit in multicultureel Nederland*. Utrecht: Movisie.

Pierik, C. (2008). *Dubbel en dwars. Naar hulpverlening-op-maat voor allochtone jongeren (m/v) met homoseksuele gevoelens*. Utrecht: Movisie.

'Pogingen om homo's te genezen. Pinkstergelovigen propageren hun 'healings' ook op de werkvloer (juli 2009). Trouw.

'Politie Amsterdam richt ogen op homogeweld' (juli 2009). Volkskrant.

Rodrigues, P., & Schriemer, R. (2005). Klacht en afdoening. In I. Boog, J. van Donselaar, D. Houtzager, P. Rodrigues, & R. Schriemer (red.), *Monitor ras-sensdiscriminatie 2005* (pp. 171-183).

Rodriguez Rust, P. C. (2002). Bisexuality: The state of the union. *Annual review of sex research*, 13, 180-241.

Rutten, P., Manshanden, W., Muskens, J., & Koops, O. (2004). *De creatieve industrie in Amsterdam en de regio*. Delft: TNO.

Schuyf, J. (2006). *Groenboek belweek roze ouderen*. Projectgroep roze ouderen.

Schuyf, J., & Dankmeijer, P. (2005). *Homobeleid uitgelicht. Een praktische gids voor lokaal beleid*. Amsterdam: Schorer Boeken en Kenniscentrum Lesbisch en Homo-emancipatiebeleid.

Steenbakker, S., Hilhorst, M., & Bakker, B. (2008). *Seks met een man maakt me nog geen homo. Needs assessment onder mannen uit etnisch-culturele minderheidsgroepen die (ook) seks hebben met mannen*. Schorer: Amsterdam.

'Toch mishandeling tijdens Gay Pride' (augustus 2009). AT5.

Verdonk, J. (2008). Transgender in Nederland. *Info over genderdysforie, transgender en transseksualiteit*. Transman.nl.

'Voorman Gay Pride krijgt klappen' (juli 2009). Het Parool.

Bijlage

Bijlage De informatie over het onderzoek op de website van RADAR

Rotterdams en ‘hltb-gevoelens’ ? Doe mee met dit onderzoek!

Behoeftedonderzoek Rotterdamers met *hltb-gevoelens*

Woon je in Rotterdam? Ben je gay of hltb? Of ben je heteroseksueel maar heb je wel die gevoelens of verlangens? Dan willen wij graag met je praten. We zijn op zoek naar mensen van allerlei leeftijden en met verschillende leefstijlen, religies, etnische achtergronden, gender-identiteiten, et cetera, uit Rotterdam en omgeving.

Waarom dit onderzoek?

RADAR doet dit onderzoek in opdracht van de gemeente Rotterdam. De gemeente wil graag weten hoe het met de groep hltb'ers in de stad is en wat er voor hen beter kan. De uitkomst van het onderzoek zal gebruikt worden ter ondersteuning van het homo-emancipatiebeleid van de gemeente.

Wie willen we spreken?

We willen zoveel mogelijk verschillende mensen aan het woord laten. Mannen, vrouwen en transgenders, jong en oud, met verschillende leefstijlen en achtergronden, die in Rotterdam of dichtbij Rotterdam wonen en vaak in Rotterdam zijn. Je hoeft niet openlijk homoseksueel, lesbi of biseksueel te zijn, want misschien wil je dat niet vanwege de reacties die je uit je omgeving krijgt. Wij respecteren dat en garanderen je privacy. We zullen ook niet zomaar post sturen of anderszins laten blijken dat je interesse in het onderzoek hebt getoond of eraan hebt meegewerkt. We kunnen in totaal 50 mensen interviewen. We kunnen daarom niet beloven dat iedereen die zich aanmeldt wordt geïnterviewd.

Hoe gaat zo'n gesprek?

Je wordt geïnterviewd door een van de twee onderzoekers van RADAR (alle twee vrouw). Het onderzoek wordt geleid door mw. R. Schriemer. Het gesprek duurt ongeveer een anderhalf uur - afhankelijk van wat en hoeveel je wil vertellen, op een plek waar we ongestoord kunnen praten en die jou het beste uitkomt. We willen graag weten hoe jouw leven er uit ziet en waar je mogelijk tegenaan loopt in je dagelijkse leven. Onderwerpen die aan de orde komen zijn onder meer je coming out, het (roze) uitgaansleven, de sociale acceptatie, ervaringen met gezondheid en gezondheidszorg en ervaringen met belangenorganisaties et cetera.

Je privacy is gegarandeerd

Het gesprek is vertrouwelijk. We nemen het op (als je hier toestemming voor geeft), maar laten het aan niemand anders horen. Na het uitwerken van het interview sturen we het uitgetypte verslag aan je toe. Als je na een gesprek spijt hebt van wat je hebt gezegd, kun je aangeven dat we het gesprek (of een bepaald deel) niet mogen gebruiken, daar houden we ons dan aan. In ons rapport gebruiken we (de overige delen van) wat je hebt gezegd, soms ook letterlijk, uiteraard zonder namen te noemen of zonder dat de informatie op een andere manier naar jou te herleiden is.

Waarom zou je meedoen?

Omdat jouw ervaringen er toe doen! Samen met de ervaringen van anderen kunnen jouw ervaringen mede invulling geven aan het homo-emancipatiebeleid van de stad en bijdragen aan een beter beleid en acceptatie van hlb't'ers in Rotterdam. Iedere deelnemer aan het onderzoek kan een kopie van het rapport toegestuurd krijgen.

Wil je misschien meedoen?

Misschien vind je het leuk om mee te doen. Of misschien heb je nog een aantal vragen voordat je beslist. Neem gerust vrijblijvend contact op door te mail-

len naar mw. i.mink@radar.nl of mw. r.schriemer@radar.nl. Als je mailt of schrijft vermeld dan je leeftijd, waar je woont en hoe wij contact met je kunnen opnemen. Je kunt ook altijd bellen naar 010-4113911 en naar een van ons vragen.

Ik ken iemand anders die misschien mee wil doen

Vertel hem of haar dan over het onderzoek en vraag om contact met ons op te nemen. We doen dat liever niet zelf in verband met de privacy.

Tot slot

Als je niet mee wilt doen aan een gesprek, maar er toch iets over kwijt wil kun je ons dat ook altijd laten weten via brief of mail. Misschien kunnen we het voor het onderzoek gebruiken.

Dankwoord

Op de kaft staan slechts de namen van twee auteurs. Maar dit boek had niet geschreven kunnen worden zonder de input van vele anderen. We willen dit boek wel vergelijken met een collage met de titel “Gay (in) Rotterdam”. De (sleutel)respondenten leverden de beelden en verhalen en de auteurs gingen ermee aan de slag en omlijstten het. De schoonheid zit in het beeld en niet in de lijst. Respondenten waren soms openhartig, soms gereserveerd. Hun ervaringen soms mooi, soms droevig, soms bizar, soms verrassend herkenbaar. Hun ideeën voor een betere stad soms bescheiden en soms hemelbestormend. Maar door ze met ons te delen maakten ze het voor ons mogelijk om ze inzichtelijk te maken en te ontsluiten voor ons lezerspubliek dat vooral zal bestaan uit professionals en beleidsmakers. Maar we hopen ook dat het toegankelijk genoeg is voor de ‘gewone’ Rotterdammer die hierdoor wellicht meer begrip heeft voor die hltb-buur, -vriend of -kennis. Of wellicht zichzelf. Ook dank aan de hltb-organisaties die ons hebben ondersteund bij het zoeken naar respondenten en ons van commentaar hebben voorzien op het onderzoek. In het bijzonder noemen we Wilma, Marijke, John, Edwin, Carolien en Jochem. Een leescommissie bestaande uit Corry, Imad, Jantine, Jiro, Patty en Tineke boog zich over de inhoud en gaf uitgebreid commentaar vanuit hun expertise. Wij zijn hen zeer erkentelijk voor hun inbreng.

Carla en Cyriel ook veel dank voor jullie precieze en positieve feedback.

De dienst Jeugd Onderwijs en Samenleving van de gemeente Rotterdam gaf de financiële ondersteuning voor dit intensieve onderzoek. Hiervoor zijn we dankbaar. Tot slot nog dank aan alle mensen die we kort hebben gesproken op bijeenkomsten, tijdens het uitgaan, debatten et cetera. Wij waren een jaar lang de ‘usual suspects’ op allerlei roze evenementen, en zullen dat ook nog wel blijven. We begrijpen nu in elk geval meer waar de geuzennaam ‘gay’ vandaan komt. We blijven de ontwikkelingen nauwlettend volgen. Dus als je ons ziet, aarzel niet je kenbaar te maken.

Ilse en Rita